

T.C.
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ESKİÇAĞ'DA NUSAYBİN
(En Eski Devirlerden MS 363 Yılına Kadar)

Hazırlayan
Neda YALAP

Tarih Ana Bilim Dalı

Yüksek Lisans

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Hatice UYANIK

TOKAT-2020

ÖNSÖZ

Bölge tarihi araştırma ve çalışmalarının zorluğu her zaman geçerli olan bir durumdur. Eskiçağ Tarihi'nde arkeolojik kaynakların, filolojik kaynakların ve en önemlisi antik kaynakların taranması zorluğun daha da artmasına neden olmuştur. En büyük sorun ise kaynakların kısıtlı oluşunun yanında bazı dönemlere ait hemen hemen hiç bir bulgunun olmayışıdır.

Nusaybin, arkeolojik açıdan çok zengin bir bölge olmasının aksine arkeolojik buluntulardan yola çıkılarak birtakım bilgilere ulaşma noktasında oldukça şanssız bir bölgedir. Çünkü bölge günümüzde Türkiye-Suriye sınırında yer aldığından mayınlı araziler, arkeolojik çalışmaların yapılmasını engellemektedir. Ancak Hayat Erkanal başkanlığında 1982 yılından 1991 yılına kadar gerçekleştirilmiş olan Girnavaz ve çevresinde yapılan kazılar neticesinde bölgenin ve yörenin önemi ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu çalışmalar, bölgenin en eski tarihine ait önemli bilgiler kazandırmıştır.

Nusaybin, Mezopotamya coğrafyasının kuzeyinde yer almakta ve buranın bir parçasını oluşturmaktadır. Tur Abdin'in eteğinde Suriye Çölü'ne açılan bir ovada ve Habur Nehri kollarından birini oluşturan Çağ Çağ Nehri üzerinde yer alması Nusaybin'in önemini daha da artırarak uygarlıkların bu bölge için mücadele yapmasına sebep olmuştur. Önce Arami-Assur, daha sonra sırasıyla Parth-Roma ve Sasani-Roma devletlerinin arasında yaşanacak mücadeleler bu önemli bölgeye sahip olma adınadır. Nusaybin özellikle İran-Roma mücadelesinde sınır kenti üstlenmesi bakımından ayrı bir önem arz etmektedir ve sürekli bu iki güç arasında el değiştirmiştir.

Nusaybin her açıdan zengin bir geçmişe sahiptir. Çok yönlü zenginliğinin tarihini anlatma noktasında şehir hakkındaki her bilgi bizim için önem arz etmektedir. Nusaybin'in konumu itibari ile çağlar boyunca birçok seyyahı misafir etmesi ve bu seyyahların bölgenin Eskiçağ tarihi hakkında sınırlı da olsa bilgi vermesi nedeni ile ele alınması gereken bir konuyu oluşturmıştır. Bu nedenle çalışmamızın ilk bölümünde Nusaybin şehrine gelmiş olan hem batılı hemde doğulu birçok seyyahın eserlerinden şehir için vermiş oldukları bilgiler objektif şekilde ele alınarak konu içerisinde belirtme yoluna gidildi. Ayrıca bu bölümde bölgede yapılmış olan bilimsel araştırmaların tarihçesine de yer verildi. İkinci bölümde şehrin coğrafi özellikleri üzerinde durulmuştur. Nusaybin, Çağ Çağ kaynağının kıyısında bereketli topraklar üzerinde yer

almasının yanı sıra önemli ticaret yollarının kavşağında bulunduğundan şehrin bu konumu şehrin önemine artı değer katmış, tarihi olayların şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Üçüncü bölümde şehrin siyasi tarihini aydınlatma adına, tarihin en eski dönemlerinden başlayarak MS 363 yılına kadar olan süreçte Nusaybin kentinin siyasi tarihi ayrıntılı bir şekilde çalışılarak konunun daha iyi anlaşılması sağlanılmıştır. Dördüncü bölümde ise, günümüze kadar bölgede yapılan yüzey araştırmaları ile tespiti yapılan höyük, kale, kilise, eski yerleşmeler ve küçük buluntular üzerinde durularak şehrin bilinmeyen ilim ve kültür alanlarındaki kaybolmuş ve kaybolmak üzere olan diğer yüzünü aydınlatma amacı ile çalışmalar toplanarak kayıt altına alınmıştır.

Açıkçası bu çalışmaya başlamadan önce kayda degecek kadar bilgi elde edebileceğimiz konusunda şüphelerimiz bulunmaktaydı. Bununla birlikte konu içerisinde ilerledikçe şüphelerimizde ne denli haklı olduğumuzu gördük. Nusaybin kenti bugün çok şey bildiği halde susan bir görgü tanığı durumundadır. Burada yapılacak arkeolojik çalışmalar neticesinde kentin bize aktaracağı çok daha fazla bilginin var olduğu kanaatindeyiz. Her ne kadar bu çalışmamız tüm kaynaklar dikkate alınarak yazılmış olsada bu çalışma kentin tarihine ancak bir bakış niteliği taşımaktadır.

Bu süreçte benimle birlikte emeği geçenlere teşekkür etmek istiyorum. Bunların başında tüm çalışma boyunca yardım ve desteğini hep yanımda hissettiğim çalışmada yıldıgım her vakit motivasyonlarıyla müdahale eden çok değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Hatice UYANIK'a şükran borçluyum. Ayrıca Nusaybin Belediyesi'nde görev yapan arkeolog Abdurrahman ORUÇ'a ve Mardin Müzesi'nde görevli arkeolog Hasan Menteşe'ye teşekkürü bir borç bilirim.

Her daim desteklerini esirgemeyen ve her koşulda yanımda duran annem Elmas YALAP'a ve babam Şükrü YALAP'a teşekkür ederim.

ÖZET

Çalışma sahamızı oluşturan Nusaybin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Dicle Bölümü'nde yer alan Mardin İli'nin bir ilçesidir. Nusaybin toprakları, kültürel miras açısından ve insanoğlunun hayatının vazgeçilmez unsuru olan su bakımından oldukça zengindir. Nusaybin ve çevresi, Çağ Çağ Nehri sayesinde sayısız yerleşmelere sahne olmuştur. Şehrin içinden geçen Çağ Çağ suyu nedeniyle yaşanılabilirlik açısından oldukça cazip bir konumda bulunmasının yanında önemli ticaret yollarının kavşağında yer alması bölgenin değerini bir kat daha artırmıştır. Jeopolitik açıdan oldukça önemli konumda yer alan Nusaybin toprakları üzerinde mücadeleler tarihi boyunca hiç eksik olmamıştır. Bu topraklara sahip olmak adına birçok kavim, devlet ve imparatorluk kıyasıya mücadele vermiştir. Dolayısıyla Nusaybin birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu durum tarihöncesi ve sonrası dönemlerde bölgenin ticari, askeri, sosyal ve kültürel etkileşimin en yoğun yaşandığı bir yer haline gelmesine de sebep olmuştur. Ayrıca Nusaybin, Anadolu ve Mezopotamya medeniyetleri arasında bir geçiş noktası konumunda olduğundan kültürler arası köprü görevi de üstlenmiştir

Araştırma konumuz, Nusaybin şehrinin Prehistorik dönemden MS 363 yılına kadar olan tarihi sürecini kapsamaktadır. Bu çalışmamızda yazılı kaynakların yanı sıra arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen verilerden yararlanılmıştır. Nusaybin'de şu ana kadar tespit edilmiş en erken yaşam izi Girnavaz Höyüğü kazıları ışığında Geç Uruk Devri'ne ait olmakla birlikte MÖ III. binyılın ortalarından itibaren sırasıyla Sümer, Akkad, Assur, Hurri-Mitanni, Yeni Assur, Arami, Med-Pers, Makedon Krallığı, Seleukos, Parth, Roma ve Sasani hâkimiyetlerine sahne olan şehir önemini günümüze kadar da korumuştur.

Nusaybin'in Eskiçağ tarihinin daha iyi anlaşılmasını sağlamak adına böyle bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Amacımız Nusaybin ve çevresinde yapılan çalışmalara ve ileride yapılacak çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Nusaybin, Assur Kral Yolu, Girnavaz, Roma, Sasaniler, Çağ Nehri

ABSTRACT

Our work area Nusaybin, is a district that is attached to the city Mardin which is located in Southeastern Anatolia. Nusaybin district is full with cultural richness and the most essential element of life; water. Nusaybin district witnessed countless habitation due to Cag Cag River. Cag Cag River that passes through the city and having the important trading crossroads makes the city a liveable and important place. Because of its geopolitical importance, Nusaybin district was battle field through out the history. Many tribe, state and empire fought over these lands. Therefore, Nusaybin embodied many civilizations. In prehistorical and historical periods the region was the center of trading, military, social and cultural interactions. Also, Nusaybin act as a bridge between Anatolia and Mesopotamia civilizations because of its location.

Our research topic covers the history of the city of Nusaybin from prehistorical period to AD 363. In this research findings from archeological excavations and surface explorations were used as well as the written sources. Girnavaz mound is the earliest settlement that is known in this region, until now, and it is linked to the Uruk age and with all that city witnessed rulerships of Sumerian, Akkadian, Assyrian, Hurrian-Mitannian, Neo Assyrian, Aramic, Median-Persian, Macedonian Empire, Seleucid, Parthian, Roman and Sassanian civilizations in historical order.

This research has been done to understand the prehistorical period of Nusaybin. Our aim is to contribute the researches that had been done and will be done in the future.

Key words: Nusaybin, Assyrian Royal Road, Girnavaz, Roman, Sassanian, Cag Cag River

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	İ
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
EKLER TABLOSU	viii
KISALTMALAR	X
GİRİŞ	1
 BÖLÜM I:NUSAYBİN VE ÇEVRESİNDE YAPILAN İNCELEME GEZİLERİ VE ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ.....	 3
 BÖLÜM II: NUSAYBİN COĞRAFYASI VE TARİHİ COĞRAFYASI.....	 12
2.1. COĞRAFİ KONUM.....	12
2.2.YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ.....	12
2.2.1. Dağlar ve Tepelik Alanlar	12
2.3. AKARSULAR	15
2.4. VADİLER.....	16
2.5. OVALAR	17
2.6. İKLİM.....	18
2.7. BİTKİ ÖRTÜSÜ	19
2.8. TOPRAK ÖZELLİKLERİ	21
2.9. YER ALTI ZENGİNLİKLERİ	22
2.10. ULAŞIM	22
2.10.1. Yollar Kavşağı Nusaybin.....	22
2.10.1.1. Kaşyari Yolu	23
2.10.1.2. Çağ Çağ Vadisi Yolu	24
2.10.1.3. Assur Kral Yolu	25
2.11. NUSAYBİN'İN TARİHİ COĞRAFYASI VE NUSAYBİN KENTİNİN KURULUŞU	26
 BÖLÜM III: TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR VE TARİHİ ÇAĞLARDA NUSAYBİN	 31
3.1. PALEOLİTİK VE EPİPALEOLİTİK ÇAĞ.....	31

3.2. NEOLİTİK ÇAĞ	31
3.3. KALKOLİTİK ÇAĞ	32
3.3.1. Halaf Dönemi	33
3.3.2. Obeyd Dönemi	34
3.3.3. Uruk Dönemi.....	34
3.4. TUNÇ ÇAĞI.....	35
3.4. 1. Sümerler/Er Hanedanlar Dönemi	35
3.4.2. Akkadlar Dönemi	37
3.4.3. Hurriler Dönemi	39
3.4.4. Eski Babil Krallığı Dönemi.....	41
3.4.5. Eski Assur Krallığı Dönemi	42
3.4.6. Hurri-Mitanni Devleti Dönemi	43
3.4.6.1. Hitit ve Hurri-Mitanni Mücadelesi.....	44
3.4.7. Orta Assur Devletin Dönemi.....	48
3.5. DEMİR ÇAĞI	52
3.5.1. Yeni Assur Krallığı Dönemi	52
3.5.2. Med ve Pers Mücadelesi	60
3.6. BÜYÜK İSKENDER VE HELLENİSTİK DÖNEM	61
3.6.1. Seleukoslar Dönemi	61
3.7. PARTH KRALLIĞI DÖNEMİ	62
3.8. ROMA DÖNEMİ.....	67
3.8.1. Sasani-Roma Mücadelesinde Nusaybin	67
3.8.2. Nusaybin'in Roma Kontrolünden Çıkışı.....	73
3.8.3. Roma Döneminde Nusaybin'in İlmi, Kültürel Açından Önemi ve Nusaybin Akademisi	75

BÖLÜM IV: ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR SONUCU TESPİT EDİLEN

TARİHİ VE ARKEOLOJİK MERKEZLER VE ESERLER.....78

4.1. KALELER.....	78
4.1.1. Nusaybin Kalesi	78
4.1.2. Serçehan Kalesi	79
4.1.3. Hafemtay Kalesi.....	79

4.1.4. Eskihsar Kalesi ve Harabeleri	80
4.1.5. Kalecik Kalesi	81
4.1.6. Turabdin Kalesi	81
4.1.7. Yeni Kale (Saçlı Ali).....	82
4.1.8. Şirvan Kalesi	82
4.1.9. Kuru Köy Kalesi ve Yerleşmesi.....	82
4.1.10. Erdoğan Kalesi ve Yerleşmesi	83
4.1.11. Aznavur Kalesi.....	83
4.2. HÖYÜKLER	84
4.2.1. Girnavaz Höyüğü	84
4.2.2. Giremira Höyüğü	87
4.2.3. Tell Minar Höyüğü.....	88
4.2.4. Kertvin Höyük.....	88
4.2.5. Nisibis Höyüğü.....	90
4.2.6. Kantar Höyük	91
4.2.7. Dibek Höyüğü	91
4.2.8. Hasantepe Höyüğü	91
4.2.9. Söğütlü Höyüğü I	92
4.2.10. Söğütlü Höyüğü II.....	92
4.2.11. Odabaşı Höyük.....	92
4.3. ESKİ YERLEŞMELER VE HARABELER	93
4.3.1. Pınarbaşı ve Dirim Harabeleri.....	93
4.4. NUSAYBİN'DE BULUNAN ASUR MÜHÜRLERİ.....	93
4.4.1. Ayne Mührü	94
4.4.2. Stune Mührü.....	94
4.5. ÜZÜM SUYU KANALI	95
4.6. NUSAYBİN'DE BULUNAN MOZAİKLER VE SÜTUN BAŞLIKLARI	95
SONUÇ	97
KAYNAKÇA	98
EKLER	111

EKLER TABLOSU

Harita 1: Mardin İl Haritası	111
Harita 2: Nusaybin İlçe Haritası	111
Harita 3: Nusaybin ve Çevresinden Geçen Tarihi Yollar	111
Harita 4: İpek Yolu Üzerinde Nusaybin'in Konumu	112
Harita 5: Halaf Kültürünün Yayılım Alanları.....	113
Harita 6: Obeyd Kültürünün Yayılım Alanı	113
Harita 7: Kaşyari Bölgesi.....	114
Harita 8: MS 363 Barışı Sonrası Roma-Sasani Sınırı.....	114
Resim 1: Çağ Çağ Suyu	115
Resim 2: Tur Abdin Dağı Silsilesinin İçinden Geçen Çağ Çağ Vadisi	115
Resim 3: Nusaybin ve Çevresinde Yer Alan Ovalar	116
Resim 4: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Ninive 5 Seramikleri.....	116
Resim 5: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Toprak Mezar.....	117
Resim 6: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Hocker Durumunda Yatırılan İskelet.....	117
Resim 7: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Kerpiç Sanduka Mezar.....	118
Resim 8: Girnavaz Höyüğünün Kuzey Yamacında Tespit Edilen Yeni Assur Devri Atık Su Depolama Havuzu	118
Resim 9: Girnavaz Höyük Kazılarında Bulunan Orta Assur Devri Kaideli Kült Vazosu	119
Resim 10: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Habur Seramiği	119
Resim 11: Girnavaz Höyük Kazılarında Ele Geçirilen Yeni Assur Devri Tableti	120
Resim 12: Mor Yakup Kilisesi	120
Resim 13: Mor Yakup Kilisesi içerisinden Bir Görünüm	121
Resim 14: Serçehan Kalesi	121
Resim 15: Eskihişar Harabeleri	122
Resim 16: Eskihişar Kalesi	122
Resim 17: Eskihişar Yönetici Rezidansı.....	123
Resim 18: Kalecik Kalesi	123
Resim 19: Şirvan Kalesi	124

Resim 20: Kuru Köy Kalesi ve Yerleşmesi	125
Resim 21: Erdoğdu Kalesi ve Yerleşmesi	125
Resim 22: Girnavaz Höyük.....	126
Resim 23: Girnavaz Höyük ve Çevresindeki Ovalar.....	126
Resim 24: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Hurri-Mitanni Dönemine Ait Vazo	127
Resim 25: Giremira Höyük.....	128
Resim 26: Tell Minar Höyük	129
Resim 27: Kertvin Höyük	129
Resim 28: Nisibis Höyük.....	130
Resim 29: Nisibis Höyük İçinde Yer Alan Zafer Takı	132
Resim 30: Kantar Höyük	132
Resim 31:ÜzümSuyu Kanalı.....	133
Resim 32:Nusaybin’de Bulunan Mozaikler.....	134
Resim 33:Nusaybin’deBulunan Mozaikler.....	134
Resim 34: Nusaybin’de Bulunan Mozaikler (Triton Mozaïği) ve Sütun Başlıkları	135

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı geçen eser.
a.g.m	: Adı geçen Makale.
bkz.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
ev.	: Çeviren.
der.	: Derleyen.
haz.	: Hazırlayan.
İA.	: İslam Ansiklopedisi.
s.	: Sayfa.
TTK	: Türk Tarih Kurumu.
vd.	: Ve diğerkleri.
yy	:Yüzyıl.
MÖ	: Milattan Önce.
MS	: Milattan Sonra.
neş.	: Neşreden.
trc.	: Tercüme.
yay.	: Yayınlayan.

GİRİŞ

Binlerce yıl öncesine uzanan bir tarihe tanıklık etmiş olan Nusaybin, tarihi boyunca birçok devlet ve hanedanın hâkimiyetine girmiştir. Şehrin çok yönlü tarihi hakkında araştırma yapma isteğimizin birçok sebebi olmuştur. Bunlar içerisinde bizler için en önemlisi, Nusaybin şehrinin bu denli eskiye dayanan geçmişi olmasına rağmen kent hakkında esaslı ve tatmin edici bir çalışmanın olmayışıdır. Nusaybin, nice savaşlar görmüş defalarca yıkılıp yeniden kurulmuş, Roma-Sasani savaşlarında sınır şehri görevi yapmış ve antlaşma metinlerine konu olmuştur. Birçok savaşa sessiz sedasız tanık olan şehir sadece siyasi açıdan değil, sosyal-ekonomik ve kültürel açıdan da köklü bir geçmişe sahip olmuştur. Nusaybin'in, Anadolu'nun Mezopotamya'ya açılan kapısı konumunda olması ve tarihi yolların kavşak noktasında bulunması da buraya ayrı değer katmıştır. Ayrıca ilk kez Hristiyan akademisine merkez olması, Mor Yakup, Aziz Afreim gibi ilim adamlarını yetiştirmekle kültürel açıdan da ne denli zengin olduğunu göstermektedir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda şehrin tarihine ışık tutacak çalışmaların hemen hemen olmayışı ya da eksik olması bizi bu araştırmaya sevk etmiş ve bu konudaki isteğimizi de artırmıştır.

Bu çalışma belirli bir düzen ve plan dâhilinde takip edilip uygulanmış olan bir metodolojinin sonucunda oluşturulmuştur. Araştırma konumuz bir şehir tarihi olmasından ötürü haliyle bu şehir ile ilgili çok yönlü bir araştırma ve incelemeyi gerekli kılmıştır. Şehir tarihi ile ilgili araştırmalarda önemli bir husus oluşturan bu durumu göz önünde bulundurmak zorunluluktur. Bunlar içerisinde en önemlisi şehirlerin siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan bir bütünlük arz etmesidir. Bundan dolayıdır ki bizde Nusaybin şehrinin tarihini incelediğimizde bunlara dikkat ederek yol almaya çalıştık.

Bir diğer önemli husus, şehir tarihi araştırmalarında incelenen şehrin tarihinin tamamen bağımsız ele alınmasının söz konusu olamayacağından, bulunduğu bölge ile ele alınmasını ve bu bölge içerisindeki diğer şehirlerle birlikte değerlendirilmesini gerekli kılmasıdır. Bizlerde bu ölçüte dikkat etmeye çalıştık.

Araştırma konusunun hazırlanması aşamasında daha çok bölge tarihi ile doğrudan ilgili olan ana kaynakların ve modern kaynakların tamamını okuyarak şehir

tarihiyle ilgili en küçük ayrıntıları göz ardı etmeden inceleme yoluna gidilmiştir. Bilgilerin işlenmesine gelindiğinde ise bu bilgiler çalışmaya aynen dâhil edilmek yerine, tezin içeriğinde görüleceği üzere genellikle yorumlayarak çalışmaya eklenmiştir.

Tezin içeriği ile ilgili olarak her şeyden önce siyasi tarih ilgili şunu belirtmeliyim ki, araştırma alanımız en eski çağlardan beri konumu gereği ele geçirilmek istenilen bir bölge olması ve bu nedenle dönemin siyasi güçleri arasında sık sık el değiştirmiş olması, bu alandaki içeriği oluşturma noktasında karşılaştığımız en büyük zorluklardan biri oldu. Ancak şehrin sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan zengin oluşu her alanda olduğu gibi bu çalışmada gidişatını etkilemiştir. Bunun yanında olaylar anlatılırken sebep-sonuç bağı ihmal edilmeyerek bölümler arasındaki bağlantıyı mümkün mertebe göz önünde tutmaya gayret edildi.

Yapılan bir çalışmanın ilmi değerini arttıran en önemli etken çalışmanın kaynaklarıdır. Bununla beraber, istifade edilen kaynakların, araştırma konusu ile ilgili hangi dönem hakkında, ne şekilde bilgileri sunduğu, söz konusu bu bilgilerin diğer kaynaklara paralel ya da farklı yönlerini değerlendirilmesi gerekmektedir. Dolayısı ile bugün modern tarihçiliğin de gerekli kıldığı, kaynakların neyi nasıl anlattığına dair sağlam bir kritik yapmayı çalışmamızın akademik temeli bakımından gerekli gördük. Bu nedenle konumuzun önemi açısından ana kaynaklar başta olmak üzere çalışmamızda birinci derecede istifade ettiğimiz kaynakları, bir tenkit süzgecinden geçirerek yararlanmak en önemli ilkemiz olmuştur.

Yararlanmış olduğumuz kaynaklar; şehir hakkında bizlere büyük mahiyette yardımcı olan kazı ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen veriler, antik eserler, yöreye gelmiş olan seyyahların şehir hakkında yazmış oldukları eserler, Süryani kaynakları, Arapça Kaynaklar, modern kaynaklar ve araştırmalar ki bununlar arasında yer alan Nusaybin şehri ve çevresi ile ilgili yazılmış ve araştırılmış olan yüksek lisans ve doktora tezleri, dergiler, makaleler, sempozyum bildirileri, ansiklopedi ve internet sitelerinden de yararlanmak çalışmamızın devamı noktasında ciddi manada katkı sağlamıştır.

BÖLÜM I: NUSAYBİN VE ÇEVRESİNDE YAPILAN İNCELEME GEZİLERİ VE ARAŞTIRMALARIN TARİHÇESİ

Nusaybin tarihi coğrafyasına dair bilgi veren en eski eser Strabon'un "Geographika" adlı eseridir. Grekçe kaleme alınmış bu eserde Nusaybin ve çevresindeki yer isimleri hakkında bilgi elde edilmektedir (Strabon, XI, 12/3-4, 14/2). Strabon'un eserinde Nusaybin, Nisibis; Çağ Çağ, Mygdones ve Kaşiyari Dağı, Masius olarak anılmaktadır.

"...Yukarıda sözü edilen Toros Dağları ki Fırat Nehri'nin diğer tarafında yer alan ülkelerin üzerinde olup Fırat Nehri tarafından şekillendirilmiş olan Kommagene ve Meliteni Mezopotamya'daki Mygdones'in kuzeyinde yer alan Masius Dağları'na aittir ki bu bölgede Nisibis vardır. Sophene'nin kuzey parçasında yer alır, Fırat Nehri'nin başladığı Toros ve Anti - Toros ile Masius Dağlarının arasında uzanır ve Armenia'nın doğu bölgeleri ile sınırlanır ve Sophene'yi çevreler" (Strabon, XI, 14/2).

"Masius Dağları'nın arasında Nisibis ve onun yukarısında Tigranocerta yer alır" (Strabon, XI, 12/3-4).

Ortaçağ'a gelindiğinde İslam coğrafyacıları sayesinde, Nusaybin şehri hakkında yapılan inceleme ve araştırma yazıları çoğalır. Bu coğrafyacıların eserinde Nusaybin'in tarihi ve coğrafyası hakkında kıymetli bilgiler mevcuttur.

İslam coğrafyacıları Nusaybin şehrini, el-Cezire'yi meydana getiren tarihi üç mıntıkadan biri olan Diyar-ı Rabia içerisinde kabul etmektedirler. El-Cezire tabiri, bir benzetmeden yola çıkarak, Fırat ve Dicle nehirlerinin arası adeta bir ada (Cezire) teşkil ettiğinden, bu bölgeye İslam coğrafyacıları tarafından verilmiş bir isimdir. Grek kaynakları ise Fırat ve Dicle nehirlerinin suladığı topraklara "iki nehir arası" anlamına gelen Mezopotamya adını vermişlerdir. Bugünkü Bağdat civarı iki ırmağın birbirine en yakın oldukları yerdir. Bu nokta Mezopotamya'yı, Yukarı (Kuzey) ve Aşağı (Güney) Mezopotamya olmak üzere ikiye ayıran sınırı oluşturur. Nusaybin, Yukarı Mezopotamya'da yer almaktadır. Arap kabile göçleri neticesinde Yukarı Mezopotamya'ya yerleşen Arap kabilelerinin adını taşıyan üç mıntika haline gelen bölge, batısı Diyar-ı Mudar, kuzeyinde Diyar-ı Bekr, doğu ve güneydoğusunda Nusaybin'in de içinde yer aldığı Diyar-ı Rabia olarak ayrılmıştır (Çevik, 2009: 67).

Ortaçağ'ın meşhur coğrafyacılarından biri olan Yâkût el Hamevî, konuya ilişkin olarak eserinde Musul ile Re'sül'ayn arasındaki bölge olarak kabul etmiş olduğu Diyar-ı Rebia'nın önemli şehirlerini; Musul, Nusaybin, Sincâr, Re'sül'ayn, Kızıltepe ve Habur olarak sıralamaktadır (Hamevî, 1996: 562).

XII. yüzyıl coğrafyacılarından olan İdrisî de Nusaybin'i Diyar-ı Rebia şehirlerinden biri olarak kabul ederek, buranın bölgenin en büyük şehrini oluşturduğuna eserinde değinmiştir. İdrisî, Nusaybin şehri için güçlü surlarının ve mamur çarşılarının olduğunu, burada imal edilmiş güzel işlemeli kumaşların satıldığını zikretmiştir. Ayrıca şehrin suyunun bol olduğunu kaynağının da şehrin kuzeyindeki halkın Balusa adını verdiği dağdan geldiğini bu suyla pek çok bostan ve tarla sulandığını ve aynı suyun saraylara verildiğini belirtmektedir (İdrisi, 1989: 661-62).

Dönemin önemli coğrafyacılarından olan Makdisi'nin şehir hakkında yapmış olduğu incelemeleri şu şekildedir: *“Musul'dan daha küçük olmasına rağmen daha güzel ve daha ferahdır. Mükemmel hamamları, görkemli sarayları vardır. Meyveleri de çok olan şehrin halkı müreffeh, hünerli ve naziktir”*. Makdisi, şehrin genel bilgilerini verdikten sonra fiziki görünümünü ise şu şekilde dile getirmektedir: *“Şehrin yukarı kısmında yer alan muhkem bir iç kaleye sahip, surlarla çevrili, bir kapıdan diğerine uzanan geniş çarşısı ve tam ortasındaki camiyle mamur bir şehir görünümündedir”*. Bunun yanı sıra Makdisi, şehrin içinden beyaz kirecin aktığı bir su kaynağının olduğunu ve buradan elde edilen kireci insanların evlerinde ve hamamlarda kullandıklarını belirtmektedir (Çevik, 2009: 71).

Meşhur seyyah İbn Batuta'da 1328 yılında Nusaybin şehrine uğramıştır. İbn Batuta şehrin, akarsuları, bahçeleri ve meyve ağaçlarını içine alan geniş bir ovaya kurulduğunu, burada üretilen gül suyunun koku bakımından eşsiz olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Nusaybin şehrinin, esas kısmının harap olduğunu ve orta büyüklükte bir şehir olduğunu belirtmektedir (İbn Batuta, 2004: 336-38).

16. ve 17. yüzyıllarda Avrupa ülkelerinden gelen seyyahların Nusaybin şehrine dair yapmış oldukları gözlemleri içeren seyahatnameleri de bizlere değerli bilgiler sunmaktadır. Bu seyyahlardan biri olan Jean-Baptiste Tavernier (1605-1689)

seyahatnamesinde Nusaybin'e geldiğini ve bu dönemde şehrin isminin “Nesben” olarak geçtiğini belirtmektedir (Tavernier, 1980: 203). Seyyah, Nusaybin hakkında çok bilgi vermemiştir. Tavernier, ziyaret ettiği dönemde şehrin geçmişe oranla daha geri bir durumda olduğunu, eserinde “*Nesbin, eski Nisibis'e su dökemez, günümüzde büyük bir köy görünümündedir*” ifadesiyle belirtmiştir (Tavernier, 1980: 204).

Monsieurde Thevenot, bölgeye yapmış olduğu gezisinde şehrin ismini “Nisibin” olarak telaffuz etmektedir. Bölgede suların bol olduğuna ve bu suların dağlardan geldiğine değinen seyyah, şehre ulaşmadan evvel, pamuk, pirinç ve diğer şeylerin ekildiği toprakların sulanması için birçok kanala ayrıldığını yazmaktadır. Ayrıca bu suyun çok ağır ve sağlıklı olduğunu öyle ki bir kişinin içine girmesi halinde hastalık riskini büyük oranda taşıdığını nakleder. Seyyah, yöre insanının esmer tenli olmasını ise bu kötü suda yüzmelerine bağlamıştır (Nasıroğlu, 2010: 43).

Carsten Niebuhr, 23 Nisan 1766'da Nusaybin'e uğramış, şehir ile ilgili; kötü inşa edilmiş olan 150 kadar evin varlığına değinmiştir. Şehrin kalesinden sadece birkaç tane eski yontulmuş taştan olan binadan başka bir şeyin kalmadığını, ayrıca şehrin civarının da bataklık olduğunu ve bu yüzden burada pirinç yetiştirildiğini belirtmektedir. Seyyah şehirde on iki ayaklı bir köprü, onun önünde ve şehrin etrafında bir kule olduğunu ve burada yer alan Mor Yakup Kilisesi'nin taştan inşa edildiğini zikretmektedir (Nasıroğlu, 2010: 48).

Fransız doktor olan Guillaume Antoine Oliver da 1799 yılında Nusaybin'e gelmiş ve bölge hakkında bilgi vermiştir. Olivier, Nusaybin'i “Nizip” şeklinde telaffuz eder ve şunları aktarır:

“Nizip, eski bir uygarlığın harabelerini hala muhafaza etmektedir. Tahrip olmasına rağmen mermer bir zafer takının mevcudiyeti görülmektedir. Mimari bakımdan Roma izlerini taşıyor. Tarihçi Niebuhr, ile buradaki bazı Ermeniler bunun IV. Asırda bu şehrin piskoposu Saint-Jaques adına inşa edilmiş bir kilise olduğunu söylüyorlar ama biz buna katılmıyoruz. Biraz ötede mermerden beş sütun vardı, bazıları kısmen toprağa gömülmüş olan bu sütunların üstünde silinmiş Latince bir

kitabeden burasının vaktiyle at yarışlarının da yapıldığı bir stadyum olduğunu sanıyoruz” (Oliver, 1992: 344-46).

Batı Hristiyan alêminin önde gelen devletlerinin Doğu’ya olan merakı 18. yüzyıldan itibaren hızla artmıştır. İngiltere’nin Hindistan’a yerleşmesi ile Doğu daha da önem kazanmaya başlamıştır. İngiltere’ye en büyük rakip olan Fransa’nın da Doğu ile ilgilenmesi bölgede sert bir mücadele girişiminin oluşmasına sebep olmuştur. Bu ikili mücadelenin sonucunda 19. yüzyılın başından itibaren Anadolu başta olmak üzere Mezopotamya ve Ortadoğu’ya birçok batılı seyyah ve misyoner gelmeye başlamıştır. Gelen seyyahların bölgeler hakkında yazmış oldukları notlar Eskiçağ tarihine ışık tutması açısından büyük önem arz etmektedir.

1807 yılında Mardin seyahatinden sonra Nusaybin’e geçen Adrien Dupre, burayla ilgili ilk olarak; büyük ve kalabalık Nusaybin’den geriye yoksul ve zavallı bir köy kaldığını, bu kentin, Septimius Severus zamanında bir Roma kolonisi olduğunu ve Parth saldırılarını durdurmak için inşa edildiğini zikreder ve şunları ekler:

Aleksandr-Severe zamanında, Mezopotamya metropollerinden bir tanesi idi. Orada bir Makedonya kolonisi yerleştirenlerin Grek imparatorları olup olmadığı kesin şekilde bilinmemektedir. Strabon’a göre Büyük İskender askerleri orada yerleşti ve bu bölgeye ve Nusaybin’e “Mygdonius” veya “Hermas” akarsuyu yakınlığından dolayı “Mygdonius Antakyası” adını verdiler. Bu akarsu, bu şehrin kuzeyindeki akarsudan iner, şehir yanından geçerek Circesium ve bugün Kerkisye duvarları altında Kabora ve daha sonra Fırat’a dökülür. Suyu çok iyi olmayan bu ırmak şehir girişinde bir köprü altından geçer ve “Djadjak” adını alır. Daha eskilerde “Knez” adı verilen bir su akıntısı vardı. Bu akıntı bu gün kurumuştur. İddia edildiğine göre bu sudan içenler ölürdü. Bu kentin görüntüsü bunaltıcıdır. Orada oturanlar soluk tenli ve şişkin gözlüdür. Arpa ve has buğday yetiştirirler ve meyveler çevre tepeler üzerinde olgunlaşır. Nusaybin’de sadece yıkıntılar görünür ve bunların ortasında birkaç Kürt ve Ermeni evi bulunur. Ermenilerin bir kilisesi var. Nusaybin Saint-Jacques ile övünür ve hemen hemen yıkıntı olan bir tapınakta onun mezarı gösterilir. Kentin doğusunda sadece kulesini gördüğüm bir kale vardı”(Dupre,1819: 86-87).

İngiliz gezgin ve yazar olan Buckingham, 1827’de bölgeye gelmiştir. Nusaybin şehrini gezgin; *“kervanların durduğu suyu bol olan bir yer”* olarak tanımlamaktadır. Şehrin tarihi hakkında bilgi verirken burasının Mithridates Savaşları’nda Roma generali olan Lucullus tarafından alındığını belirtmektedir. Ayrıca generalin düşmanlarının oldukça fazla olmasına rağmen hepsini kılıçtan geçirdiğini yazmaktadır (Buckingham, 1827: 244).

1837 yılında askeri görevle bölgeye gelmiş olan Helmuth von Motke’de Nusaybin şehri hakkında bilgi vermektedir. Şehir hakkında ise Hafız Paşa’nın (muhtemelen 1830) bir süvari kışlası yaptırdığını ve şehirle köylerin yeniden geliştiğini belirtmiştir (Moltke, 1960:192).

Ermeniler hakkında bilgi toplamak amacıyla bölgeye gelen Saint Martin, Nusaybin’e de uğramış ve Nusaybin hakkında şu bilgileri aktarmıştır:

“Nusaybin, Mardin’in güneyinde bulunan bu şehre Ermenicede Medzpin, Süryanicede Netsibin, Arapçada Nesibin, Halk Ermenicesinde Nesebin denmektedir. Muhtemelen İskender’in Asya’yı istila etmesinden önce de var olan bu kent, Makedonyalılar tarafından Antioche de Mygdonie olarak bilinmekteydi. Romalıların kuşattıkları Tigrane’in ikamet ettiği yerd. Ermenilere göre Arsacide hanedanının başlangıcından beri –yani MÖ 149’dan M. S. 14 yıla kadar- bu kent krallarının ikamet ettikleri yermiş. Kral Sanadrug, 55 yılında buraya dönmüş ve 79 yılına kadar orada ikamet etmiştir; sonra Ermenistan’ın eski başkenti olan Armavir’e yerleşmiştir. Nusaybin daha sonra Romalıların ve Jülien Apostat’ın ölümünden sonra İranlıların eline geçmiştir; Romalıların bu kenti tekrar almak için sarf ettikleri bütün çabalara rağmen uzun bir süre İranlıların egemenliği altında kalmıştır (Nasiroğlu, 2010: 58).

William Francis Ainsworth 1835-37 yılları arasında başladığı gezisinde önce Anadolu’yu, daha sonra da Doğu ve Güneydoğu Anadolu’yu dolaşarak gezisine devam etmiştir. Suriye gezisinden sonra bizler için önemli olan Birecik, Urfa hattını takip ederek Mardin’e buradan da Nusaybin’e geçmiştir. Nusaybin hakkında, buranın eski haline nazaran harap bir durumda olduğunu belirtmiş ve burada modern ama bakımsız ve harap durumundaki Süryani Kilisesi’nin içerisinde oyma frizle süslü daha eski

yapıların kesme taşları ile yapılmış iki dik sütunun varlığından bahsetmektedir (Nasıroğlu, 2010: 63-64).

1850 yılında J. P. Fletcher, Mardin'den sonra “Nisibis” olarak tanıttığı Nusaybin'e geçmiştir. Seyyah, Yunan yazarlar tarafından Nisibis'e değiştirilen Nusaybin adının askeri durak ve garnizon anlamına geldiğini belirtmiştir. Fletcher, Arap coğrafyacıların, Nusaybin'i Hirman veya Hirmanius olarak adlandırdıkları nehrin kıyısında duran Diyar-ı Rabia ilinin başkenti olarak gördüklerinden bahsetmiştir. Bununla birlikte Makedonyalıların bu son akarsuyu Mygdonius olarak adlandırdıklarını ve “Nisibin” adını Antiochia Mygdonia olarak değiştirdiklerini belirten seyyah, buranın Ebu'l Fida döneminde belli büyüklükte bir kasaba olduğunu bildirmiştir. Seyyah ayrıca Abul Fida'nın burayı, içerisinde sadece beyaz güllerin büyüyebildiği beyaz bahçelerle çevrili bir şehir olarak tasvir ettiğini zikretmiştir (Fletcher, 1850: 159, 164-165). Fletcher, Sasanilerin MS 350 yılında gerçekleştirdiği Nusaybin kuşatmasını şu şekilde anlatmıştır:

“MS 350'de, zamanının en savaşçı ve en başarılı hükümdarlarından biri olan Pers Kralı Sapor, Romalıların topraklarını istila etmekte ve mümkünse eğer, Roma sınırındaki en güçlü garnizonlardan biri olan güçlü şehir Nisibis'i gafıl avlamakta kararlıydı. Büyük bir orduyla orayı kuşattı ve Nisibis'teki askerler kaybettiklerinden ötürü teslim oldular çünkü o anda İmparator Constantius Antakya'daydı ve onları kurtarmak veya tehlikede olduklarını duyması için bile çok uzun ve yıpratıcı bir yürüyüş gerekli olacaktı. Aynı zamanda, Aziz James, Nisibis'in pisikoposuydu ve onlara aynı zamanda dualarını söz vererek yurttaşların kendilerini yiğitçe savunmalarını teşvik etti. Gece gündüz kuşatanlar Nisibis surlarını etrafında bulunduğu sürece, büyük bir kilisenin içerisinde Aziz James'in şehir ve onun sakinleri için yalvardığı görülebilirdi. Persler, cesurca savuşturulan saldırılar düzenlediler; fakat sonunda, barajlar yoluyla büyük miktarda bir suyu toplayıp şehre doğru serbest bırakmak suretiyle ilginç bir çareyle bir gedik açmayı başardılar. Böylelikle büyük birsel duvarlara doğru şiddetli bir gazapla gönderildi ve büyük bir bölümünü toprakla aynı seviyeye getirdi. Persliler ertesi gün de yürümeye karar verdiler ve eğlence ile şenlikle geceyi geçirdiler. Fakat sabahleyin gediği işgal edecekleri anda tuhaf ve yeni manzara dikkatlerini çekti. Gece içerisinde sakinler tarafından yeni bir duvar aceleyle inşa edilmişti ve onun üzerinde

uzun boylu, eflatunlu giysilerle kuşanmış ve başında bir taç taşıyan bir kişi ayakta duruyordu. Görevlilerle çevrilmişti ve talimatlar veriyormuş gibi duruyordu. Fakat Pers düşmanını öfkeyle seyrederken bakışı o kadar haşin ve dehşetliydi ki, en cesur asker bile onabaktığı zaman titriyordu. Ardından Sapor dedi ki “Doğrusu şehri kurtaran Romalıların imparatorudur”. Ancak saray mensupları hep beraber fısıldaştılar ve dediler ki, “Ey kral, İmparator Constantius aslında Antakya’dadır ve gördüğünüz kişi ölümlüden daha fazlasıdır.” Ardından Sapor öfkeyle mızrağını duvara fırlattı ve çadırına bedbin bir sessizlikle geri döndü. Persli düşmanlar mevzilerinden geri çekilirken, piskopos Aziz James surların üzerinden onlara bir bakış attı ve üzerlerine Tanrının gazabını söyledi. Kısa bir süre sonra, batıdan büyük bir sinek bulutu ortaya çıkıverdi. Şehrin üzerinden geçtiler ve Pers kampına öfkeylesaldırdılar. İnsanları, filleri ve atları sokarak rastladıkları herhangi bir yerde kargaşa ve korku saldılar. Onlardan dehşete düşen Pers kralı çadırların kaldırılmasını emretti ve ivedilikle Dicle’yi tekrar geçti” (Fletcher, 1850: 162-164).

Fransız araştırmacı ve yazar olan Vital Cuinet, 19. yy. ın başlarında Nusaybin’e gelmiş. Nusaybin’in tarihi, coğrafi, fiziki ve kültürel yapısı hakkında çok değerli bilgiler kaydetmiştir.

V. Cuinet, Nusaybin’in Eskiçağı hakkında da detaylı bilgiler vermiştir.

“Bugünkü Nusaybin şehri, geçmişte Grekler ve Romalılar döneminde çok önemli bir şehir olan antik Nisibis’le aynı yerde bulunuyor. Nerdeyse tamamen harabeye dönmüş zafer kemerini, Ermeni kilisesine dönüştürülmüş iyi korunmuş kare şeklindeki küçük bir tapınağı hala 1794’te görebiliyorduk; beş sütundan sadece üç tanesinin sütun başlıklarıyla birkaç Latince yazılarını muhafaza edebilmişlerdi. O zaman bu şehirden geçen Fransız doğa bilim adamı olan Olivier, belki at ve araba yarışlarının yapıldığı bir stadyumunu belirtir gibi olan çok silik olan bu yazıtların birinin üstünde birkaç kelimeyi okuyabilmişti. Selevkosların döneminde Nisibis, Mygdonia’nın Antiochus adını almıştı. Bu ilin en meşhur şehirlerinden biriydi. Ayrıca onun etrafını her zaman sarmış olan hoş kokulu çiçeklerle dolu güzel çayırlarından ötürü Yunanlılar onu “Anthemusia” olarak adlandırmışlardı. O günden beri sırayla Ermeni krallarının, oraya Lucullus ile girmiş olan Romalıların ve ardından Partların boyunduruğuna

girdikten ve tüm Mezopotamya, Ermenistan ve Dicle'nin ötesindeki birçok vilayetle beraber Trajan döneminde Roma İmparatorluğuna bağlandıktan sonra, Jovine tarafından Persin Sassani kralı Sapor II (Şah-Pour) 'ye terk edildi" (Cuinet, 1891:510).

Bir başka araştırmacı ve Ortadoğu uzmanı olan İngiliz Bayan Getrude Bell'de Nusaybin şehrine gelenlerdendir. G. Bell, Mezopotamya'da ve Ortadoğu'da birçok tarihi kalıntılar üzerine çalışmalar yapmış olup 15 Mart 1911 yılında Nusaybin'e gelmiştir. Şehrin papazıyla görüşmüştür. G. Bell, Mor Yakup Kilisesi'ni (Aziz Yakup Süryani Kilisesi) gezdiğini ve kilisenin güney cephesinde MS 359 yılına tarihlenen Yunanca bir yazıt bulduğunu yazmıştır. Ayrıca kilisenin ve şehirde yer alan köprünün resmini de çekmiştir. G. Bell, Nusaybin şehri dışında şehre yakın olan Dara harabelerini ¹ de incelemiş ve Dara'nın eski bir Doğu Roma kalıntısı olduğunu belirtmiştir (Duman, 2009: 156; www. gerty. ncl. ac. uk; erişim. 26. 02. 2020).

Nusaybin şehrine gelip, çalışmalarını belgeleyenler arasında ayrıca V. Chapot, C. Preusser, J. B. B. d'Anville, C. F. Volney, B. Poujoulat, F. R. Chesney, E. G. Rey, S. Guyer ve K. Humann/O. Puchstein gibi gezginler de vardır (Laflı, 2009: 19).

E. Honigman'ın *İslam Ansiklopedisi* için yazdığı "NASİBİNA" maddesinde (E. Honigman, 1997: 99-103) ve J. Sturm'un *Real Encyclopadie* için yazmış olduğu "NİSİBİS" maddesinde de Nusaybin'in Eskiçağ tarihi hakkında genel bilgiler mevcuttur (Sturm, 1936: 714-757).

1962 yılında L. Dillemann, Paris'te yayınladığı "*Haute Mesopotamie orientale et paysadjacents. Contribution a la geographie historique de la region, du V s. avantl'erechretienneau VI s. de cette ere*"adlı eserinde, Nusaybin şehrinin antik çağlarına yer vermiştir (Dillemann, 1962: 358). C. S. Lightfoot'un Nusaybin tarihi ile ilgili direk bilgi veren iki makalesi bulunmaktadır (Lightfoot, 1988-1990: 105-125,115-126; Laflı, 2009: 19).

¹ DARA: Doğu Roma-İran mücadelesi sürecinde Doğu Roma İmparatorluğu, Nusaybin şehrine yakın alternatif bir ordugâh kurmuştur. Dara, imparator Anastasius'un (491-518) emri ile 504 yılında Nusaybin'in 20 km kuzeyinde kurulmuştur. Suriye'den getirilen işçiler ile üç yıllık bir çalışmanın ardından tamamlanarak imparatora izafeten Anastasiupolis adı verilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz: Bar Hebraus, 1987: 150-151; Honigmann, 1970: 7-8; Çevik, 2009: 66).

J. M. Fiey'in *Scriptorum Christianorum Orientalium* serisinde 388 numara ile 1977'de Leuven'de yayınlanan "*Nisibe, metropole syriaqueorientale et ses suffragantsdesorigines a nosjours*"adlı kitabının içeriğine bakıldığında ağırlıklı olarak Nusaybin'in din tarihi verilmekte olup metodolojik olarak da tarihsel gerçekler bir ilahiyatçı gözü ile yansıtıldığı görülmektedir (Fiey, 1977; Laflı, 2009: 19-20).

1964 yılında Nusaybin şehrine gelip incelemeler yapan araştırmacı A. T. Olmstead Nusaybin'in 4 km kuzeyinde, Çağ Çağ Vadisi'nin Kuzey Mezopotamya ovasına açıldığı noktada bulunan Girnavaz Höyüğü'nü ilk olarak inceleyen bilim insanı olmuştur (Olmstead,1964: 79-80).

1980 yılında K. Kessler tarafından yapılan araştırmalar, "*Undersuchungen zur Historischen Topographie Nord Mesopotamiens*"adlı çalışmasında toplanmıştır. Nusaybin ve çevresi açısından önemli bilgilerin yer aldığı bu çalışmada K. Kessler, bölgeyi bizzat inceleyerek kişisel gözlemlerini de aktarmıştır (Kessler, 1980: 22-27). Girnavaz Höyüğü, 1980 yıllarında Avusturyalı bilim adamları olan Erwin Lucius ve Karl Sornig tarafından da incelenmiştir (Lucius ve Sornig, 1969: 5; Sornig, 1980:321).

Ayrıca Hayat Erkanal'ın başkanlığında Girnavaz Höyüğü'nde 1982 yılından 1991 yılına kadar kazı çalışmaları yapılmıştır. H. Erkanal, bu kazı çalışmaları ile Nusaybin şehrinin tarihine ilişkin önemli arkeolojik ve filolojik verilerin ortaya çıkarılmasını sağlamış ve dolayısıyla bölgenin Eskiçağ tarihine önemli katkıda bulunmuştur (Erkanal, 1984: 131-35; 1985: 121-135; 1986: 201-210; 1988: 361-65; 1989: 273-77; 1990: 261-68; 1991: 277-280; 1993: 267-280). Bölge tarihinin ortaya çıkartılması hususunda ciddi emekleri geçen ve geçtiğimiz yaz kaybetmiş olduğumuz değerli bilim adamı Prof. Dr. Hayat Erkanal hocamızı ve Girnavaz Höyüğü arkeolojik kazı çalışmalarında görev alan 1991 yılında terör örgütü tarafından bombalı saldırıya uğrayarak hayatını kaybeden değerli arkeologlar Metin Akyurt ve Bahattin Devam'ı rahmet ve minnetle anıyoruz.

BÖLÜM II: NUSAYBİN COĞRAFYASI VE TARİHİ COĞRAFYASI

2.1. COĞRAFİ KONUM

Nusaybin, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde, Mardin İli'ne bağlı bir ilçedir. Yukarı Mezopotamya Bölgesi'nde yer alan ilçenin sınırları batıda Mardin, kuzeybatıda Ömerli, kuzeyde Midyat, kuzeydoğuda İdil, güneyde Suriye ile komşudur. Suriye'nin Kamışlı İlçesi, Nusaybin ilçesine 1 km kadar uzaklıkta yer almaktadır (Harita 1).

Nusaybin 37° 02' - 37° 13' kuzey enlemleri ile 41° 03' - 41° 45' doğu boylamları arasında yer almaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 500 m'dir.

Nusaybin ilçesi Çağ Çağ kaynağının kıyısında bereketli topraklar üzerinde kurulmuştur. Nusaybin ilçesinin genel görünümüne bakıldığında tamamen düzlük bir alanda kurulduğu görülebilmektedir. Yüzölçümü 1.177 km² olup bunun 2/3'ü ova, kalanı ise dağlıktır (Harita 2). Nusaybin İlçesi'nin kuzeyini boydan boya kaplayan dağların, kuzey ve kuzeybatı kesimini Mardin Eşiği, kuzeydoğu bölümünü ise Bagok Dağları kaplamaktadır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 71-72). İlçe'nin en yüksek noktasını Bagok Dağı oluşturmakla birlikte bu dağın deniz seviyesinden yüksekliği 1254 m'dir (Kılıç, 2009: 392).

2.2.YERYÜZÜ ŞEKİLLERİ

Nusaybin ilçesinin yeryüzü şekilleri, III. zamanda Toros kıvrımlarının oluştuğu zamanda ortaya çıkmıştır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 71).

2.2.1. Dağlar ve Tepelik Alanlar

Mardin-Midyat Eşiği adıyla bilinen dağ silsilesi Doğu Anadolu Bölgesi'ni Mezopotamya düzlüklerinden ayıran doğal bir engeldir. Daha çok kireç taşından oluşan bu doğal engel, Assur kaynaklarında Kaşyari/Kasieri (Erkanal, 2009: 5-6), Klasik Çağ'da Masius /Mons Masius (Strabon, XI, 12/3-4), Ortaçağ'da Tur Abdin/ Cebel Tur (Kessler, 1980: 23) ve günümüzde de Mardin Eşiği (Erkanal, 2000: 16) adıyla anılmaktadır. Tur Abdin, kuzeyde Hasankeyf, kuzeydoğuda Siirt, doğuda Cizre,

güneyde Nusaybin, batıda Mardin ve kuzeybatı da Savur sınırları içerisinde kalmaktadır. Ancak yukarıda sayılan yerleşim yerlerinin bölgenin kesin sınırlarını oluşturmadığının belirtilmesinde fayda vardır. Çünkü Tur Abdin, coğrafi olarak Midyat, Hasankeyf, İdil, Savur, Ömerli ve Nusaybin ilçesinin büyük bir kısmını kapsamakla birlikte kültürel olarak Gercüş ve Dargeçit ilçelerini de kaplamaktadır (Aytekin ve Elyiğit, 2019: 279).

Kabaca doğu-batı doğrultusunda uzanan Tur Abdin yöresi, tepelik bir görünümündedir. Orta-Eosen kalkerlerinden meydana gelen bu tepelik alanda, karstik yeryüzü şekillerinden olan lapy, dolin ve mağaralara da rastlanılmaktadır (Kılıç, 2009: 391). Tepelik alanın güneyin de, Suriye düzlüklerini oluşturan ova şeridinin bölümleri yer alır. Nusaybin İlçesi'nin doğusunda, İdil ve Cizre İlçeleri'nde ve Suriye topraklarında da süren genç bazalt lavları yayılmıştır. En genç tortullar üzerinde yer almasından dolayı bazalt akıntıları, Güneydoğu Anadolu'nun en genç lavlarını oluşturmaktadır. İlçenin topraklarında yer alan akarsular, açtıkları vadilerle araziye parçalamışlardır (Kılıç, 2009: 392).

Midyat Formasyonu² büyük ölçüde Orta Eosen transgresyonu neticesinde birikmiş olan kalkerle temsil edilmektedir. Bu da bizi bölgede büyük bir bölümü kalkerlerden oluşan bir yapının varlığından haberdar etmektedir. Alt kısmı kireçtaşı, üst kısmı dolomitten oluşan bu seri en yaygın Tersiyer formasyonudur. Mardin ve çevresi suyu geçirmeyen kil bantlarının bulunduğu Gercüş formasyonunun seviyesine kadar bu karstlaşma varlığını sürdürmektedir. Biricik, bu seviyenin Çağ Çağ ve Gurs¹ kaynakları gibi kaynakların seviyesi olduğunu belirtmektedir (Biricik, 1975: 26). Karstik şekillerden dolin ve polyeler Ömerli-Midyat platolarında oldukça yaygın olup bu şekillerin yerleşme ve tarım hayatı açısından önemli etkileri bulunmaktadır. Midyat-Sanköy yerleşmesinin güneyindeki Zivin kuvalası karakteristik özellikler göstermektedir. Zivin kuvalası tabanında oluşan tera-rossa toprakları üzerinde tahıl tarımı yapılmaktadır. Ayrıca Nusaybin'in Efşik Köyü'nün Selvik ve Şekrin mezarları birer dolinin yamaçlarında yer almaktadır (Arslan ve Karadoğan, 2007: 215).

² Midyat Formasyonu: Özellikle Midyat platosunda daha geniş alanı kaplayan bu kireçtaşı biriminde iki kayaç tipi yer almaktadır. Üst kısmında açık krem renkli, tebeşirli ve çörtlü kireçtaşıdan oluşurken alt kısmı ise, sarımsı, devetüyü renkte, masif, dolomitik şeklinde oluşmaktadır (Kaya, 2008: 96-97).

Tur Abdin, Mardin çevresinde dik yamaçlara sahiptir. Bunun yanında diğer kesimlerde yumuşak şekilde ovayla ve Dicle Nehri ile bütünleşmektedir. İç kısımları belirgin bir coğrafi yapıya sahip değildir. Oldukça yaygın bir görünüme sahip tepelerin dağ olarak tanımlanması mümkün değildir. Bu tepelerin yamaçları yaygın olup tarıma elverişlidir. Bu durumda dağın eski dönemlerde üzerinde büyük ormanların var olduğu görüşünü desteklemektedir (Erkanal, 2009: 5).

Tur Abdin Dağı'nın oluşum şekli hakkında bilgi verdikten sonra konumuz içerisinde asıl önemli olan kısmına değinmekte fayda vardır. Tur Abdin, çivi yazılı kaynaklarda Kaşyari Dağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ismin etimolojisini yapmak bugüne kadar mümkün olmamıştır. Kaşyari adı ilk olarak Akadça yazılan Hitit Dönemi'ne ait Boğazköy metninde tespit edilmiştir (Kessler, 1980: 23; Ay, 1993: 8-9; Erkanal, 2005: 24). Bu çiviyazılı metinde bir gümüş kabın bu dağda kaybedilmesi dile getirilmiştir. Aynı ad daha sonraları Hurri dini metinlerinde de görülmektedir. Daha sonraki dönemlere ait Mezopotamya kökenli yazılı kaynaklarda Kaşyari Dağı hakkında bizleri aydınlatacak bilgiler geçmektedir. Orta Assur Devri krallarından olan I. Adad-nirari (MÖ 1307-1275) ve I. Şalmaneser (MÖ 1274-1245) Mitanni Devleti'ni ele geçirmek için Kaşyari Dağı'nı tümüyle işgal etmiştir. Kaşyari Dağı, uzun yıllar Assur hâkimiyetinde kalmıştır. Assur krallarından I. Tukulti-Ninurta (MÖ 1244-1208), I. Tiglat-Pileser (MÖ 1114-1076), Assur-bel-kala (MÖ 1073-1056), II. Adad-nirari (MÖ 911-891), II. Tukulti-Ninurta (MÖ 890-884), II. Aşurnasirpal (MÖ 883-859) ve III. Şalmaneser (MÖ 858-824), Doğu Anadolu'ya yönelik seferlerini Kaşyari dağından yapmışlardır (Erkanal, 2005: 24).

Ayrıca Tur Abdin adı, “ibadet edenlerin dağı, diyarı” anlamında da kullanılmaktadır. Çünkü bölge Süryaniler açısından kutsal olarak nitelendirilmekte ve Hristiyanlığın önemli merkezlerinden biri olarak görülmektedir (Arslan ve Karadoğan, 2007: 277).

Eski adı Tur Abdin olan Mardin-Midyat Eşiği, yukarıda değindiğimiz üzere doğu-batı uzantılı olup tepelik görünümündedir. Yörenin en yüksek dağlarını ise Bagok ve Ömeryan Dağı oluşturmaktadır. Nusaybin İlçesi'nin en yüksek noktasını oluşturan

Bagok Dağı 1254 m yükseklikte olup, Ömeryan Dağı ise 1100 m yüksekliğindedir (Kılıç, 2009: 392).

Bagok Dağı ve Ömeryan Dağı ile ova kenarı (550 m) arasında iki aşınım yüzeyi oluşmuştur. Aşınım yüzeylerinde güneyden kuzeye doğru aşamalı bir yükselti oluşmuştur. Bu yükselme, özellikle alçak aşınım yüzeylerinde daha belirgin olmaktadır. İlk aşınım yüzeyi üzerinde yükselen Bagok Dağı, Ömeryan Dağı ve 1000-1200 m arasındaki yükseltiler, karalaşan eski yüzeyin aşınmış, kalık tepelerdir (Ege, 2015: 38).

2.3. AKARSULAR

Nusaybin çevresinde, akarsuların fazlalığı dikkat çekmektedir. İlçenin en önemli ve sürekli akan akarsuyunu Çağ Çağ Suyu oluşturmaktadır. Nusaybin kentinin tarihinde önemli bir yer tutan Çağ Çağ suyu, Habur Nehri'nin bir kolu olmakla birlikte kentin içinde akmaktadır. Çağ Çağ suyu, Nusaybin ovasını katettikten sonra bu toprakları terk ederek Suriye topraklarına geçer. Assurluların Harmiş, Yunanların Mygdonia (Strabon, XI, 12/3-4), Arapların ise Hirmas olarak adlandırdıkları bu nehir uçsuz bucaksız Nusaybin toprakları için refah kaynağıdır. Bundan dolayı ilçeye gelen pek çok seyyah, meyve bahçelerinin ve bostanların çokluğunu Çağ Çağ suyuna bağlamaktadır (Resim 1).

Çağ çağ suyunu oluşturan iki ana kol vardır. Bunlar Beyazsu ve Karasu'dur (Ege, 2015: 24). Yaklaşık olarak Nusaybin ile Midyat'ın orta kesimlerinde yer altından çıkan Beyazsu ve Karasu bir süre sonra birleşmekte ve Çağ Çağ Suyu'nu oluşturmaktadır.

Karasu, Tehtakereş Dağları'nın eteklerinde Hırbeşimrik, Ömerli ve Görük köylerinin etrafından geçen küçük dereciklerin birleşmesiyle meydana gelmektedir. Bu kol güneydoğuya doğru akarak Sakecli, Mikri ve Havadin köylerinin batısından geçer ve Zeveran sırtları mevkiinde Beyazsu ile birleşir. Beyazsu kaynağı ise, Tefi sırtlarından Batuş ve Haldah Köylerinin kuzeyindeki dereciklerin birleşmesiyle meydana gelir. Güneydoğuya doğru akarken pınarlar ile beslenir ve güneybatıya yönelerek Karasu ile birleşir.

Bu iki kaynağın birleşmesiyle oluşan Çağ Çağ Suyu 10m³/sn akımı olan bir akarsu olarak hiç kurumadan tüm yıl akabilme durumunu kazanmaktadır. Günümüzde Çağ Çağ Suyu üzerinde yaptırılan regülatör ile Nusaybin ovasında tarım alanındaki sulama sorunu en aza indirilmiştir. İlçenin içme ve kullanma suyu da Çağ Çağ Suyu üzerinden temin edilmektedir (Kılıç, 2009: 398).

XII. yy.da Nusaybin'e gelen Endülüslü seyyah İbn Cübeyr'in Çağ Çağ suyu hakkında verdiği bilgilerden de bu suyun o dönemde bölge halkı için önemli bir kaynak olduğu anlaşılmaktadır: *“Hirmas (Çağ Çağ) nehri kentin etrafında bir bilezik gibi şehri sararak akmakta, halkın Balusa adını verdiği dağdan gelen bu suyla pek çok bostan ve tarla sulanmakta ve hatta saraylara dahi su verilmektedir. Nehrin bir kolu şehrin içine girmekte, caddelerin ve evlerin ortasından akmakta, kentin en büyük cami avlusunun ortasından geçerek iki havuza boşalmaktadır. Nehrin iki yanında gölgesi suya vuran bahçeler vardır”* (Cübeyr, 2003: 175).

Çağ Çağ suyu dışında ilçe topraklarını sulayan irili ufaklı derelerde bulunmaktadır. Bunlardan biri, Nusaybin ilçesinin doğusundaki Değirmencik-Turgutköy çevresindeki kaynakların beslediği Bavur Deresi'dir. Az akımlı olduğu halde sürekli akan bu dere, İkiztepe köyü batısından başlayarak Suriye topraklarına akmaktadır.

İlkadım köyünde doğup Akarsu bucağından geçerek sebze ve meyve tarımı işlerinde kullanılmakta olan Şehbat ve Rişvan dereleri de bölgeye hayat veren diğer akarsulardır (Kılıç, 2009: 398). Ayrıca ilçede Pazar-Değirmencik ile Bakacık köylerinin arazilerini sulayan Borengi Suyu ile Pınar başı sularıda bulunmaktadır.

2.4. VADİLER

Nusaybin ve yöresinde bulunan vadiler üç gruba ayrılmaktadır. Bunlar: Çağ Çağ suyunun içinde aktığı Antecedant yarma vadi, bir diğeri tepelik alandaki Kertik vadiler ve ovadaki kuru dere yarınlarıdır (Kılıç, 2009: 393). Çağ Çağ suyu yukarı kesiminde tabanlı vadiden akmakta olup Nusaybin-Midyat arasındaki dağlık alanı kuzey-güney istikametinde ikiye bölmektedir. Vadi yamaçları çok dik olup bu yamaçlardaki eğim ise

%60-70 arasında değişmektedir. Çağ Çağ Vadisi yörenin yüksek sıcaklıkları arasında adeta bir vaha özelliği yansıtmaktadır (Resim 2). Yaz, kış kurumadan akan Çağ Çağ suyu çevresinde çınar, söğüt ve kavak ağaçları yetişmektedir. Ağaçların oluşturduğu koyu gölgelikler sayesinde yöre halkı kuzeyden güneye gelecek şekilde kilometrelerce alanda inşa edilmiş mesire yerlerinde dinlenebilmektedir. Ayrıca mesire alanı dışında vadide yoğun bir bağ bahçe tarımı da yapılmaktadır (Ege, 2015: 16).

Tepelik alandaki vadilere bakıldığında ise, çok derin değildir; vadi tabanı düzlükleri gelişmemiştir. Yaz aylarında genellikle kuruyan yağışlı aylarda ise yatağında su bulunduran vadiler derine gömülmemişlerdir. Çağ Çağ suyu bile ovada ancak 2 m derinlikte bir yatak açmaktadır (Kılıç, 2009: 393).

2.5. OVALAR

Nusaybin Ovası, Kızıltepe, Mardin, Silopi ve Cizre ovaları gibi IV. zaman alüvyonları ile örtülü olan Mezopotamya Ovası'nın devamı niteliğindedir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 71). Yüksekliği 500-550 m arasında değişen Nusaybin Ovası'nın kuzeyden güneye doğru alçalan çok hafif bir eğimi bulunmaktadır. Birçok yerde ova dalgalı bir görünüme sahiptir (Resim 3).

İlçenin en önemli tarım alanını oluşturan Nusaybin Ovası, kuzeydeki engebeli alanlardan akarsuların getirmiş olduğu süprüntü ve aşıntı maddelerin oluşturduğu birikinti koni ve yelpazelerin giderek büyüyerek zamanla birbirlerine bitişmesiyle bugünkü görünümünü almıştır (Kılıç, 2009: 392). Bu oluşumun şekillenmesinde büyük katkı sağlayan Çağ Çağ suyu ile yan kollarıdır. Aynı zamanda Nusaybin Ovası'nı ve yerleşim yerini ikiye ayırarak geçen Çağ Çağ suyu, sulama kanalları vasıtasıyla ovada sulu tarımın yapılmasına imkân sağlamaktadır. Üzüm bağları geniş alanları kaplamaktadır (Atalay ve Mortan, 2017: 288).

Ortaçağ'da Nusaybin ilçesine dönük bilgi veren coğrafyacılar eserlerinde Nusaybin Ovası'nın bereketini övmüşlerdir. 10. yüzyılın ilk yarılarında yaşamış olan İstahri eserinde Nusaybin Ovası'nın bereketini şu sözlerle vurgulamıştır: *“el-Cezire'nin en güzel ve yeşilliği en bol beldesidir. Bu şehir el-Cezire'nin müstevada en büyük*

şehridir. Suyunun çıktığı yer dağlarının arasındaki patikalardandır. Havası güzel olup, bostan, bahçe ve mezarları şehrin çevresinde yayılmıştır”.

İstahri'den sonra Nusaybin hakkında bilgi veren bir diğer seyyah da aslen Nusaybinli olan İbn Havkal'dır (Çevik, 2009: 70). İbn Havkal da Nusaybin Ovası hakkında bizlere şu bilgileri sunmaktadır:

“Nusaybin, el-Cezire'nin en görkemli ve en güzel şehirlerden biridir. Önemli miktarda meyve yetiştiren bu şehir zengin su kaynaklarına sahip olup bahçeleri ile arpa ve buğday ekilen tarlaları çoktur. Ayrıca kaliteli ve ucuz üzüm de yetiştirilir. Su kaynakları yörenin en güzel kesimini oluşturan Balus adıyla maruf dağın eteklerinde beslenir.”

Yukarıda geçen ifadelerden de anlaşılacağı üzere Nusaybin'in bereketli toprakları, ilkçağlardan günümüze değin gelip geçen kavimler için vazgeçilmez bir merkez olmuştur.

2.6. İKLİM

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde iklim şartları, yarı karasal bir iklimin özelliklerini taşımaktadır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde araştırmalar yapan Ardel'e göre, bölge iklim bakımından çevre bölgelerinden farklı bir iklim karakteri göstermektedir. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Akdeniz İklimi'nin bozulmuş bir tipi mevcuttur ki bu durumu De Martonne “Suriye İklimi” olarak tanımlamaktadır. Bu iklim tipi Akdeniz ikliminin kontinental bir şekli olup güney ve güneydoğuya gittikçe çöl iklimine geçiş yapar (Ardel, 1961: 21; Arslan ve Karadoğan, 2007: 217-218).

Yaz mevsiminde, güneyden gelen tropikal kökenli hava kütlelerinin etki alanları genişlerken, polar kökenli hava kütlelerinin kuzeye çekilerek etki alanını daraltır. Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni etkisi altına alan bu kontinental tropikal hava kütleleri, Basra Körfezi'nden kaynaklanmaktadır. Çok kuru ve sıcak olan bu hava kütlelerinin etkili olduğu dönemde, samyeli adını alan ve güneydoğudan esen rüzgâr da sıcaklığı

artırmaktadır. Bu etkilerle yaz mevsiminde Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin birçok yerinde, hava sıcaklığı 40°C üzerine çıkabilmektedir (Arslan ve Karadoğan, 2007: 218).

Bölgedeki genel hava sıcaklığı bu durumda iken, Nusaybin İlçesi'nin ortalama sıcaklığı 18.9°C bulmaktadır. Yaz ve kış mevsimlerinin ortalama sıcaklıkları arasındaki farkın yüksek olması karasallığın ortaya çıkmasına sebep oluşturmaktadır. Yaz mevsimi ortalama sıcaklığı 31°C iken, kış ayı ortalama sıcaklığını ise 7.2°C'dir. Yaz aylarında sıcaklık ortalamalarının 30°C ve daha da fazla olduğu gün sayısı, nisan ayından başlayarak, kasım ayının başına kadar devam etmektedir. Sıcaklıkların arttığı yaz ayında bağıl nemin düşmesiyle şiddetli buharlaşmanın oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu durumda havadaki nem miktarının azalmasına bu da gece ve gündüz arasındaki sıcaklık farkının yükselmesine etki eder. Sıcaklığın 0°C altına düştüğü günler ise oldukça azdır (Kılıç, 2009: 393).

Nusaybin İlçesi'nin ortalama yağış miktarı 470.2 mm.dir. Yağış'ın mevsimlere dağılışına bakıldığında en fazla kış mevsimine düşmektedir. Kış (%51.8) mevsiminden sonra sırasıyla en çok yağış alan aydan en az yağışı alan aya doğru sıralandığında ilkbahar (%34.9), sonbahar (%12.7) ve yaz (%0.6) mevsimi takip etmektedir. Yağışın daha çok kış mevsiminde düşmesinde Orta Akdeniz üzerinden gelen cephelerin etkisi çok fazladır. Yaz ayı az yağış olması ise Basra Alçak Basınç merkezinin etkisinden dolayıdır (Kılıç, 2009: 393).

İlçede ortalama karlı gün sayısı 2.4'tür. Kar uzun süre yerde kalmamakla birlikte en yüksek kar örtüsünün kalınlığı ocak ayında 12 cm'dir. Nusaybin ve çevresinde sisli günler sayısı 7.4 gündür. Kış aylarında daha çok yaşanmaktadır sis olayları ayrıca ortalama dolulu günler sayısı yıllık 1.7 gündür. Dolu yağışı en fazla bahar aylarında yaşanmakta olup yörede yapılan tarımsal faaliyetleri önemli ölçüde etkilemektedir (Kılıç, 2009: 395).

2.7. BİTKİ ÖRTÜSÜ

Nusaybin yöresinde 800 m'nin üzerinde olan kesimlerinde seyrek palamut ve mazı meşesi topluluklarına rastlanılmaktadır. Geçmişte yoğun ve tahrip edilmiş bir

meşe vejetasyonun delilleri olan bozulmuş meşe birlikleri Mardin çevresinin aslında vejetasyon açısından fakir olmadığını göstermektedir (Kılıç, 2009: 398). Antikçağda da bölgenin verimliliği eski bir yazıt tarafından onaylanmaktadır. Roma’da bulunan bu yazıt (stel), Trajan’ın Doğu Seferleri sırasında Iberia Kralı Amazaspus’un muhtemelen mezar taşının bir parçasıdır:

“[...] Nicator tarafından inşa edilen kutsal Nisibis (Nusaybin) şehrinin ötesinde, zeytin ağaçlarını besleyen Mygdonius (Çağ Çağ suyu) Nehri üzerinde” (Palermo, 2014: 456-457).

Ayrıca Roma imparatoru Trajan’ın askeri seferleri boyunca kullandığı köprüleri yapmak için Nusaybin’in etrafında çevrelenen ormanlardan elde ettiği kerestelerden yararlandığı da bilinmektedir (Palermo, 2014: 458).

Çağ Çağ Deresi’nin geçtiği Bunisra Vadisi, Akarsu, Pınarbaşı ve ilçe merkezinde sebze ve meyve bahçeleri bulunmakla beraber, akarsu boyları boyunca karakavak, söğüt, çınar ve toprakla uğraşan çiftçilerin yetiştirdiği meyve ağaçları, dağlık bölgelerinde ise bağcılık yapılmaktadır. Bütün bunlar yöre insanları için önemli bir yer tutmaktadır. Mardin ve yakın çevresindeki zengin, çeşitli tarımsal aktiviteleriyle ünlü yerleşmeler arasında Gurs, Yeşilli, Rışmıl, Kabala ve Bülbül bulunmaktadır. Genel anlamda bölge, antropojen step sahasıdır. Ancak step bitkileriyle kaplı olan düzlüklerin ekin tarlalarına çevrilmesi bu alanlardaki antropojen step sahasını daraltmaktadır (Arslan ve Karadoğan, 2007: 216).

İlçe topraklarında başta pamuk olmak üzere buğday, arpa, mercimek, mısır, susam ve sebze yetiştirilmektedir. Son yıllarda zeytincilik alanında gelişme göstermeye başlamıştır. Nusaybin ilçesinde, yöreye has yetişen “Teraki” meyvesi de bulunmaktadır. Türkiye’nin sadece güneydoğusunda yetişen “Duvberan” adlı mantar da hem lezzet bakımında dünyada birinci sırada olması hemde bu mantarlarla sabun yapılması Nusaybin ilçesinin yöresel özellikleri açısından büyük önem taşımaktadır. Halk arasında “Şinok” olarak adlandırılan yaban fıstığı da (bıtım) ilçeye özgü ve değerli farklılıklar arasındadır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 77).

Nusaybin İlçesi'nin toprakları üzerinde bütün bunların yanı sıra gül yetiştiriciliği de yapılmaktadır. Charles G. W. Lock, 1881 tarihli American Journal of Pharmacy'de "Rose Oil of Otto of Roses" başlıklı yayınlanan makalesinde Nusaybin'in topraklarının 14. yy.da bir gül tarlası olduğundan bahsetmektedir. Lock, yüzyıllar boyu Avrupa'da, özellikle Paris'te yapılan gülyağına hammadde sağlayan yerleri, miktarları ve güllerinin nitelikleriyle sayarken, iki yerin güllerini; emsalsiz rayihaları, uzun sapları ve koyu kırmızı renkleriyle övgüye değer bulmaktadır. Bu iki yerin ise Bulgaristan ve Nusaybin olduğunu belirtmektedir (Duman, 2009: 152).

İslam hakkında kitaplar yazan ve Doğuyu gezen G. Le Strange'ye göre, Romalılar döneminde ilçe Nisibin olarak bilinmekle birlikte burada beyaz güller yetiştirilmekteydi. Ayrıca Nusaybin de 4 bine yakın bahçenin varlığından söz edilmektedir (Strange, 1905: 94; Duman, 2009: 152).

Bu topraklar üzerinde yukarıda sıraladığımız çeşitlerden ayrı olarak özellikle bağcılık gelişmiş olup yöre insanlarının geçim kaynakları arasında yer almıştır. Nusaybin İlçesi'ne bağlı 6 köyde (Akarsu, Çalı, Duruca, Kuru, Yandere, Yavruköy) üzüm üretimine hala devam edilmektedir. Yöre de üreticilerin tek bir üzüm çeşidiyle yetiştiricilik yapmadıkları üzüm yetiştiriciliğinde çeşitliliğe gidildiği de görülmektedir. Bölge halkı hem günlük hayatta tüketimi için hem de ekonomik getirisinden dolayı üzümlerden şarap ve pekmez üretimi yapmaktadır (Çakır ve diğerleri, 2017: 5-6).

2.8. TOPRAK ÖZELLİKLERİ

Nusaybin ve çevresinde kaplamış olduğu alan bakımından sırasıyla kırmızı kahverengi, kahverengi orman, kolüvyal ve alüvyal topraklara rastlanılmaktadır. Nusaybin çevresinde en yaygın toprak grubunu kırmızı kahverengi topraklar oluşturmaktadır. Bir kısmının taşlı olduğu bu toprakların doğal verimliliği yüksek olup kullanımı ise çoğunlukla kuru tarım ve otlaklar şeklindedir. Sulanılabilen yerlerde ise bu toprak üstünde pamuk yetiştirilir (Kılıç, 2009: 399).

Kahverengi orman toprakları genel itibari ile otlak olarak kullanılmaktadır. Ancak küçük bir kısmında bağcılık ve kuru tarımın yapıldığı görülmektedir.

Kolüvyal topraklar, derelerin taşınarak eğimin azaldığı yerde biriken genç toprakları oluşturduğu için yöre insanları bu topraklar üzerinde sebzecilik, meyvecilik, bostan tarımı yapmaktadır (Kılıç, 2009: 399).

2.9. YER ALTI ZENGİNLİKLERİ

Nusaybin ilçesinin bir diğer dikkate değer özelliği de yer altı zenginliğidir. İlçenin çevresinde uzun yıllardan beri petrol arama çalışmaları yapılmaktadır. 1975'te Nusaybin İlçesi'nin doğusunda Suriye sınır bölgesinde yer alan Çamurlu sahasında petrol rezervi bulunmuştur. Şu ana kadar toplam 53 kuyu tespit edilmekle birlikte 42 tanesinde sondaj yapılmıştır. Bu sondajlardan 7 tanesinde gaz, 35 tanesinde petrol bulunmuştur (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 79).

Çamurlu sahasında toplam 7 gaz kuyusu bulunmaktadır. Bunlardan 4 tanesi doğalgaz, 3 tanesi ise CO₂ kuyusudur. Ayrıca ilçenin Durakbaşı köyünde çimento hammaddesi olan kalker yatakları da bulunmaktadır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 79).

2.10. ULAŞIM

Asya'yı Doğu Akdeniz'e ve Mezopotamya'yı Doğu Anadolu'ya bağlayan tüm yollar eski çağlardan beri Nusaybin ilçesinden geçmektedir. Gerek bu stratejik konumu ve gerekse verimli toprakları nedeni ile bölge eski çağlardan beri yoğun bir şekilde yerleşime sahne olmuştur.

2.10.1. Yollar Kavşağı Nusaybin

Çivi yazılı belgeler ışığında eski Mardin bölgesi yolları ve buna bağlı olarak bölgenin tarihi coğrafyasının tüm ayrıntıları, K. Kessler tarafından “*Undersuchungen zur Historischen Topographie Nord Mesopotamiens*” adlı eserde ele alınmıştır. Kessler'in araştırmaları sonucunda Nusaybin ilçesinden geçen yol güzergâhları dikkate alındığında ilçenin, Eskiçağ'da son derece önemli stratejik bir konuma sahip olduğunu görmekteyiz (Harita 3).

2.10.1.1. Kaşyari Yolu

Nusaybin ve çevresi için büyük öneme sahip olan Kaşyari/Kasieri (Tur Abdin) Dağı, Assurlular döneminde çok daha büyük stratejik değer taşımaktadır. Güneydoğu-kuzeybatı istikametinde Kaşyari Dağı'nı kat eden doğal bir yol mevcuttur. Orta Assur döneminde Kaşyari Dağı'nın en önemli yanı ise, Assur Devleti'ni Diyarbakır'a hatta Ergani bakır yataklarına bağlayan bu yola sahip olmasıdır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 67). Aynı zamanda bu yol Assur orduları için Diele vadisine ulaşılmasında en kısa yolu teşkil ediyordu. Buradan da kolayca Doğu Anadolu'ya ulaşmaktaydılar.

Kessler'e göre, Diyarbakır'a en kolay bağlantı sağlayan Kaşyari Yolu'nun genel durumu ve bu yollar üzerinde kurulan istasyonlar hakkında II. Aşurnasirpal'e (MÖ 884-858) ait yazılı belgeler bilgi vermektedir. Kaşyari Yolu'nun başlangıç noktası Cizre'nin 22 km güneybatısında, Suriye sınırında bulunan Babil köyüdür. Bu köyün adı Assur kaynaklarında Subnat Nehri Kaynağı³ olarak karşımıza çıkmaktadır. Subnat kaynağı bir çeşit sınır noktasını teşkil etmekte idi. Özellikle kuzeye yani Doğu Anadolu'ya yönelik askeri seferlerde Subnat kaynağına gelinmekteydi (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 67). Assur orduları, bu istasyona vararak askeri seferleri için hazırlıklarını yapmaktaydı. Çünkü Kaşyari Dağı'nda içme suyu açısından zengin bir kaynak bulunmamasından dolayı su ikmali Subnat istasyonunda yapılmakta ve tanrılar için burada steller dikilmekteydi. II. Aşurnasirpal'in (MÖ 884-858), I. Tiglat-pileser (MÖ 1117-1077) ve II. Tukulti-Ninurta'nın (MÖ 891-884) stelleri yanına kendi stelini dikmesi bu açıdan ele alınabilir (Erkanal, 1984: 202).

Çivi yazılı belgelerden de anlaşılaacağı üzere Assur orduları, Subnat Kaynağı'ndan çıktıktan sonra Kaşyari Dağı'na girmek için İştarte geçidini⁴ kullanmış ve buradan daha sonra Kibaki'ye gelmiştir. Buradan sonraki istasyon Matiate⁵ (Midyat)

³ Günümüzde Sufan Dere-Sufan Çayı adını taşımaktadır. Daha geniş bilgi için bkz: Demir, 2012: 45.

⁴ Tanrıçaların kenti/Toğrağın Geçidi. İdil bölgesinde bulunan modern Basbirin'i temsil etmektedir. Daha geniş bilgi için bkz: Kessler, 1980: 77-78.

⁵ Kibaki'den ayrıldıktan sonra Matiate'ye yaklaştım. Matiate'yi tüm köyleriyle birlikte işgal ettim. 2800 askerini mağlup ederek çok sayıda ganimet aldım. Benden kaçıp sonradan ayaklarına kapananaları affettim. Evlerinde oturmalarına izin verdim fakat kendilerini ağır savaş tazminatına bağlayarak başlarına memurlarımı diktim. Bir stel üzerine kabartmamı kazıtarak başarılarımı üzerine yazdırdım. Bu steli

olmuştur. Matiate'den sonra Zazabuha'ya (Zaz) gelinmiştir. Burada bir savaş yapılmamış, sadece konaklanılmıştır. Fakat kral II. Aşurnasirpal buradan savaş tazminatı olarak sığır, koyun, şarap ve bronz eşyalar almıştır. Daha sonra Assur ordusu Gercüş vadisini takip ederek Hasankeyf üzerinden Dicle Vadisine ulaşmış ve bu vadiyi takip ederek Doğu Anadolu'ya kadar askeri ve siyasi faaliyetlerini yerine getirmiştir (Erkanal, 2009: 7).

2.10.1.2. Çağ Çağ Vadisi Yolu

Nusaybin ve çevresi, için önemli bir kaynak oluşturan Çağ Çağ suyu, Nusaybin ile Midyat'ın orta kesiminde yerin altından kaynağını alan Beyazsu ve Karasu'yun bir noktadan sonra birleşmesi ile oluştuğunu daha önce de belirtmiştik. Beyazsu ve Çağ Çağ Suyu, Nusaybin'den Midyat'a doğru derin bir vadi oluşturmakla birlikte Tur Abdin'i bıçak gibi kesmektedir. Bu derin vadi önemli bir doğal yol oluşturup, Kaşyari Yolu'nun aksine Midyat'a doğrudan ulaşma imkânı sağlamaktadır (Erkanal, 2009: 8).

Nusaybin'den yola çıkıldığında bu doğal vadi yolu sayesinde çok kısa sürede Midyat'a ulaşmakta buradan da Kaşyari yolundan ilerleyerek Hasankeyf'ten Dicle Vadisi'ne geçilebilmektedir. Ayrıca Çağ Çağ yolu, Nusaybin'den sonra da Suriye topraklarından güneye doğru devam etmektedir. Fırat'ın en önemli kolunu oluşturan Habur Irmağı boyunca Suriye içlerine giren bu yol üzerinde çok sayıda önemli merkezler yer almaktadır. Aynı yol Fırat üzerinden Güney Mezopotamya'ya kadar da uzanmaktadır (Erkanal, 2005: 27).

Erkanal'ın yapmış olduğu araştırmalar neticesinde önemli kalıntıların tespit edildiği bu yolun Yeni Assur Devri'nde kullanıldığı anlaşılmıştır. Erkanal, buna gerekçe olarak da Çağ Çağ vadisinin üst kesimlerinde bulunan 12 adet karakol karakterindeki yerleşim⁶ göstermektedir (Erkanal, 2005: 27). Bu yerleşimlerden 2 tanesi Ayne ve Situne, Çağ Çağ suyu kaynağına yakın konumdadır. İki yerleşimden de elde edilen silindir mühürler, Orta ve Yeni Assur Devri özellikleri yansıtmaktadırlar. Bu yol

Matiate'de diktirdi. Daha sonra Maşula Kalesini ve iki yerleşim yerini işgal ettim. 300 askerini savaşta mağlup ederek çok sayıda ganimet aldım. Daha sonra her yeri yakarak yok ettim" (Erkanal, 2009: 7).

⁶ Kayaların oyulması ile inşa edilen bu yerleşim yerleri, belli bir oranda dahi olsa günümüzdeki köy karakterinde yerleşim yeri olarak kullanılmaya devam edilmektedir (Erkanal, 2005: 26).

üzerinde ayrıca Roma dönemine ait bazı konaklama yerlerinin temelleri günümüze kadar korunmuş, hatta bu yapıların duvarları hala ayakta kalabilmeyi başarmışlardır.

Sonuç olarak bu arkeolojik veriler doğrultusunda Çağ Çağ Suyu'nun oluşturduğu Nusaybin-Midyat arasındaki bu doğal yol, Yeni Assur Dönemi'nden Roma Dönemine kadar kullanılmıştır.

2.10.1.3. Assur Kral Yolu

Kral yolları Assur Devleti'nin bir imparatorluk haline gelmesinde büyük önem taşımaktadırlar. Asıl amaç burada devlet merkezi ile eyalet merkezleri arasında doğrudan kısa zamanda tehlikesiz bağlantı kurmaktır. Assur kaynaklarında “Harran Şarri” yani “Kral Yolu” olarak adlandırılan bu önemli güzergâhlar daha çok askeri ve ticari amaçlarla kullanılmaktaydı⁷. Daimî olarak askeri denetim altında tutulan bu yolların dış görünümü hakkındaki bilgiler yetersizdir. Ancak bu yolların bazı kesimlerinin taşlarla kaplandığına dair birkaç belge mevcuttur. Sürekli idari merkezin gözetimin altında tutulan bu yollar üzerine askeri karakollar bulunmakta idi. Emniyeti sağlamakla beraber süvarilerin ve arabaların değişimi bu karakollarda yapılarak yolculuğun çok kısa zaman kat edilmesi sağlanmaktadır (Erkanal, 2009: 12).

Bu yollardan bir tanesi, beklide en önemlisi Doğu Akdeniz sahillerinden çıkarak batı-doğu istikametinde doğuya doğru uzamaktadır. Bu kral yolu Harranu (Haran) eyaletini, Guzana (Tel Halaf) eyaletini, Naşibina (Nusaybin) eyaletiyle birleştirir (Erkanal, 1984: 202). Nusaybin eyaleti içinde kral yolu, kuzey-güney istikametinde uzanmakta Suriye ve Güney Mezopotamya içine kadar uzanan Çağ Çağ yolu ile birleşmektedir. Daha sonra Nusaybin'den doğuya doğru devam ederek Subnat Kaynağı ile yani Babil Köyü ile bağlantılı olarak Kaşiyari yoluyla birleşir. En sonunda ise, Dicle Vadisi'ni takip ederek Musul'a ve diğer Assur merkezlerine uzanır (Erkanal, 2009: 13).

Batı'dan gelen Assur Kral Yolu, Nusaybin'i sadece Doğu Akdeniz'e bağlamakla kalmayıp aynı zamanda Anadolu içlerine de bağlamaktadır. Bu durumda Anadolu'dan

⁷ Assur İmparatorluğu'nun asıl amacı devlet merkeziyle eyalet merkezleri arasında doğrudan en kısa zamanda tehlikesiz bir bağlantı kurmak olduğu için Assur Kral yolu, Assur İmparatorluğu için her dönem önemli bir yere sahip olmuştur (Erkanal, 2009: 12).

gelindiğinde ancak Nusaybin üzerinden Mezopotamya'ya geçilebilmektedir. Ayrıca yine Nusaybin üzerinden Habur ve Fırat vadisini güneye doğru takip ederek doğrudan Güney Mezopotamya'ya ulaşılabilir. Nusaybin bu bakımdan adeta Mezopotamya'ya açılan bir kapı görünümündedir (Erkanal, 2009: 13).

Günümüzde halk arasında “İpek Yolu” “E-24 karayolu” olarak adlandırılan bu yol bugün de önemini ticari açıdan korumaya devam etmektedir (Soyukaya, 2005: 267). Nusaybin ilçesi içerisinde geçen İpek Yolu, güney bölgesinin Ortadoğu'ya açılan tek transit yoludur. Nusaybin'den sonra Cizre ve Silopi'den geçerek güneye yönelen bu önemli yol, Habur sınır kapısından Irak topraklarına girer (Harita 4). Bu yol, Avrupa ve Ortadoğu ülkeleri arasında tır taşımacılığın yapıldığı ana eksendir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 80).

İkinci bir kral yolu ise Fırat'ın kolu olan Habur'u takip ederek güneyden kuzeye doğru, Nusaybin'e kadar Suriye topraklarına doğru uzanmaktadır. Bu ikinci kral yolu vasıtasıyla Habur kıvrılarında bulunan, Dur Katlimmu (Tell Saih Hammad), Sadikanni ve Kahat (Tell Barri) gibi merkezler bir taraftan Güney Mezopotamya'ya, diğer taraftan Nusaybin'e bağlanmaktadır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 67).

2.11. NUSAYBİN'İN TARİHİ COĞRAFYASI VE NUSAYBİN KENTİNİN KURULUŞU

Mezopotamya topraklarının durak noktasını oluşturan Nusaybin, Eskiçağ'dan beri siyasi, askeri, ekonomik ve dini açıdan önemli bir merkez olmuştur. Kentin bu denli önemli oluşu büyük devletlerin bu topraklar üzerinde birbirleriyle mücadele etmesine neden olmuştur. Günümüzde Nusaybin adı ile tanınan kent, bilinen eski adı ile bugüne kadar ulaşabilmiştir. Zira Nusaybin şehrinin adı tarihte ulaşılabilen en son adının değişime uğramış halidir. Şehrin önemli konumu dışında şehri ele geçirip burada yaşamaya başlayan halklar, kendi dil özelliklerine ait isimler vermişlerdir. Şehrin isim etimolojisine bakıldığında çok renkli bir durum ortaya çıkmaktadır.

Nusaybin şehrinin ulaşılabilen ilk adı, Assur kaynaklarında geçen (MÖ 900'ler) Naşibina'dır. Ancak yazılı bilgilerin yetersizliğinden dolayı şehrin bu tarihten önceki

ismi hakkında yeterince bilgi sahibi olamamaktayız. Roma devletinin doğu sınırı üzerine ayrıntılı çalışmalarıyla tanınan ve İslam ansiklopedisindeki “Nasibina” maddesini de yazan Honigmann’ın şehir hakkındaki incelemesini ele aldığımızda Nusaybin şehrine dair bizlere şu bilgiyi aktarmaktadır, Şehrin isminin kesinlikle Sami kökenden geldiğini ve şehrin kökeninin ise “Nasib” kökünden geldiğini yazmaktadır (Honigman, 1997: 99). Bu konuda antik yazar Philon Byblios da Nusaybin şehrinin ismini Sami (Semitik) kökene bağlayan bir başka isim olmuştur. Bu ismi “Νασίβ” şekli ile Nasib’e Hellence bir kökene bağlamaktadır (Lafli, 2009: 18). Ancak Real Encyclopedia da yer alan “Nisibis” maddesinin yazarı Sturm, Nusaybin şehrinin isim etimolojisinin henüz kesin olarak bilinmediğini belirtmektedir. Aşağıda da görüleceği üzere şehrin ismine dair ortaya atılan görüşlerinde aktarmaktadır (Strum, 1936: 715).

Nusaybin şehrinin adının tarihsel süreçte farklı dönemlerde hâkim olan halkın dil özelliklerine göre değişiklikler gösterdiğini yukarıda değinmiştik. Assur döneminde halkın söyleyişinde kelimenin önüne gelen “al” eki şehri ifade etmek için kullanılırdı ve “al Nasipina” olarak da yazılırdı. Süryanice “Nsibin” ya da “Soba”, Arapça “Nasibin”, Ermenice “Mtsbin” ya da “Mtsvin” şeklinde yazılmaktadır. Yunan döneminde ise şehrin adı “Nisibis” şeklinde telaffuz edilmekle birlikte, Seleukoslar hâkimiyetinde ise şehir “Antiokhica Mygdonia” olarak geçmiştir. Geç Hellenistik ve Roma imparatorluk devri sikkelerinde ise, “NEΣIBI” olarak görülmekle birlikte ve birçok antik yazarda aynı veya buna benzer isimlerle şehri anmıştır (Sturm, 1936: 718; Honigman, 1997: 99; Segal, 2002: 40; Kaçar, 2006: 132).

Sturm, yazmış olduğu makalede Nusaybin şehrinin isim etimolojisi hakkında birbirinden farklı üç fikrin bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilkinde göre, şehrin ismi ise İbranice olan sütun manasına gelen “nesib” kelimesinden gelmektedir, ikincisine göre ise, İbranice bir kelime olan ve dikmek manasına gelen “nasab” kelimesinden gelmektedir (Strum, 1936: 719). Ancak bu iki görüşün belirttiği isim etimolojisi ile şehrin ilişkilendirilmesi zordur. Üçüncü görüşüne baktığımızda ise şehrin adının yine İbranice kökenden gelen ve askeri üs anlamına gelen “nesib”den türemektedir. Diğer iki görüşe göre daha kabul edilebilir görünmektedir. Çünkü şehir zaman zaman hâkim olan devletler tarafından ordugâh olarak kullanılmıştır (Sturm, 1936: 723). Bu üçüncü görüşü destekler nitelikte bir başka görüş ise, Nisibin’in çoğul

bir isim ve askeri üs anlamına geldiğini belirten Buckingham'a aittir (Buckingham, 1827: 244). Bu açıdan bakıldığında Nusaybin'in askerî açıdan önemli bir konumda yer aldığı anlayabilmekteyiz.

Süryani halkının şehre verdikleri “Soba” isminin etimolojisine baktığımızda bu isim Süryanice de buluşma yeri anlamına gelmektedir ve buluşma yeri olarak belirtilen şehrin adının, Nusaybin'in doğu-batı ticaretinin kesişme noktası olması açısından kullanılan ismin anlamına uygun düşmektedir (Segal, 2002: 40). Bununla birlikte Nusaybin kelimesinin kökenini Süryaniceye bağlayan Kırklar Kilisesi rahibi Gabriyel Akyüz, şehrin isminin Süryanicedeki “Nsip” kelimesinin çoğulundan geldiğini ve *ekili her türlü ürünler, ağaçlar veya inşa edilmiş kiliseler* anlamına geldiğini belirtmektedir (Akyüz, 1998: 9).

Nusaybin şehrinin, kurulmuş olduğu alan Mezopotamya topraklarına tabi olmakla birlikte, şehir kendine has özellikleriyle tarihte büyük öneme sahip olmuştur. Bu özellikleri, daha önce değindiğimiz Çağ Çağ Suyu ve bu suyun içinden geçmiş olduğu Tur Abdin Dağ silsilesidir. Ayrıca Assur devletinin bir imparatorluk haline gelmesinde büyük önem taşıyan kral yollarının güzergâhlarının bu şehirden geçmesi burayı kilit noktası haline getirmiştir. Mezopotamya gibi birçok uygarlığa ev sahipliği yapan bir alanın kuzeyinde yer alan yerleşim yerinin, bahsettiğimiz özellikleri de dikkate alındığında şehrin kuruluş tarihinin yazılı kaynaklarda ismi ilk kez geçen MÖ IX. yüzyıldan çok daha eskiye dayandığını anlayabilmekteyiz. Şehrin isminin etimolojisinin henüz çözülememesi şehrin kimler tarafından kurulduğuna dair bir tespitin de yapılamamasına neden olmaktadır. Konumu nedeniyle tarihi çok eskiye dayanan şehrin, kurulduğu döneme uzak bir zamandan başlatılmasının nedeni, Nusaybin şehrine ait Eskiçağ bilgilerinin, bugün Suriye sınırındaki mayınlı arazide yer alan Kamışlı Höyüğü'nde toplanmış olması ve bugünkü yerleşim yerinin eski kentin üzerinde kurulmuş olmasıdır. Bu durum yörede arkeolojik çalışmaların yapılamamasına neden oluşturmakla birlikte şehrin tarihini aydınlatılması bakımından sınırlamıştır. Bununla birlikte Çağ Çağ Vadisi'nin girişinde yer alan Girnavaz Höyüğü şehrin kuruluşu hakkında bizi fikir sahibi yapması açısından önemli bir nokta oluşturmaktadır. Girnavaz kazı sonuçları incelendiğinde, Nusaybin'deki en eski yaşam izlerine dair bilgiler bulunmaktadır. Bölgede yapılan çalışmalar sonucunda gerek yazılı ve gerekse

arkeolojik veriler ışığında Nusaybin'in farklı dönemlerde, farklı uygarlıkların egemenliği altında kaldığını görmekteyiz. En eski çağlardan itibaren bölgeye sırasıyla yerleşen bu uygarlıklara bakıldığında; Sümerler, Akadlar, Eski Assur, Eski Babil, Hurri-Mitanni, Orta Assur, Yeni Assur, Keldaniler (Yeni Babil), Medler, Persler, Büyük İskender, Seleukoslar, Part Krallığı-Ermeni Krallığı, Roma imparatorluğu, Sasani İmparatorluğu gibi birçok Eskiçağ uygarlığının bölgede hüküm sürdüğünü görmekteyiz. Her uygarlığın Nusaybin şehrine ayrı ayrı değerler yüklemesinin yanında şehrin önemli konumundan ötürü ortak kilit noktası şeklinde görmelerinden ötürü şehir için mücadeleler imparatorluklar için hiçbir zaman bitmemiştir. Seleukos hükümdarı olan IV. Antiochus döneminde kentin ilk sikkeleri basılmış olması şehrin nedenli önemli olduğunu bizlere göstermektedir (Lafli, 2009: 24). Şehir birçok kez Ermeni-Part-Roma arasında el değiştirmiş olsada şehrin Roma topraklarına katılmasıyla şehir artık doğu sınırının askeri istihkâmı haline dönüştürülmüştür. Nusaybin şehri daha sonraki zamanlarda siyasi ve ekonomik özelliklerinin yanında ayrıca önemli bir Hristiyanlık merkezi haline de gelmiştir. Sasaniler tarafından kuşatılan şehir MS 363'te ele geçirildiğinde halkın bir kısmı bu kuşatmadan sonra Amid'e (Diyarbakır), bir kısmı da Nasibinü's-Sagir'e⁸ göç etmiştir.

MS 363 yılından İslam ordularının eline geçinceye kadar Nusaybin, Sasanilerin elinde kalmıştır. İslam topraklarına katılması Hz. Ömer devrinde 639 yılında İyad b. Ganem komutasındaki ordular tarafından fethi ile olmuştur. İslam kaynakları içerisinde Nusaybin şehri hakkında ilk bilgiler, VIII. yüzyıl müelliflerinden olan Ebu Yusuf'un Kitabı'l-Harac adlı eserinde geçmektedir. El-Cezire topraklarının Bizans ve Sasaniler'e ait olan kısımlarını belirtirken şehrin konumunu *"R'esü'l-ayn ve Fırat'a kadar olan bölge Romalılara (Bizans), Nusaybin ve Dicle'ye kadar olan bölge ise İranlılara aitti. Mardin ve Dara ovası, Sincar ve çöle kadar İranlıların, Mardin dağları, Dara ve Tur Abdin Romalılarındı. Romalılar ile İranlılar arasındaki gözetme kulesi, Dara ve Nusaybin arasında yer alan Serka (Serçe/Durakbaşı) Kalesi idi"* cümlesi ile açıklamıştır (Çevik, 2009: 69).

⁸Bazı yayınlar daha kuzeybatıda yer alan başka bir Nusaybin (Fırat nehri kenarında günümüz idari taksimatında Şanlıurfa ili sınırları içinde Siverek ilçesine bağlı Nisibin/Arıklı Köyü) ile burasının birbirine karıştığını dikkat çeker (Kütük, 2006: 91-105). Bundan dolayı eski kaynaklar da bu ikincisi Nasibinü'r-Rum (Nasibinü's-Sagir) adıyla belirtip Nusaybin'den ayırt edilmiştir (Tuncel, 2007: 269).

639 yılında İslam topraklarına katılan Nusaybin 442 yılında Bizansların eline geçmiştir. Ancak daha sonra Hamdanilerin idaresine girmiştir. Hamdanilerden sonra Mervani ve Ukayli egemenliğinde kalan Nusaybin'e XI. yüzyılın ortalarına doğru Türk akınları başlamıştır. 1043 yılında Tuğrul Bey burayı hasara uğratmıştır. 1020 yılında Mardin Artukluları'nın eline geçen Nusaybin, daha sonra sırasıyla Eyyubiler, Moğol İmparatorluğu, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Safevi hâkimiyeti altına girmiştir. 1515 yılı sonunda Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran seferi sonucunda girilen Doğu Anadolu harekâtı sırasında 1515 yılı sonunda Osmanlı topraklarına katılmıştır. Mütareke döneminden önce İngiliz daha sonra Fransız kuvvetlerince ele geçirilen şehir 21 Ekim 1921 Ankara Muahedesi'yle Türkiye'ye teslim edilmiştir (Tuncel, 2007: 269-270).

BÖLÜM III: TARİH ÖNCESİ ÇAĞLAR VE TARİHİ ÇAĞLARDA NUSAYBİN

3.1. PALEOLİTİK VE EPIPALEOLİTİK ÇAĞ

Kuzey Mezopotamya bölgesinde yer alan Mardin ve çevresindeki en erken yaşam izlerinin Paleolitik Çağa kadar gittiği bilinmektedir. Mardin İli Artuklu ilçesi sınırları içerisinde yer alan “Hırbe Helale” olarak adlandırılan “Kampüs Alanı” yerleşkesi Paleolitik Dönemin yansıtıcısı durumundadır. Hırbe Helale’de bulunan Paleolitik Dönem yontma taş aletler özellikle, Güneydoğu Anadolu’da yüzey araştırmalarıyla sınırlı kalan Paleolitik Dönem kültürlerinin (özellikle Alt ve Orta Paleolitik), Suriye üzerinden Anadolu’ya, Kafkasya’ya ve Asya’ya yayılımı hakkında referans oluşturacak niteliktedir (Kodaş, 2019:196). Mardin İli, Dargeçit İlçesi, Ilısu Köyü’nde yer alan Boncuklu Tarla’da ise Epipaleolitik Dönemin varlığı bilinmektedir. Ancak Nusaybin ilçesinde bugüne kadar tespit edilmiş Paleolitik ve Epipaleolitik Dönem’e ait herhangi bir arkeolojik veri yoktur.

3.2. NEOLİTİK ÇAĞ

Neolitik (Yeni Taş / Cilalı Taş) Çağ, Yakın Doğu’da yaklaşık 5000 yıllık (M.Ö. 10.000-5.000) bir süreci kapsamaktadır. Bu süreç Erken Neolitik / Çanak Çömleksiz Neolitik (Aceramic Neolithic / PrePottery Neolithic) (MÖ 10.000-7000) ve Geç Neolitik/ Çanak Çömlekli Neolitik (Ceramic Neolithic / Pottery Neolithic) (MÖ 7000-5300 olmak üzere iki döneme ayrılmıştır (Babazade, 2016: 5).

Mardin yöresinin tarih öncesini büyük ölçüde Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’de ortaya çıkan köy yerleşmeleri oluşturmaktadır. Tarım’ın gelişimine sahne olan bu dönem ile birlikte iklim koşullarının giderek iyileşmesi ve Cezire bölgesinde akan Fırat, Belih ve Habur gibi ırmakların taşıdığı su miktarının tarımı mümkün hale getirmesi “Verimli Hilal” adıyla da bilinen bölgede, Çanak Çömleksiz Neolitik Kültürün gelişiminde önemli bir etken oluşturmuştur (Aydın vd.,2000: 20).

Çanak Çömleksiz Neolitik Dönem’debölgede avcı-toplayıcı hayat tarzı sürmekle beraber yerleşimler geçici bir konaklama yeri niteliği göstermez. Güneydoğu Anadolu’ da Batman’ da HallanÇemi, Kuzeyde Ergani yakınlarında yer alan Çayönü, Körtik,

Batman'ın kuzeyinde yer alan Hallan Çemi,Urfa'da Göbekli Tepe, Nevali Çori, Akarçay Tepe ve Mezraa Teleilat, Malatya' da Cafer Höyük, Güneyde Dicle havzasında yer alan ve bugün Irak sınırları içerisinde yer alan Kermez Dere gibi, Mardin çevresini kuşatan Çanak Çömleksiz Neolitik kültürleri, Mardin ve çevresinin de bu Çanak Çömleksiz Neolitik Kültür içindeki varlığını güçlendirmektedir (Aydın vd.,2000: 21; <https://www.kulturportali.gov.tr>).Nitekim Mardin İli, Dargeçit İlçesi'nde Ilısu Barajı inşa sahasında yürütülen yüzey araştırmaları neticesinde tespit edilen Ilısu civarında yer alan 2,7 hektarlık düz bir alan oluşturan Boncuklu Tarla, bu döneme tarihlenenönemli malzemeler (yoğun obsidyen ve çakmaktaşı dilgi, çekirdek ve yongaların var olması) barındırması açısından yörenin Çanak Çömleksiz Neolitik kültürü için anahtar bir yerleşme olarak nitelenmektedir (Ökse, 2009: 334).

Boncuklu Tarla'nın Mardin Yöresi Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem açısından günümüze kadar tespit edilen ilk yerleşim yeri olmasının yanı sıra hem Yukarı Dicle Bölgesi hem de kuzey Mezopotamya Neolitikleşme süreci üzerinde önemli bilgiler vermektedir (Kodaş ve Erdoğan, 2019: 693). Bölgenin dağınık alan içerisinde çanak oluşturmaları ve Dicle Nehri'nin biriktirdiği alüvyon dolgunun tarıma elverişli olması, bölgenin Çanak-Çömleksiz Neolitik Dönem'den itibaren tarımcı topluluklar tarafından yerleşim alanı olarak seçilmesinde etkili olmuştur (Ökse, 2009: 334).

Ayrıca Boncuklu Tarla'nın yanı sıra yörede yapılan kazılar sonucunda bu döneme ait birçok merkez daha tespit edilmiştir. Bunlar arasında Harabe Tepe, Ilısu, Ilısu Mezarlığı, KulakheBenabahlu, Rasta Mevkii IV, Saruhan, Temelli ve Zeviye Tivilki vardır (Ökse, 2009: 334-335; tayprojectorg: boncuklu tarla). Yakınoğu prehistorik dönem genel tablosuna baktığımızda Güneydoğu Anadolu Bölgesi hiç kuşkusuz önemli bir yere sahiptir. Mardin çevresinde yukarıda belirtmiş olduğumuz Neolitik dönem merkezlerin varlığı bilinmesine rağmen Nusaybin ilçesinde Neolitik dönem hakkında bilgi verebilecek herhangi bir merkez şuana kadar tespit edilmemiştir.

3.3. KALKOLİTİK ÇAĞ

Başlangıcı MÖ 6. binyılın ortalarına kadar geriye giden, MÖ 3000'li yılların sonlarına doğru nihayetlenen Kalkolitik Çağ, kendi içinde Erken, Orta ve Geç

Kalkolitik olmak üzere üç evreye ayrılır. Fakat Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki Neolitik Çağ sonrası döneminin yerleşmelerinin ve onların kültürlerinin kronolojik evreleri Erken-Orta ve Geç Kalkolitik diyerek tanımlanmaktan ziyade Halaf Dönemi, Obeyd Dönemi ve Uruk Dönemi şeklinde ifade edilmektedir (Kaya, 2017: 65).

3.3.1. Halaf Dönemi

Mardin ve yöresini büyük ölçüde etkisi altına alan kültür, Halaf'tır. Yayılım alanı, Zağros Dağları ile Akdeniz arasındaki bütün Kuzey Irak, Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu kapsamaktadır (Harita 5) (Köroğlu, 2006: 45).

Urfa-Ceylanpınar'ın karşısındaki Tel Halaf höyüğünden başka, Tur Abdin'in yamaçlarından başlayan ve Güney Mardin yöresini de içine alan, Habur Havzası içinde yer alan en önemli Halaf kültürü yerleşmesi olan Çagar Bazar höyüğü, bugün Suriye sınırları içerisinde yer almakla beraber, hem Mezopotamya ile Anadolu arasındaki bakır ticaret yolunu sağlamada hem de önemli ticaret merkezi olmasından dolayı oldukça önem arz eden bir höyüktür. Ayrıca burada yapılan Halaf seramiğinin kilinin kendi vadisi içinde elde edildiği ve bu kilden yapılmış seramiklerin Tur Abdin yöresindeki en az 5 komşu köyde de kullanıldığı saptanmıştır (Aydın vd., 2000: 23).

Mardin İli'nin güneyinde uzanan Zergan Vadisi'nde yapılan kazı çalışmaları sonucunda Kızıltepe ilçesinde Gire Alımışmış, Kefertüt ve Gire Koriye'de Halaf kültürünün varlığı kanıtlanmıştır (Ay, 1993: 3-4). Son dönemler de Mardin Müze Müdürlüğü'nce yapılan çalışmalarda Mardin İli'nin Derik İlçesi'nde bulunan Kerküşti Höyüğü'nde Halaf döneminden Ortaçağ'a kadar uzanan kalıntılar bulunmaktadır (<http://www.mardinmuzesi.gov.tr/tr/md-845-kazilar->). Bugüne kadar Nusaybin ilçesinde Halaf kültürünü yansıtan buluntular ortaya çıkmamıştır. Ancak Halaf kültürünün yayılım alanına baktığımızda Nusaybin ilçesi de bu kültürün sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu durum yine bölgede sistematik bir kazı ve yüzey araştırması yapılmamış olmasıyla açıklanabilir.

3.3.2. Obeyd Dönemi

Obeyd döneminde Güney Mezopotamya ile Kuzey Suriye ve Doğu Anadolu arasında geniş çaplı ticaret ilişkileri kurulduğu bilinmektedir. Bu ticari ilişkiler sonucunda Anadolu'nun obsidyenleri Mezopotamya'ya taşınmıştır. Obeyd Kültürü'nün yayıldığı alanlar ise; kuzeyde Elazığ-Malatya bölgeleri, kuzeybatıda Adıyaman-Mersin ile güneydeki Amik Ovası batıdaki sınırları oluşturmaktaydı; doğuda Zağoslar ve kuzeydoğuda Urmiye Gölü yer almaktadır (Harita 6) (Sevin, 2004: 96-97).

Dolayısıyla Nusaybin ilçe topraklarında bu kültürün yayılım alanında kalmış olup ancak maalesef ki bu kültürü aydınlatacak arkeolojik veriler ele geçirilmemiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere bölgede detaylı arkeolojik kazı ve yüzey araştırması yapılmamış olması bölgenin Obeyd kültüründeki yeri ve önemini açıklayabilmemize olanak vermemiştir.

3.3.3. Uruk Dönemi

Mardin İli'nin Nusaybin İlçesi'nde yer alan Girnavaz'da yapılan arkeolojik kazılar sonucunda tespit edilen en eski kültür tabakası Geç Uruk Dönemi'ne aittir. Girnavaz höyüğü, Geç Uruk Dönemi'nden Geç Assur Devri'nin sonlarına kadar kesintisiz yerleşim göstermektedir (Erkanal, 1984: 131). Girnavaz höyüğün Geç Uruk Döneminden sonraki devirlerde Mezopotamya ile büyük bir bağlantı içerisinde olması, Girnavaz'daki Uruk varlığını da son derece önemli kılmaktadır.

Ayrıca bölge itibari ile bakıldığında Mardin İli Kızıltepe ve Derik ilçelerinde Cırcıp Vadisi'nde yapılan yüzey araştırmalarında Uruk seramiği örnekleri de bulunmuştur (Ay, 1999: 20-52).

Girnavaz kazılarında, Geç Uruk seramiğinden geliştiği belirtilen Ninive 5 kültürünü temsil eden seramikler de bulunmuştur (Resim 4) (Uysal, 2007: 50-51). Ninive 5 kültürü: Önasya arkeolojisinin MÖ 3. binyıldaki en önemli kültürel evrelerinden birini temsil etmektedir. Söz konusu kültür bezemesiz, boya bezemeli ve çizi-oyma bezemeli olarak karşımıza çıkan seramik grupları ile tanınmaktadır. Ninive 5

terimi, söz konusu seramik türünü ifade ettiği gibi, ele geçtiği dönemi ve ilgili malzemeyi üreten kültürü tanımlayan bir anlam da taşımaktadır. Geç Uruk seramiğinden geliştiği düşünülen Ninive 5 seramiğinde, zengin motif ve kompozisyonların görüldüğü bezemeli örnekler ince bir işçiliğe sahiptir. Boya bezemeli seramik, çizi-oyma bezemeli seramiğe göre daha erken bir evreye aittir. Bezemesiz seramik konusunda ise belirgin bir tarihlendirme yapılamamaktadır. Ninive 5 seramiğinin dağılım alanıyla ilgili olarak yapılan değerlendirmelerin büyük bir kısmında, Kuzey Irak ve Kuzeydoğu Suriye bölgelerinin ön plana çıktığı görülmekle beraber, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde de güçlü bir biçimde tanındığı anlaşılmaktadır (Uysal, 2006a: 803).

Hayat Erkanal başkanlığında Gırnavağ höyüğünde kazı çalışmaları yapıldığı sırada yörede ayrıca sınırlı bir yüzey araştırması da yapılmıştır. Bu araştırmalar esnasında Gırnavağ'ın hemen doğusunda sıralanan Nusaybin'in Duruca beldesinde yer alan Kertvin, Tepeüstü köyündeki Tell Minar ve Gırmeli beldesindeki Gıremira (Uysal, 2007: 52) yerleşmeleri tespit edilmiştir. Bu yerleşmeler, Ninive 5 kültürü açısından büyük önem taşımaktadır. Bölge itibari ile genel olarak bakıldığında Ninive 5 kültürünü temsil eden yerleşimler arasında Mardin İli Ortaköy beldesinde yer alan Gırharin, Yukarı Habur Bölgesinde Zergan Vadisi'nde bulunan Gıre Koriye ve Cırcıp Vadisi'nin Mardin İli Kızıltepe ve Derik ilçelerinde yer alan Gıre Hileliye ve Deşi'de de bu kültüre ait seramikler bulunmaktadır (Uysal, 2007: 53-54).

3.4. TUNÇ ÇAĞI

3.4. 1. Sümerler/Er Hanedanlar Dönemi

Arkeolojik kaynaklardan hareketle Mezopotamya-Anadolu ilişkilerini tarihöncesine götürmek mümkünse de yazılı belgelere göre ilk önce Erken Hanedanlar Dönemi'nin sonunda Sümer krallarının Anadolu sınırlarına dayandıkları düşünülmektedir. Adab kralı Lugal-anna-mundu'ya ait Sümerce bir yazıtta, söz konusu kral Akdeniz'den Zağros Dağları'na kadar bütün Verimli Hilal'i elinde tuttuğunu anlatmaktadır. Onun denetimde olan ülkeler arasında Gutium, Subartu, Sedit Dağları ve Martu (Amurru) bulunmaktadır (Kramer, 2016: 75-76; Kıymet, 2019: 2).

Güney Mezopotamya'yı bir süre yöneten Ur, Uruk, Umma birliğinin kralı Lugalzaggesi'ye ait Sümerce bir adak yazıtında ise şu ifade görülmektedir:

“...Aşağı Deniz'den, Dicle ve Fırat boyunca Yukarı Deniz'e, O (Enlil), yollarını onun için muntazam bir şekilde düzenledi”.

Buna göre Lugalzaggesi, Basra Körfezi'nden Akdeniz'e kadar olan bölgeyi yönettiğini iddia etmektedir. Bu ifade, Yukarı Deniz (Akdeniz)'den söz eden en eski bahis olsada Anadolu'yu ne kadar kapsadığı açık değilse bile önceki Uruk döneminde Uruk kültürünün Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya kadar yayıldığı düşünüldüğünde Mezopotamya toplumlarının başta hammadde kaynaklarına ulaşmak amacıyla Anadolu topraklarını hedef olarak belirledikleri anlaşılmaktadır (Roaf, 1996: 89; Kıymet, 2019: 2- 3).

Sümerlerin, Nusaybin kentinde varlığı Gırnavağ höyüğü sayesinde arkeolojik olarak belgelenmiş olsada ayrıntılı bir araştırma henüz yapılmamıştır (Erkanal, 2009: 6). Gırnavağ'da yapılan kazılar sonucunda ikinci kültür tabakasında Er Hanedanlar Devri'ne (Arkaik Sümer Devri) ait mimari özellikler açığa çıkarılmıştır (Erkanal, 1984: 206; Erkanal, 2009: 9). Ancak dar alanda sürdürülen çalışmalar, bu mimari özelliklerin tanımlanması için yeterli olmamıştır. Mimari özelliklerin yanında ortaya çıkarılan bir mezarlıkta bu dönemin ölü gömme gelenekleri hakkında detaylı bilgi vermektedir (Erkanal, 2009: 9). Genel olarak üç farklı şekilde ortaya çıkan mezarlarda; Birinci şekilde mezar, doğrudan doğruya toprak içine kazılan basit bir çukurdan oluşmaktadır (Resim 5). İskeletler elipsoidal ya da dikdörtgen görünümünde çukurlar içinde tespit edilmiştir. Bu çukurların alt kısımları üst kısımlarına göre daha geniştir. Hocker durumunda yatırılan iskeletler çoğunlukla tektir (Resim 6). Ancak bu sayı zaman zaman üçe çıkabilmektedir. Mezar çukuru çevresinde bulunan çömlekler ve kaideler, büyük olasılıkla gömme töreni ilgili bağlantılıdır. Gömme töreni sırasında yemek yenilmekte veya sunulmaktadır (Erkanal, 2000: 24). İkinci şekilde ise, mezar kerpiç bir sanduka şeklinde yapılmaktaydı (Resim 7). Genelde kuzey-güney istikametinde uzanan sandukalar tek sıra kerpiçle örülmüştür. Ancak yapılan çalışmalarda bu sandukaların üstten kapandığına dair bir ize rastlanılmamıştır. Bu mezarların çevresinde de basit toprak mezarlarda olduğu gibi çömlekler ve kaideler tespit edilmiştir. Ancak bu

mezarlarda bulunan kemikler üzerinde yer yer yanık izler gözlenmiştir. Mezopotamya'nın birçok yerinde olduğu gibi, burada da gömme olayının ardından bir ateş yakılmış ve bu ateş sayesinde dış dünya ile olan bağlantı yok edilerek mezar içi dünyevi kötülüklerden arındırılmıştır (Erkanal, 2000: 25). Üçüncü şekil mezarları ise çömlek mezarlar oluşturmaktadır. Bebekler ve çocuklar için normal bir mezar yapılmamakta, ceset basit bir çömlek içine konularak gömülmektedir. Çömlek mezarlarda da iskeletler hocker tarzında gömülmüştür (Erkanal, 2000: 25). Kullanılış şekillerine bakıldığında ise, mezarların çoğu zaman birden fazla bireyler için kullanıldığı anlaşılmıştır. Bu durum daha çok aynı aileye mensup diğer bireyler için geçerliydi. İlk bireyin iskeleti bir köşede toplanarak hatta bazen bu iskelet parçaları çamurla sıvanarak diğer iskeletler için yer açılmaktaydı (Erkanal, 2009: 9).

Ölü gömme töreni sırasında ise, mezarın çevresinde tanrılara sunular yapılmakta ve yemekler yenilmekteydi. Bu amaçla kullanılan kaplar mezar içinde gömülmekte idi. Girnavaz da yapılan kazılar sırasında çok sayıda bu kaplardan ele geçirilmiştir. Mezarların içinde iskeletin yanında çok sayıda eşya tespit edilmiştir. Bu eşyaların bir kısmı metal silah, metal ve kıymetli taşlardan yapılmış süs eşyaları gibi ölüye ait kişisel eşyalardır. Eski Mezopotamya geleneklerine göre insanlar ölümden sonraki yaşamın varlığına inanmışlardır. Ölümler beraberinde öteki dünyaya tanrılar için yiyecek ve içecek kaplarını götürüp tanrılara sunmuşlardır. Bu tür kaplardan da Girnavaz mezarlarında bol miktarda tespit edilmiştir. Hatta Erkanal, yapmış olduğu çalışmalarda kapların içinden alınan yiyecek numunelerinin çeşitli laboratuvarlara gönderildiğini ancak bir sonuç alınamadığını belirtmiştir (Erkanal, 2009: 9-10).

Şehircilik, sulama ve tarım alanında ileri bir seviyeye ulaşan Sümerler, geniş fetihler sonucu güçlerini kaybedince, Mardin ve çevresini, bu dönemde Orta Mezopotamya'da sivrilen ve Sami asıllı bir kavim olan Akkادلara bırakmışlardır (Oktik, 2010: 62).

3.4.2. Akkadlar Dönemi

Mezopotamya'da hüküm süren Sümerlerin üzerine sefer düzenleyerek hâkimiyeti ele geçiren Akkadlar, MÖ 2350'lerde kral Sargon liderliğinde güçlü bir

imparatorluk kurmuşlardır (Roaf, 1996: 97; Kınal, 1983: 75). Sami ırkından olan Akkadlar, geniş fetih siyasetlerinden ötürü Mezopotamya toprakları kendilerine yetmediğinden, dış ülkelere askeri seferlerde bulunmuşlardır. Akkad kralları Basra Körfezi'nden Kuzey Babil'de Diyala bölgesine kadar olan alanı egemenlikleri altında tutmuştur. Bunun ötesinde Elam'da Susa'da, Kuzey Mezopotamya'da Asur ve Gasur'da, Orta Fırat'ta Mari'de, Kuzey Suriye'de Nagar, Urkeş, Şehra ve Aşnakkum'da etkilerini fazlasıyla hissettirmişlerdir. Ticari girişim ve askeri seferlerle Meluhha (Hindistan), Magan (Ummann), Dilmun'dan (Bahreyn), Lübnan'da Sedir Dağları'na ve daha kuzeyde Anadolu'da Puruşhanda'ya kadar uzanmıştır (Kıymet, 2019: 4).

Akkad kralı I. Sargon'dan sonra tahta geçen torunu Naram-Sin'in MÖ 2200'lerde Anadolu'ya yapmış olduğu askeri seferini anlatan Şartamhari Metinlerinde⁹, kralın Lübnan'ın Sedir ormanlarını ve Gümüş dağlarını aşarak Anadolu'ya girdiği ve Hatti kralı olan Pampa'nın önderliğindeki içlerinde Hurri kralının da bulunduğu 17 şehir devletinden oluşan Anadolu koalisyonuna karşı savaştığı bildirilmektedir (Memiş, 2006: 120). Şartamhari metninde bu olay, ayrıntıları ile ele alınmıştır. İlk 7 satırı kırık olan metnin 8. Satırından itibaren, Anadolu şehirlerine karşı verilen savaş, Naram-Sin'in ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

8. Bana karşı bütün memleketler isyan ettiler.
9. Guşua kralı Anmanailu, Pakki kralı Bumanailu
10. Ulluwi (Ulama) kralı Lupanailu, sonra...kralı...İnmipailu
11. Hatti kralı Pampa, Kaniş kralı Zipani,...kralı Nur-Dagan
12. Amurru kralı Huwaruwaş, Paraşi kralı Tişenki
13. Armanu kralı Mudakina, Sedirdağları kralı İşgippu
14. Larak kralı Ur-Larak, Nikku kralı Ur-Banda
15. Türki kralı İlşu-Nail, Kursaura kralı Tişbinki
16. Toplam 17 kral, ki onlar savaşa girdiler ve ben onları vurdum.
17. Hurrilere karşı bütün orduyu seferber ettim ve sonra (tanrılara) şarap takdim ettim.
18. O zaman savaşçılara binlerce düşman askeri hiç mukavemet etmedi.

⁹ Akad Kralları olan Sargon ve Naram-Sin'in seferlerinin yer aldığı belgelerdir (Memiş, 2006: 119).

Şartamhari metinlerinin Anadolu'da Hattuşaş (Boğazköy) arşivinde ele geçirilen bu kopyasından anlaşılacağı üzere, MÖ 3. binyıl sonlarında Anadolu'da büyük bir devlet yoktu. Hemen her şehirde bir küçük krallık hüküm sürüyordu. Kendi aralarında hâkimiyet mücadelesi yaptıklarına şüphe olmayan bu küçük krallıklar, dışarıdan gelen bir tehlikeye karşı hemen birleşerek, tek bir güç halinde mücadele etmişlerdir (Memiş, 2012: 63-64).

Akkad ordularının, Naram-Sin önderliğinde Güneydoğu Anadolu Bölgesine de ulaştığı, Diyarbakır yakınındaki Pir Hüseyin Köyü'nde bulunan stelden anlaşılmaktadır. Naram-Sin'in bu steli¹⁰, bölgeye yaptığı seferinin başarısını kutlamak için diktirdiği bilinmektedir (Kınalı, 1983: 79; Roaf, 1996: 98). Bu durumda Naram-Sin ordularının Mardin ve çevresindeki, Mardin Eşiği olarak adlandırılan kalkerli dağlardan dolayısıyla Nusaybin'den geçtiği düşünülebilir.

Akadlar, Zağros dağlarında yaşayan dağlı Gutiler'in saldırıları sonucunda MÖ 2150'lerde yıkılmış ve Akadların bölgedeki hâkimiyetleri son bulmuştur (Mieroop, 2006: 94- 95).

3.4.3. Hurriler Dönemi

Hurriler'in anavatanının Transkafkasya, Hazar Denizi ve Van Gölü'ne kadar uzandığı kabul edilmektedir. MÖ 3600-3500'den itibaren Doğu Anadolu'da meskûn olduğu bilinen Hurriler, MÖ III. binyılda Mezopotamya'ya doğru göçmüşlerdir (Alpman, 1981: 283; Wilhelm, 1994: 13; Günbattı, 2007: 37). Kafkaslar ve Hazar Denizi bölgesinden güneye doğru inerek, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya, Kuzey Mezopotamya'ya ve Kuzey Suriye bölgesine yayılmışlardır. Akkad kralı Naram-Sin dönemine ait yazılı belgelerden anlaşıldığı üzere MÖ III. binyılın sonlarında Mardin merkez olmak üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Musul-Kerkük'ü içine alan Kuzey Mezopotamya'da, Hurriler adıyla anılan yeni bir kavim yer almaktaydı¹¹ (Roaf, 1996: 108; Özçelik, 2010: 65).

¹⁰Stel, günümüzde İstanbul Eski Şark Eserleri Müzesi'nde sergilenmektedir (Köroğlu, 2006: 81).

¹¹Hurri'nin konuşulduğu bu bölgeye (Mardin, Musul, Kerkük dolayları) MÖ 2. binyılda *Subartu* deniliyordu. Daha geniş bilgi için bkz: Asgahar, 2004: 22; Kaya, 2017: 106.

Hurrilerin MÖ 3. binyıl siyasi tarihine ilişkin çok az bilgi vardır. Bunlardan biri Akad kralı Naram-Sin'e aittir. Bu dönemde Hurrilerin Tavisatili adlı bir hükümdarları vardı ve o, Naram-Sin tarafından esir alınmıştı. Çok geçmeden MÖ 2200'de Hurriler başkenti Urkiş (Tell Mozan) olan yeni bir krallık kurdular. Bu tarihten itibaren MÖ 3. binyılda Atalsen, Tisatel, Kiklipatal gibi Hurri krallarının hüküm sürdüğü, bu kralların adlarının yazılı olduğu belgelerden öğrenilmiştir (Roaf, 1996: 108). Ancak bu kralların hiçbiri Akkad Krallığı'na bağımlı olarak hüküm sürmekten öte siyasi bir başarı elde etmiş değildi. Akkad Krallığı'nın yıkılmasından sonraki siyasi gelişmeler de Hurrilerin siyasi başarı elde etmelerine fırsat vermemiştir. Sümer Rönesansı Dönemi veya Yeni Sümer Devri (MÖ 2150-2000) denilen Mezopotamya'nın MÖ 3. binyılının son 150 yıllık dönemine yeniden damgasını vuran Sümer kentleri karşısında siyasi anlamda başarılı olamamışlardır (Kaya, 2017: 108).

Akad Devleti'nin yıkılmasından sonra III. Ur Hanedanı krallarından Şulgi (Şulgi MÖ 2029-1982), krallığının ikinci yarısında Dicle bölgesini fethetmeyi düşünmüş ve buraya pek çok sefer düzenlemiştir. Şulgi bu seferleri sırasında çok sayıda Hurriliyi esir etmiştir. Yeni Sümer dönemine ait belgelerde; tutsak edilen Hurrilerin adları sıkça geçmekte olup, bu adlar diğer bölgelerde yayılmıştır (Arslantürk, 2018: 85).

Hurri dili üzerine yapılan filolojik araştırmalar, Hurrice'nin Asyatik dil grubu özelliklerine sahip olduğunu göstermektedir (Alpman, 1981: 283; Memiş, 2013: 38). Hurrice'nin, yaklaşık olarak MÖ 3. binyılın ikinci yarısından MÖ 2. binyılın sonuna kadar, Eski Yakın Doğu'da, Dicle Nehri'nin doğusundaki Aşağı Zap Vadisi'nden Güneydoğu Anadolu'ya, hemen hemen Mezopotamya ve Suriye'nin kuzeyini kapsayan bir bölgede konuşulduğu bilinmektedir (Giorgieri, 2013: 84). Hurri dili bitişken (aglutinatif) diller arasında yer almakta olup kelimeler, sonuna eklenen eklerle değişmektedir. Hurrice, sahip olduğu bu özellik ile Türkçeye yakınlık göstermektedir. Hurrice ve Urartuca üzerine yapılan filolojik incelemeler, her iki dilin de çok fazla benzer özelliklere sahip olduğunu ve birbiriyle akraba olduğunu göstermektedir. Günümüzde Hurri dili ile Kafkas dillerinin akraba olup olmadığı halen tartışma konusudur (Goetze, 1962: 35; Ünal, 1997: 15; Yiğit, 2005: 55; Günbattı, 2007: 39; Giorgieri, 2013: 84; Şahin, 2015: 290).

Mezopotamya kültürlerinin Anadolu'ya taşınmasında aracı rol oynadığı bilinen Hurrilerin kendi dilleriyle yazılmış en eski yazılı belge olduğu belirtilen ve Mardin'in güneyinde yer alan Urkiş şehrinde, bir tapınağın kurulmasıyla ilgili olan belge, bugün Louvre Müzesi'nde yer almaktadır. Bir başka belgede ise bu kent, Hurri tanrısı Kumarbi'nin oturduğu yer olarak gösterilmektedir (Asghar, 2014: 21). Daha sonraları Tişatal adında başka bir Hurrili ise, kendisini Urkiş beyi (endan) diye nitelemektedir (Ünal, 1997: 17). Bu kraldan geriye bir adet Hurrice tapınak inşaat kitabesi kalmıştır. Bütün bunlar Hurrilerin MÖ 3. binyılda Mezopotamya ve Güneydoğu Anadolu dolayısıyla Nusaybin bölgesindeki varlığına ışık tutmaktadır.

Hurriler ikinci binyıl başlarında Hititler, Kassitler ve Mitanniler'in göçleri nedeniyle bütün eski Ön Asya'ya yayılmışlardır. Bu yayılış sahaları arasında Nuzi, Erbil, Nineve, Kuzey Mezopotamya, Kaşiyari (Tur Abdin) dağlık mıntıkası, yukarı Fırat batısı, Suriye, Finike, Filistin ve Mısır bölgeleri yer almaktadır (Asghar, 2014: 21).

3.4.4. Eski Babil Krallığı Dönemi

MÖ 3. binyılın sonları ile MÖ 2. binyılın başlarında Mezopotamya ikinci bir Sami göç hareketine sahne olur. Yeni gelenlere Martular ya da Amurrular denilmektedir. Sami dillerinin doğu lehçesini konuşan Amurrular, Babil kentini ele geçirip I. Babil Sülalesi'ni (MÖ 1850-1550) kurmuşlar ve kendilerinden önce Mezopotamya sitelerinde mevcut olan Sümer kültürünü de büyük ölçüde benimsemişlerdir. Bu sülalenin altıncı kralı Hammurabi (MÖ 1750'lerde) Sümer kentlerini ve Akkad ülkelerini tek bir yönetim altında birleştirmiştir (Kaplan, 2010: 75).

Bölge tarihine baktığımızda Eski Babil Devrine ait belgelerde geçen "Nawala", Girnavaz Höyüğü olarak kabul edilmektedir. Nawala adı Mari¹² arşivlerinde de sık sık geçmektedir¹³. MÖ 2. bin başlarında Nawala'nın bulunduğu bölgede pek çok Hurrili,

¹² Mari (Tel Hariri), Güney Mezopotamya da Doğu Akdeniz yönünde Fırat boyunca ilerleyen ana ticaret yolu üzerinde, Suriye topraklarında yer alır (Köroğlu, 2006: 105).

¹³ Tell Leilan'da bulunan bir metinde Kahat prensi Ea Malik'in, Tell Leilan kralı Til-Abna'ya (MÖ 1750) gönderdiği yazıt önemlidir. Buna göre Nagar kenti Kahat otoritesi altındadır. Bu yazıt ayrıca buradaki dini törenle ilgili bilgi vermektedir. Buna göre de tanrının heykeli seromonik tur için hazırlanmakta ve bu tur da Nagar'dan başlamaktadır. Bu dini gezi için benzer bir metin Mari'den gelmektedir. Buna göre Tanrı heykeli Nagar'dan Şubat- Enlil (TellLeilan), Hazzikannum ve İlan-şura'ya götürülmektedir.

hâkim zümre yer almaktadır. Nawala, Hurri-Mitanni Kültürü'nün önemli bir merkezidir. Erkanal'ın yapmış olduğu çalışmalar doğrultusunda Girnavaz'da ele geçen arkeolojik malzemeler, bu filolojik değerlendirmeleri onaylamaktadır. Böylece Eski Babil devrinde Nawala olarak anılan Girnavaz Höyük, Orta ve Yeni Asur devri yazılı kaynaklarında Nabula olarak karşımıza çıkacaktır (Erkanal, 1986: 207). Böylece Girnavaz'ı artık Nabula/Nawala olarak görmek ve antik ismi ile anmak imkân dâhiline gelecektir (Erkanal, 1986: 208).

3.4.5. Eski Assur Krallığı Dönemi

MÖ 2. bin başlarında Kuzey Mezopotamya'da yeni siyasi bir güç olarak Asur Krallığı, ortaya çıkmıştır. Assur'u Orta Dicle Vadisi'nin en önemli devleti haline getiren, I. Şamşı-Adad (1813-1781)'dir. Bu dönemde Assur krallığının sınırları, Doğuda Zağros Dağları'ndan batıda Fırat Nehrine, kuzeyde Toroslar'dan güneyde Babil sınırlarına kadar genişlemiştir (Özçelik, 2010: 42).

Eski Assur Devleti'nin politikasında birinci derecede ticari egemenlik söz konusudur. Bu dönemde Assurlu tüccarlar başta Kaniş (Kultepe) olmak üzere, Anadolu'nun pek çok yöresinde ticaret kolonileri kurmuşlardır ve yerli otoritelerden izin almak suretiyle Anadolu halkı ile ticari ilişkilerde bulunmuşlardır (Memiş, 2013: 75; Bahar, 2015: 201). Assurlu tüccarlar Zağros Dağları'nın doğusundan elde edilen kalay ve güneydeki Babil ülkesinden sağlanan tekstil ürünlerini Anadolu'ya getirip, karşılığında altın, gümüş ve yün almışlardır. Güney ve Orta Anadolu'da kurulan bu ticaret kolonileri, Anadolu ve Mezopotamya arasında ticari ve kültürel ilişkilere canlılık kazandırmıştır (Erkanal, 2009: 10). Assur devleti bu dönemle birlikte, Mezopotamya

Bundan sonraki tarihlerde yazıtlarda bir daha Nagar ismine rastlanmaz. Daha sonraki dönemlerde Nagar artık Nawar olarak kullanılmış olabilir. Tell Leilan'dan daha sonra bulunan ve Eski Babil Dönemine tarihlenen tablette Leilan kralı ile Kahat kralı Jamşı-Hatnu arasında geçen bir olayın anlatımında Kahat krallığı Nawar'dan bahsedilmektedir. Bu metinlerin sonucunda bu yerlerin lokalizasyonu konusunda yeni görüşler ortaya atılmıştır. Buna göre Çağ Çağ Vadisi'nde bulunan Tell Barri, Kahat ile eşleştirilirken Nawar'ın, Kamışlı-Nusaybin yakınlarında olduğu düşünülmektedir. Nawar Nawali bağlantısını anlatan diğer metinlerden Tell Leilan tabletlerine göre, önemli bir şehir olan Nawali Teşşup/Adad'ın kült merkezidir ve Tell Leilan'ın kuzeybatısındadır. Mari metinlerinde Nawala olarak geçen isim ise Nawali/Nawalu ile eşleştirilmektedir. Nawala, Yeni Assur dönemi metinlerinde geçen Nabula şehri ile eşleştirilmektedir ve Kamışlı-Nusaybin olduğu düşünülmektedir. Buna göre de 3. bin'de Atal-şen'nin yönettiği Nawar, MÖ 2. binde ve MÖ 1. bin'de önemli kült merkezini Nawali/Nabula kentidir ve Girnavaz ile eşleştirilmektedir (Eroğlu, 2011: 81-84).

uygarlıkları içinde kuzeyin en güçlü temsilcisi olmaya başlamıştır. Anadolu ise, bu süreçte hem Mezopotamya'nın zengin ve lüks tüketim mallarıyla hem de Assurlu tüccarların tuttıkları kayıtlar aracılığıyla ilk kez yazıyla tanışmıştır (Köroğlu, 2006: 101; Günbattı, 2011: 83).

Kurulan ticaret kolonileri bu dönemde Mardin ve çevresindeki önemli yollardan geçerek ticaretlerini sağlamaktaydı. Assur bölgesi için stratejik önemi büyük olan bu yollardan ilki; Mardin Eşiği'nden (Kaşyari) geçip güneydoğudan kuzeybatı istikametine yönelmektedir. Yani çekirdek Assur bölgesinden, Kuzey Mezopotamya için ana bakır kaynağı olan Diyarbakır Ergani'ye ulaşmaktadır. İkinci önemli yol ise, Assur çekirdek bölgesinden gelen Mardin Eşiği'ne ulaşarak batıya yönelen ve Ortaçağ'da önemli bir kervan yolu olan İpek Yolu'dur (Ay, 1993: 10). Nusaybin veya Orta ve Yeni Assur metinlerindeki ismiyle Naşibina, yol güzergâhları dikkate alındığında önemli stratejik bir konum da bulunmaktadır. Dolayısıyla Anadolu'dan gelen bir kavim ya da tüccar kafilesi ancak Nusaybin ilçesi üzerinden Mezopotamya'ya geçebilmekteydi (Erkanal, 2009: 12).

Nusaybin kentindeki Eski Assur varlığına bakıldığında ise, ilk olarak Girnavaz höyüğü karşımıza çıkmaktadır. Çok kısıtlı alanlarda tespit edilmesine rağmen Girnavaz'da üçüncü kültür tabakası, Eski Assur Devri'ne aittir (Erkanal, 2009: 10).

3.4.6. Hurri-Mitanni Devleti Dönemi

Daha önce de bahsettiğimiz üzere MÖ 3. binyıl sonlarına doğru Kuzey Mezopotamya'ya gelmiş olan Hurriler, MÖ 2. binyılın ilk yarısında bu bölgede bazı yerel beylikler kurmuşlardı (Köroğlu, 2006: 96; Memiş, 2013: 40). Hurrilerin, kurdukları bu yerel beylikler kısa ömürlü olmuştur. Hurrileri siyasi bir çatı altında birleştiren asıl devletin adı Mitanni'dir¹⁴. MÖ 2. binyılın ortalarına doğru Hint-Avrupalı boyların idaresinde kurulan ve halkının büyük çoğunluğunu Hurrilerin oluşturduğu,

¹⁴Mitanni devletinin kralları Hind-Ari kökenli idiler. Hindistan'a giden Hind-Ari'lerden bazı boylar Kafkaslardan, ya da İran yaylarından Güneydoğu Anadolu'ya gelmişler ve orada yerli halk olan Hurrilerle kaynaşmışlardır (Balkaya, 2009: 49).

Mitanni Devleti yaklaşık bir yüzyıl boyunca Yakın Doğu'nun Mısır'dan sonra gelen ikinci büyük siyasal gücü olmuştur.

Mitanni Devleti'nin başlangıç evreleri hala tam olarak aydınlatılamamıştır. Eski Babil çağını takip eden karanlık devre tekabül ettiği için Sami ve Hurri kökenli olan kent devletlerinin nasıl bir sürecin ardından Mitannili kralların yönetimi altında büyük bir güç haline geldikleri açık değildir. Ancak Hititlerin, Fırat'ın batısındaki Hurrilere karşı yaptıkları seferin ardından kısa bir süre sonra yani MÖ 16. yüzyılın ikinci yarısına denk düşen bir zamanda MÖ 1550'de büyük bir yöresel güç olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Bu devletin merkezi Habur ve Dicle nehirleri arasında kalan Tur Abdin Dağları'nın büyük bir kısmını kapsamaktadır. Ön Asya'nın siyasi tablosuna bakıldığında, Hitit İmparatorluğu, Mısır ve Mezopotamya arasındaki topraklar üzerine konumlanan Hurri/Mitanni Devleti 1500 yıllarından 14. yüzyıl ortalarına değin bağımsız; 13. yüzyıl ortalarına kadar ise sırasıyla Hitit ve Orta Assur krallıklarına bağlı olarak varlığını devam ettirmiştir (Köroğlu, 2006: 123).

Ugarit, Nuzi ve Mari gibi kentlerde bulunan arşivlerin de yardımıyla MÖ II. binyılın ikinci yarısında hüküm sürmüş Hurri/Mitanni Devleti ile ilgili bilgilerimiz genişlemiştir. Devletin adı yerel kullanımda Mitanni olarak anılmakla birlikte; Assur, Babil ve Nuzi belgelerinde Hanigalbat, Mısırdaki Naharina veya Nahrina, Hitit belgelerinde ise "Hurrilerin Ülkesi" şeklinde adlandırılmaktadır (Roaf, 1996: 132; Asghar, 2014: 24)

3.4.6.1. Hitit ve Hurri-Mitanni Mücadelesi

MÖ 2. binyılın ikinci çeyreğinden itibaren Orta Anadolu'da güçlenmeye ve adı yayılmaya başlayan Hititlerin, Hurrilerle olan ilk münasebetlerinin dostane olmadığı anlaşılmaktadır. Hurri Devleti ile Hititlerin ilişkileri, Hitit yayılma siyasetinin Kuzey Suriye üzerinde yoğunlaşması sonucu ortaya çıkmıştır. Çünkü Hititler tarihleri boyunca devletin siyasi ve iktisadi çıkarlarını Kuzey Suriye'de görmüşlerdir. Hitit kralları I. Hattuşili ve I. Murşili döneminde bu bölgelere giren Hitit güçleri Yukarı Mezopotamya ve Kuzey Suriye'deki bazı Hurri prenslerin askerleriyle savaşmışlardır (Asghar, 2014: 27).

Hurri isminin yer aldığı en eski tarihsel içerikli belgelerden¹⁵ biri Kral I. Hattuşili'ye aittir. Kralın altı yıllık icraatını konu alan yıllıklardan öğrendiğimize göre, Hattuşili, Halep merkezli Yamhad Krallığı üzerine sefer düzenlemiştir. Bu seferi sırasında Alalah'da (Tel Açana)¹⁶ başta olmak üzere birçok kenti yağmalamıştır (Ceylan, 1994: 34; Demir, 2015: 60). Ayrıca bu sefer esnasında Hurrilerle uğraşmak zorunda kalmıştır. Kral Hattuşili, bu sefer sırasında Halep dışında birçok Kuzey Suriye kentini ele geçirmiştir. Bu bölgelere garnizonlar yerleştirerek bölgede kalıcı bir Hitit gücü kurmaya çalışmıştır. Ancak bu durum çok uzun sürmemiştir. Batı Anadolu'da Arzawa ile uğraştığı sırada, Kuzey Suriye'deki Hitit hareketlerinden rahatsız olan Hurrilerin, Hitit topraklarına saldırması bölgedeki Hitit gücünü zayıflatmıştır. Hurri saldırılarının Hititleri oldukça zor durumda bıraktığı kral Hattuşili'nin yıllığında belirtilen “bana yalnız Hattuşaş kaldı” ifadesinden anlaşılmaktadır (Alpman, 1981: 296).

Kuzeyde Hitit, doğuda ise Assur baskıları, Kuzey Suriye Bölgesi'ndeki toplulukların birleşmesine ve daha sonra da politik bir organizyon kurmalarına neden olacak süreci başlatmış olmalıdır. I. Hattuşili'nin ardından Hitit tahtına çıkan I. Murşilli'nin Babil seferinde, Kuzey Suriye'de muhtemelen Habur Bölgesi'nde “Hurrili Savaşçıların Kralı” ile karşılaştığını belirtmesi, bölgede bir araya gelmiş olan topluluklara işaret etmektedir (Demir, 2015: 60). I. Murşili'nin suikast sonucu ölümüyle Hitit Devleti uzun süre devam edecek olan bir kargaşa dönemine girmiş ve ülkedeki taht kavgaları toprak ve prestij kaybına neden olmuştur. I. Murşilli'nin ölümünden Telepinu'nun tahta geçtiği döneme kadar yaşanan kargaşada, Ön Asya dünyası, Zagros dağları üzerinden gelen Hint-Avrupa kökenli yeni bir kavim olan Mitannilerle tanışmıştır (Memiş, 2006: 119). MÖ 1550'de Hurri-Mitanni Devleti kurulmuştur. Hurri/Mitanni Devleti'nin MÖ 15. yüzyıl başlarında güçlü bir devlet şekline geldiği anlaşılmaktadır (Köroğlu, 2006: 125). Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'daki Mitanni Devleti MÖ 14. yy ortalarına kadar gücünü korumuştur.

¹⁵Hititçe çivi yazılı belgelerde Hurri ismine ilişkin en eski kayıtlar, bu yazının ilk ortaya çıktığı döneme, yani MÖ 17. yüzyıla aittir. Eski Babil üslubunda bir çivi yazısı olup bu yazının Kuzey Suriye'de Hurriler aracılığı ile Hititler tarafından alınarak kendi dillerine uyarladıkları genellikle kabul edilir (Ünal, 1997: 23).

¹⁶Yukarı Habur bölgesindeki Tel Brak, krallığının en batısında yer almaktadır (Köroğlu, 2006: 124).

Mısırın 18. Sülale firavunlardan olan II. Amenophis, Doğu Akdeniz kıyı şeridini ele geçirmek için yaptığı seferde Mitanni kralı Sauštatar ile karşı karşıya gelmiştir. Bu durum Nuzi’de bulunan bir mektuptaki silindir mühür baskısından öğrenilmektedir (Köroğlu, 2006: 126). Mısır Firavunları III. ve IV. Tutmosis 15. yy sonu ile 14. yy başlarında da Hurri-Mitanni ülkesiyle ilgilenmeyi sürdürmüşlerdir. Hurri-Mitanni Devleti güneyden gelen bu tehlikeyi siyasi evliliklerle önlemeye çalışırken, kuzeydeki Hititler bölgeyle yeniden ilgilenmeye başlamışlardı. Hitit Devleti, MÖ 14. yüzyılın sonlarında Anadolu’nun büyük bir kısmında hâkimiyeti tekrar sağlayarak hâkim konuma yükselmiştir. I. Şuppiliuma dönemi ile Kuzey Suriye’ye olan ilgilerini arttıran Hitit Devleti, kuzey sınırını İsuwa¹⁷ bölgesine kadar genişletmiş, Kizzuwatna’da söz sahibi olan Mitanniler ile Hititler arasında uzun süre devam eden gergin ilişki, kral I. Şuppiliuma’nın Mitanni başkentini ele geçirmesi ile son bulmuştur. Mitanni Devleti, eski kudretini kaybederek Hitit Devletine bağlı (vasal) ve Assur’a karşı tampon bir ülke haline gelmiş, böylece süper güçler arasından ayrılmıştır (Ceylan, 2015: 60-71). Mitanni devleti Hitit hâkimiyetinden kurtulunca bu kez de Assur saldırılarıyla mücadele etmeye başlamıştır. MÖ 1340’larda zayıflamaya başlayan Mitanni Devleti, önce Assur imparatorluğunun vasali olmuş, daha sonra ise Assur’un eyaleti haline gelerek tarih sahnesinden silinmiştir. I. Tukulti-Ninurta ise Tur Abdin Dağları ve Yukarı Fırat bölgesine seferler düzenleyerek buradaki Hurri halkını sürgüne göndermiştir. Bu dönemden itibaren artık begelerde Hurri, Mitanni ve Hanigalbat adlarıyla karşılaşmamaktayız (Arslantürk, 2018: 69).

Mitanni Devleti’nin çekirdeğini Habur ve Dicle Nehirleri arasındaki bölge oluşturmakla birlikte Tur Abdin’de büyük rol oynamıştır (Erkanal, 1983: 70). Mitanniler, Mezopotamya’dan Mısır’a ve buradan Akdeniz’e giden yolların bulunduğu coğrafyada yer almışlardır. Dolayısıyla Nusaybin’de bu yolların kavşak noktasında yer aldığından Mitanni tarihinde stratejik ve önemli bir konuma sahiptir.

Devletin başkenti Habur Nehri’nin kaynak bölgesi olduğu anlaşılan Waşşukani adlı kentiydi (Köroğlu, 2006: 123). Ancak burada mevcut olması gereken devlet

¹⁷Büyük oranda günümüz Elazığ ili sınırları ile örtüşen bir hâkimiyet bölgesine sahip olduğu düşünülen İsuwa’nın, batısını Fırat, kuzeyini Murat nehirleri sınırlandırırken, güneyinin ise sınırları bilinmemektedir (Klengel, 1968: 63; Yiğit, 1996: 233).

arşivinin araştırmalara rağmen bulunamaması başkent hakkında kesin bilgilere ulaşmamızı engellemektedir. Bu kent için aday gösterilen en büyük yerleşme yeri Ceylanpınar yakınında yer alan Tell Feheriye olsada Alman ve İngilizlerin yapmış olduğu araştırma ve kazılardan net bilgilere ulaşılamamıştır. Tell el Amarna'da ele geçirilmiş olan Tuşratta'nın Waşşukani'den göndermiş olduğu tabletin toprak numunesinin nötron aktivasyon analiz yönetimi ile elde edilen sonuçla, Tell Feheriye'nin Waşşukanni olma ihtimali ortadan kalkmıştır (Roaf, 1996: 135; Erkanal, 1983: 71). 1969 yılında Lucius ve Sornig ise, Hitit ve Asur devletlerinin askeri seferlerine yer veren metinlerinden yola çıkarak Waşşukani'nin bugünkü Nusaybin çevresinde olabileceğini ileri sürmüşlerdir (Lucies ve Sornig, 1969: 5). Ayrıca bu araştırmacılar, Gırnavağ'ın 2 km güneyinde bulunan Vesiki köyünün ad benzerliği nedeniyle Mitanni devletinin henüz bulunamayan başkenti olan Waşşukani için yeni bir arayış noktası olarak göstermişlerdir (Lucius ve Sornig, 1969: 10). Eğer Veysiki, Waşşukani adının değişmesi ile var olan antik bir isim ise, köyün 1km kuzeyinde yer alan Gırnavağ Höyüğü, Waşşukanni için en büyük aday olması mantıklı gelmektedir. Bu durumda bu yerleşme yerinin herhangi bir nedenle daha güneye kaydığı düşünülebilir (Erkanal, 1983: 71).

Gırnavağ höyüğünde yapılan kazı çalışmaları sonucunda höyüğün dördüncü kültür tabakasının, Mitanni devletinin varlığına işaret ettiği anlaşılmıştır (Erkanal, 2009: 10). Mezopotamya ve Anadolu'yu etkileyen bu kültürel oluşum MÖ 1300 yıllarından sonra siyasi varlığını koruyamamıştır. Mitanni Devleti'nin ortadan kalkmasından sonra bir Assur Eyaleti haline gelen Hurri merkezleri çeşitli sanat dallarında, şüphesiz kendi öz gelenek ve göreneklerini yaşatmışlardır. 1982 yılında çok az bir kısmı açığa çıkartılan büyük yapı ve buna bağlı olarak ele geçen eserler de böyle bir dönemin ürünü olmalıdır. Gırnavağ Höyüğünde önemli bir Hurri yerleşmesinin varlığı kesindir.

Ayrıca Mardin bölgesinde yer alan, Hur-hurik (Çınar-Sırımkesen), Besta Huriyan (Beneklitaş köyü yakınlarında), Huri (Hani-Gönenç köyü), Hurrik (Aka), Hani bölgesinin eski adı olan Hanıgalbat; Mahal Mitanan (Karacadağ yöresinde), Metinan ve Mettina köyleri gibi Hurri-Mitanni döneminden kalma yöre adları bulunmaktadır (Ayaz, 2007: 10). Bunun yanı sıra Mardin yöresinde, Yukarı Dicle Bölgesi'nde Diyarbakır sınırları içerisinde gerçekleştirilen yeni kazılar, özellikle Giricano, Ziyaret Tepe ve aynı

zamanda Üçtepe kazılarında bölgede Mitanni işgalinin olduğuna dair kalıntılar bulunmuştur (Demir, 2012: 48).

3.4.7. Orta Assur Devleti Dönemi

Mitanni Devleti'nin zayıflamaya başladığı dönemde, Assur kentini yeniden bölgesel bir krallık merkezine dönüştürme çabasında etkili olan ilk kral Assur-uballit'tir (1365-1330). Doğuda Mitanni'ye bağlı Nuzi ve Arrapha'yı alarak Zağroslara, kuzeyde de Toroslara kadar olan bölgeyi kendine bağlayan Assur-uballit hükümdarlığı döneminde Ön Asya'nın önemli güçleri arasına girmeye başlamış idi. Mısırın Tel-el Amarna şehrinde ele geçirilen ve Amarna mektupları olarak bilinen Akadca kaleme alınmış olan diplomatik yazışmalar bu duruma kanıt oluşturmaktadır (Köroğlu, 2006: 132).

Orta Assur Devleti'nin, fethedilen topraklar ve gerçekleştirilen imar çalışmaları ile I. Adad-nirari iktidarında (1307-1275), krallığa dönüştüğü görülmektedir. Orta Assur Krallığı, I. Adad-nirari ile birlikte hem Kuzey Suriye hem de Güney Mezopotamya içlerine doğru giderek genişleyerek bölgenin güçlü devleti olmaya başlamıştır. Babil ve Hititlerin vasalı konumuna düşen Hanigalbat/Mittani ülkesine ve başkenti Waşşukani'ye yapılan seferler ile etkinlik alanını genişletmiştir. Ayrıca I. Adad-nirari'nin, Kaşyari Dağı'nın tamamını ele geçirerek Nusaybin'e (Nabula/Girnavaz) kadar ulaştığı anlaşılmaktadır (Harita 7).

“Hanilgabab kralı Şattura ne zaman ki bana karşı ayaklandı ve düşmanlarımla işbirliği içine girdi, büyük tanrılarının desteği ile ülkesine yürüdüm ve onu ele geçirdim, büyük tanrılarının önünde ona yemin ettirdim, daha sonra onu ülkesine yolladım, ondan yıllık haraç aldım. Onun (Şattura) ölümünden sonra oğlu Uaşaşatta bana karşı ayaklandı ve düşmanlarımla işbirliği içine girdi. Yardım almak için Hatti ülkesine gitti. Hititler ondan rüşvet aldılar ama yardım etmediler. Onun kraliyet şehri Taidu ve Amasaku, Kahat, Şuru, Nabula, Hurra, Şuduhu ve Waşşukanu şehirlerini fethettim. Bu şehirlerin ganimetlerini ülkeme getirdim. Tadiu şehrini fethettim, yaktım, yıktım ve yerle bir ettim, üstüne tuz saçtım. Büyük tanrılar taidu şehrinden İrridu şehrine, Elubat şehri ve Kaşyari dağına kadar bütün toprakları, Sudu şehrinin kalesinden Harranu şehri

kalesine, Fırat nehri kıyılarına kadar hâkim olma hakkı verdiler. İrridu şehrini ve İrrudu şehri etrafındaki şehirleri fethettim, yaktım ve yerle bir ettim.” (Grayson, 1987: 136).

Orta Assur'un Yukarı Dicle Bölgesi'ne olan yayılımı I. Adad-nirari'den sonra tahta geçen I. Şalmaneser (1274-1245), döneminde de devam ederek I. Adad-nirari gibi kendisinde öncelikle Anadolu'daki maden yataklarına yakın olan ve önemli ticaret yolları üzerinde yer alan Hurri-Mitanni Devleti üzerine akınlar düzenlemiştir. Mitani kralı II. Sattuara'yı, Hitit ve Ahlamu güçlerinin yardımına rağmen yenerek bölgeyi denetim altına alarak Hurri/Mittani Devleti'ni tarih sahnesinden silmiş (Özgül, 2011: 88), bölgeyi Assur Devletinin bir parçası hale getirmiştir (Demir, 2012: 47). Orta Assur Dönemi'nden itibaren Kaşyari'yi dolayısıyla çalışma konumuz olan Nusaybin'in de belli aralıklarla, Yukarı Mezopotamya için sınır bölgesi dışında merkezi kısmı olarak düşünmek gerekir.

I. Şalmaneser'den sonra tahta geçen oğlu I. Tukulti-Ninurta (1244-1208), zamanında kuzeyde Nairi, güneyde Babil ülkesi üzerine politika geliştirilmiştir. Van Gölü Havzası'nın batısından başlayan bir bölgenin adı olduğu anlaşılan Nairi'nin güney sınırı Kaşyari Dağları'na kadar inmekteydi. I. Tukulti-ninurta dönemindeki yazıtlarda Uruatri bölgesi sıkça Nairi ülkesi şeklinde geçmektedir (Tarhan, 1978: 81; 1982: 99). Orta Assur kralı, tarım alanları ve hammadde kaynaklarının bulunduğu bölgeyi korumak, ayrıca yıllık ihtiyaçlarının bir bölümünü karşılamak için Nairi toplumları üzerine yağma amaçlı seferler düzenliyordu (Özgül, 2011: 22; Günaşdı, 2016: 119). Ayrıca Anadolu'ya geçen geçiş yollarının tamamını ele geçirmiştir. I. Tukulti-ninurta, babası döneminde ayaklanmış Subaru ve Alzu ülkelerine kadar Kaşyari topraklarının tamamını tek bir elde birleştirdiğini ve bunların tekrar kendi döneminde ayaklandığını ve bölgeye sefer düzenleyerek onları boyundurluk altına aldığını belirtmektedir (Demir, 2012: 49).

I. Tukulti-Ninurta'nın ölümü üzerine Orta Assur Krallığı zayıflama sürecine geçmiş ve MÖ 12. yüzyıl başlarında gerçekleşen göç olayları (Ege ve Deniz Göçleri) nedeniyle krallığın siyasi ve ekonomik gücü giderek zayıflamaya başlamıştır. Ege göçleri sırasında Suriye ve Mezopotamya bölgesinde yeni etnik topluluklar ortaya

çıkışlardır. Bu halklardan biri olan daha önce Kuzey Suriye çöllerinde çoban olarak yaşayan Aramiler, karışıklıklardan yararlanarak Mezopotamya ve diğer kültür merkezlerine doğru hareket etmişlerdir. Arami göçleri, Ege göçleri gibi yakıp yıkıcı bir akın olmayıp tersine aralıksız bir sızıntı halinde asırlarca devam etmiştir. Bu yüzden Assur Devleti, gelişimini devamlı adımlarla yapamamış, değişik zamanlarda ilerlemelere ve tekrar gerilemelere maruz kalmıştır (Memiş, 2006: 121).

Aramiler'den Bit-Zamani kabilesi Doğuda Diyarbakır civarına, Bit-Adini kabilesi Fırat nehrinin büyük kıvrımı içerisine, Bit-Agusi kabilesi ise Fırat ve Karasu arasına sokulmuşlardır. Bu göçler sonucunda Anadolu'nun etnik yapısı tekrar değişmiştir. Mardin ve Midyat çevresinde bu etnik değişiklikten etkilenmiştir. Muhtemelen Diyarbakır'a yerleşen Bit-Zamani kabilesi, çok zaman geçmeden Mardin ve çevresine yayılım göstermiştir (Memiş, 2006: 121).

Aramilerin kabileler halinde bölgeye olan yayılımlarına karşı Orta Assur döneminin son güçlü kralı I. Tiglat-Pileser (1114-1076), krallığını tekrar güçlendirmek ve bölgeye yapılan Arami seferlerini durdurmak için yoğun askeri seferler düzenlemiştir. Kral yılda iki kez toplamda ise 28 kez Fırat'ı geçerek Aramilerle mücadele etmiştir (Dalkılıç, 2016: 50).

I. Tiglat-Pileser, Arami akınlarıyla uğraştığı sırada Kuzeybatı Anadolu'dan gelen Muşki adlı bir başka kavim Dicle'nin doğusunda ve Kaşyari Dağı'nın güneydoğusunda ova olan Katmuhu ülkesini işgal etmiştir. I. Tiglat-Pileser bunun üzerine Katmuhu ve ötesinde Kaşyari Dağları boyunca seferler düzenlemiştir (Demir, 2012: 50).

Assur-bel-kala'da (1073-1056) iktidarının ilk yıllarından itibaren kuzeyde krallığı için tehdit oluşturan Aramilerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Aramiler bu dönemde giderek güçlenmiştir. Ayrıca Kaşyari ve Yukarı Dicle Bölgesi, Assur hâkimiyetinden çıkmaya başlamıştır. Bu durum kralın aylara göre düzenlemiş olduğu sefer metinlerinden de anlaşılmaktadır (Demir, 2012: 51). Diğer taraftan Kaşyari Dağı, Assur ordusuyla sadece bu bölge de değil aynı zamanda Yukarı Dicle ve Orta Fırat üzerinde güçlü kontrol kazanmış olan Aramiler arasında pek çok savaşa sahne olmuştur.

Assur-bel-kala iktidarında Kaşyari Dağları üzerindeki birkaç kente sefer düzenlemiştir. Bu seferleri şöyle aktarmaktadır:

“O yılda, Iyyar ayında, Aramilere karşı sefer üzerine, o (yani Assur-bel-kala) Kasieri’nin eteğinde Pauzu kentinde (onlara)karşı savaştı. O yılda, aynı ayda, Aramilere karşı sefer üzerine, Nabula kentinin başında (onlarla) savaştı. O yılda, Sivan ayında Musri ülkesinin askerlerini darmadağan etti. O yılda, aynı ayda, Aramilere karşı seferinde, Tigrisüzerindeki[...]tibua kentinde (onlarla) savaştı. O yılda, Ab ayında, Aramilere karşı sefer üzerine, (onlarla) Sinamueyaletinde olan Lisur-sala-Assur’un (yönetimi altındaki) kentlerde savaştı. O yılda, aynı ayda, Hanigalbat ülkesinin Su[...]ru kentinin (meskunlarını) kökünden kazıdı. Kasieri Dağı’nın içinde olan Hulzu kentini ve Habhu ülkesini halkının elinde tuttuğu Eresu kentini fethetti 3000 tutsak getirdi” (Demir, 2012: 52)

Yukarıdaki metinden Orta Assur Devleti’nin Assur-bel-kala’nın yönetimi altında Aramilere karşı ciddi başarılar elde ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu yerlerden birisi çalışma sahamızı oluşturan Nabula yani modern ismiyle Gınavaz’dır. Metinde geçen bir diğer yerleşme olan “Su[...]ru” kentinde bugünkü Savur olabileceği düşünülmektedir. Kaşyari’nin eteğindeki Pauzu kentinin yeri henüz tespit edilmemekle birlikte bu yer de Kaşyari’nin güneye bakan tepe eteklerinde yer almalıdır.

Yukarıda verilen yazılı belgelerden de anlaşıldığı üzere Nusaybin ve çevresi Orta Asur Krallığı’nın hâkimiyetinde olup, krallığın sonuna doğru bölgeye gelen Aramilerin de saldırılarına maruz kalmıştır. Bu yazılı belgelerin Asurluların, Nusaybin ve çevresindeki hâkimiyetleri hakkında verdikleri bilgileri ayrıca arkeolojik verilerde desteklemektedir. Gınavaz höyüğünün en iyi araştırılan kültür tabakasını oluşturan bu dönemde, taş döşeli büyük bir avluya, 1,5-2 m arasında değişen kalın duvarlı salon ve odalara, büyük küplerle dolu depolara ve imalathanelere rastlanılmıştır. Taban atlarında biriken atık sular kanallarla bu dönemde yerleşim dışına çıkarılmaktaydı (Resim 8). Bu yapı kompleksinde ele geçen buluntular yapının karakteri hakkında bilgi vermektedir. Bu buluntular içerisinde bulunan kaideli bir kült vazo üzerinde, daha çok dini inançla bağlantılı kabartma bezemeler bulunmaktadır. Bugün Mardin Müzesi’nde sergilenen bu vazanın başka bir benzeri bulunmamaktadır (Resim 9). Çeşitli taşlardan yapılan

silindir mühürler, devrin insan şeklinde tasvir edilen çok tanrılı dini inancını vurgulamaktadır (Erkanal, 2009: 12). Ayrıca höyükte fildişinden, kıymetli taş ve madenlerden yapılan çeşitli buluntuların yanında Doğu Akdeniz'e özgü kalıntılarda çıkarılmıştır. Bütün bunlara bakıldığında Gırnava Höyüğü'nde, Orta Assur Devleti döneminde saray niteliğinde bir yapının var olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca Gırnava Höyüğü'nün kuzey terasında açılan bir sondaj çukurunda MÖ 2. bin tabakalarına ulaşılmıştır. Bu tabakalarda Orta Asur seramiğinin yanı sıra Nuzi ve Habur seramik örnekleride ele geçirilmiştir. Bu örnekler sayesinde MÖ 2. bin Kuzey Mezopotamya kültürlerinin höyükte temsil edildiği anlaşılmaktadır (Resim 10). Tüm bunların yanı sıra bu sondaj çukurunda Orta Assur devri tabakalarından ele geçen beşinci bir tablet dönemin krallarından olan I. Tiglat-Pileser'e (MÖ 1114-1076) aittir. Bu tabletin üzerinde ayrıca komşu kent Midyat'ın yani Matiate'nin adı geçmektedir (Erkanal, 2000: 23). Bu tablet hem Nusaybin sınırları içerisinde bir yerleşmeden bulunmuş olması hem de Nusaybin'in tarihi coğrafyası için önemli bir kentin ismini vermesi açısından ayrıca önemlidir. Bu belge Nusaybin'in, Gırnava'nın Midyat ile doğrudan bağlantısına açıklık getirmektedir. Buna göre Assurlular Dicle vadisine geçerken sadece Babil'den çıkan Kaşyari yolunu kullanmamışlar, bunun yanında Midyat üzerinden Kaşyari yolu ile birleşen Çağ Çağ vadisi doğal yolunu da kullanmışlardır (Erkanal, 2009: 12) Bu metinle Midyat ile Nusaybin, Gırnava arasındaki ilişki doğrudan sağlanmakta ve günümüzde kullanılan yolun o dönemde de kullanıldığının göstermesi açısından önemlidir (Erkanal, 2009: 12).

3.5. DEMİR ÇAĞI

3.5.1. Yeni Assur Krallığı Dönemi

Mezopotamya tarihinin MÖ 10. yüzyıl ile 7. yüzyıl sonu arasındaki zaman dilimi, Yeni Assur Devri olarak adlandırılmaktadır. Orta Assur Devri sonlarında dış dünya ile ilişkileri kopan, kentlerdeki insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamayacak kadar zayıflayan Assur devletinin gerçek anlamda doğuşu, 10. yüzyıl sonlarında II. Assur-dan (934-912) ve oğlu II. Adad-nirari (911-891) döneminde gerçekleşmiştir. İlk olarak Assur, Kalhu ve Ninive kentlerinin bulunduğu başkent çevrelerinde güvenlik

sağlanmış, daha sonra da krallığın güçlenmesine yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır (Köroğlu, 2006: 155).

MÖ I. binyıl başlarında Ortadoğu'ya damgasını vuran ve Assur devletini de uzun süre uğraştıran olay, Arami göçebelerinin yerleşik düzene geçmeleri idi. Suriye, Fırat Vadisi ve Mezopotamya'nın güneyindeki bereketli topraklar da beylikler kurmaya başladıkları dönemden itibaren (değişik zamanlarda ilerlemelere ve tekrar gerilemeler yaşayan) bu kavim, Assur kralı Assur-rabi (1012-972) zamanın da Kargamış'ın (Gaziantep) güneyine yerleşmişlerdir. Asur kralları II. Assur-rabi, II. Assur-res-işi ve II. Tiglat-pileser kendi dönemlerinde Aramilerin akınlarına karşı mücadelede bulunmalarına rağmen tam bir başarı yakalayamamışlardır. Suriye çöllerini artlarında bırakan bu kavim, II. Tiglat-Pileser (966-935) dönemiyle birlikte doğuya, Dicle kıyılarına yerleşmeye başladılar.

Bu süreçte önemli bir nokta da yer alan Nusaybin ve çevresi hakkında bilgi veren ilk yazılı kaynaklar Assur krallarından olan II. Tiglat-pileser dönemine aittir. Bu dönemde Aramilerin kurduğu merkezi Guzana (Tel-Halaf)¹⁸ olan Bit Bahiyani Krallığı'nın doğusunda, günümüzde Mardin-Tur Abdin'in güneyinde, Naşibina (Nusaybin) yakınlarında, Temanitler soyundan gelen başka bir Arami Krallığı bulunmakta idi (Erkanal, 2009: 13; Florioti, 2011: 29).

II. Assur-dan (934-912) askeri seferlerini özellikle ekonomik ve stratejik açıdan önem oluşturan kuzey, kuzeybatı ve kuzeydoğuya doğru yapmıştır. II. Assur-dan'ın yoğun olarak savaştığı alan, doğrudan kuzeye açılan sınır bölgesi olan Katmuhi bölgesi idi. Assur'un merkezine yakın olması açısından sınır güvenliği sağlamada büyük önem oluşturmakta idi. Ayrıca önemli madenlerin elde edildiği Anadolu'ya giden yollardan birkaçının bölgeden geçmesi yörenin önemini artırmakta idi. Bunun yanında, II. Assur-dan askeri seferlerini Aramiler'e karşı da yapmıştır. Yıllıklarında anlattığına göre birinci ve üçüncü seferlerini Aramiler'e karşı gerçekleştirerek, Ninive'nin kuzeydoğusundaki Musri Dağı/Cebel halkının ayaklanmasını bastırmış, Aramileri hâkimiyeti altına almış ve 2 kenti de ele geçirmiştir

¹⁸ Bit-Bahiyani krallığının önemli bir merkezi olan Guzana bölgesi günümüzde Suriye sınırları içerisinde bulunmaktadır (Florioti, 2011: 29).

II. Adad-nirari (911-891) Assur tahtına geçtiğinde Suriye üzerinden Akdeniz'e ulaşmak istediğiydi. Suriye toprakları hem ekonomik hem de ticari açıdan Mezopotamya için büyük önem arz etmekteydi. Assur Devleti'nin ekonomik ve siyasi açıdan güç kazanması ve dış politikada eski gücüne kavuşabilmesi açısından bu toprakları ele geçirmesi gerekiyordu. Bunun içinde önemli bir engel olan Naşibina/Nusaybin çevresindeki Arami varlığına son vermesi gerekmekte idi. Bu bölgede yaşayan Arami kabileleri için Tur Abdin Dağı, doğal bir kale konumundaydı. Bu sayede Aramiler, Assur Devleti'nin batıya sarkmasını engellemekte idi (Erkanal, 2009: 13).

Bölgedeki diğer Arami devletlerinden destek alan Naşibina/Nusaybin Assur'a karşı büyük bir direniş içinde bulunmakta idi. Bunun üzerine II. Adad-nirari taktik değiştirerek Nusaybin yerine daha küçük olan iki devleti hedef alır. İlk olarak Huzirina üzerine yürür ve aynı adı taşıyan merkezini işgal ederek kralı Mamlu'yu esir alır. Daha sonra da Nusaybin'e komşu olan Guzana'ya (Tel Halaf) yönelip kralı Mukuru ile birlikte ele geçirir. Artık tek hedef Nusaybin'dir. Assur'a coğrafi olarak daha yakın olan Nusaybin ise altı saldırıdan sonra ancak özenle hazırlanan bir kuşatma sonucunda ele geçirilebilmiştir. Yıllıklarında bu durumu şöyle anlatmaktadır: (Erkanal, 2009: 13).

“Adad-dan adını alan güçlü silahlarım öfke saçarken altıncı kez Hanigalbat topraklarına yürüdüm. Nur-adad'ı, Temanniler'i (Nasipinu) Nusaybin şehrine hapsettim (ve) etrafına yedi tabya dizdim. Oraya Asur-dini-amur'ı başkomutan atadım. Öbürü (Nur-adad) orada kayaç içine önceden olmayan bir hendek kazdırmıştı, çepeçevre sarıyordu (şehri). Eni dokuz kübitti (yaklaşık 5 metre), su seviyesine kadar inilmişti. Duvar hendeğin dibindeydi. Savaşçılarımın onun hendeğini alev gibi dolaştım, ona sesleniyorlardı: “Kralın kükreyişi ölümcül selden daha güçlüdür”. Ben de tuzaklar [kurdum]ona (ve) (onu) tahıldan mahrum ettim” (Florioti, 2012: 30).

II. Tukulti-Ninurta (890-884) dönemine gelindiğinde ataları gibi seferlerine devam eden kral, daha çok Assur'un toparlanması ile uğraşmaktadır. II. Tukulti-ninurta, MÖ 886 yılında, Amudu/Diyarbakır başkentleri başta olmak üzere Yukarı Dicle üzerinde Arami hâkimiyeti alanındaki Bit-Zamani'ye karşı sefer gerçekleştirmiştir. II.

Tukulti-Ninurta'nın, Yukarı Dicle'ye ulaşmak için Sufan Çayı'nın kaynağından başlayarak Kaşyari'yi boydan boya geçtiği anlaşılmaktadır (Demir, 2012: 53).

II. Aşurnasirpal'ın (883-859) iktidarı, Mezopotamya tarihi için önemli bir dönem oluşturmaktadır. II. Aşurnasirpal'ın özellikle MÖ 882 ve 879 yıllarına ait sefer kayıtları Nusaybin ve çevresi için önem oluşturmaktadır (Demir, 2012: 54). Bu sefer kayıtları Kaşyari Dağı geçitleriyle ilgili en kapsamlı kaynakları oluşturmaktadır. II. Aşurnasirpal'ın MÖ 882 yılındaki Kaşyari seferlerine ilişkin bilgileri “yıllıklar” da ve Calah'daki (Kalhu) tapınağının taş rölyefleri üzerinde aktarılmaktadır. Bu seferle ilgili yıllıklarında şöyle bildirmektedir:

“ Aynı adını veren yılda, ben Nineveh'te iken Assyria adamları (ve) onların kent yöneticisi Hulana'nın benden önce gelen bir pers olan Assyria kralı Shalmanesser Halzuluha kentinde yerleştirmişti- ayaklandığını söyleyen bir rapor geriye bana ulaştırıldı: benim kraliyet kentim Damdammusa'yı ele geçirmeye gelmişti. Yardımcı tanrılarım Samas, Adad ve Assur'un emriyle savaş arabalarımı avcı birliklerimi topladım. Atalarım ve Assyria kralları Tiglat-pileserveTukulti-ninurtanın heykellerinin durduğu SubnatNehri'nin kaynağında benim kraliyet heykelerimi inşa ettim (ve) o zamanda Izalla toprağından dokuz koyun (ve) şarabı haraç olarak aldım Kasıari Dağına geçtim (ve) Hulana'nın etrafını surlarla çevrili Kınabu kentine yaklaştım. Birliklerimin tamamı (ve) çetin savaşımla kenti kuşattım (ve) fethettim. Nirbu¹⁹ ülkesinin 322 kişilik bölüğünü yenilgiye uğrattım. Kınabu kentinden hareket ederek Tela'yıaldım. Kılıçla onların 3000 savaşçı askerini yere yığdım (Demir, 2012: 55).

Görüldüğü üzere, II. Aşurnasirpal MÖ 882 yılında Nairi topraklarına yaptığı seferin ilk hedefi Halzuluha kentine yerleştirilen Assurların yönetici olan Hulaiia'nın ayaklanması ve kraliyet başkenti olan Damdammusa'ya saldırmasıdır. Kalhu Yazıtı'nda sefer yolu sıralaması şöyle belirtilmektedir:

“Ninuva-Subnat Nehri-İzalla (Asalli) ülkesinde Haraç-Kaşyari Dağı-Kınabu Kenti...Mariru Kenti-Tela Kenti-Nirbu ülkesi ve Tuşha Kenti” şeklindedir (Köroğlu, 2006: 157).

¹⁹ Aramice ve Assurca'da geçit anlamına gelir. Kashearı Dağı ortası (Demir, 2012: 55).

II. Aşurnasirpal'in Kaşyari Dağı'nı aşarak Yukarı Dicle üzerinde Tuşha'daki molasından sonra Nerbu/Nirbu ülkesinin tekrar ayaklandığı anlaşılmaktadır. Dönüş yolunda ayaklanmayı bastırmak zorunda kalmıştır II. Assurnasirpal, yeniden ayaklanan ve bu kez ele geçirilemez bir yerleşim olarak gördükleri Isilipria dağ kalesine sığınan dokuz Nerbu/Nirbu kenti halkını doğal engellere rağmen kuşatmış ve boyunduruk altına almıştır (Demir, 2012: 56).

“ Nairi topraklarından dönüşümde Kasiiari Dağı'nın içinde olan Nirbu ülkesi ayaklandı. Dokuz kentlerini terk ettiler(ve) etrafı surla çevrilmiş ve sarp bir dağ olan Isilipria kentine sığındılar. Ancak ben dağ tepelerini kuşattım (ve) fethettim. Yüce dağın içinde onları katlettim. Onların kanı ile dağı kırmızı pamuk gibi boyadım ve geri kalanlarını dağların uçurumları (ve) yamaçları yuttu. Onlardan tutsaklar (ve) mülkler götürdüm. Savaşçıların kafasını kestim (ve) yaktım (Demir, 2012: 56)

II. Aşurnasirpal'in MÖ 879'da kuzey yönünde gerçekleştirdiği ikinci seferi yani Nairi topraklarına düzenlediği seferi yıllıklarda şöyle aktarılmaktadır:

“Savaş arabalarını (ve) birliklerimi topladım. Tigris'i (Dicle) geçtikten sonra Katmahu ülkesine girdim. Katmahu kentinden haraç aldım. Katmahu ülkesinden hareket ederek Istarete ülkesi geçidine girdim. Kamp kurdum (ve) Kibaku kentinde geceyi geçirdim. Öküz, koyun, şarap (ve) tunç kap (lar) olarak Kibaku'dan haraç aldım. Kibaku'dan harekete geçerek Matiatu kentine yaklaştım. Onların 2800 savaşan adamını kılıçla yere serdim. Matiatu'dan hareket geçerek Zazabuha kentinde kamp kurdum ve geceyi orada geçirdim. Habhu ülkesinden öküz, koyun, şarap, tunç kaplar haraç olarak aldım. Zazabuha kentinden harekete geçerek Irsia kentinden kamp kurdum. Irsia'yı yakdım. Irsia kentinden hareket ederek Kasiiari Dağı içinde kamp kurdum (ve) geceyi orada geçirdim. Madaranzu (ve) çevresindeki iki kenti ele geçirdim. Onları katlettim. Savaş arabaları (ve) birlikler için uygun olmayan yüksek (ve) sarp bir bölge olan Kasiiari Dağı içinde altı gün boyunca demir baltalarla birlikte dağın arasında ilerledim. Bakır kazmalarla (bir yol) açtım” (Demir, 2012: 57).

Metnin verdiği bilgilerden anlaşılabacağı üzere kralın Tuşhan'a yönelik yürüyüşü Kaşyari Dağı'nın eteklerinde bulunan Matyatu (Midyat) kentinden başlamış, ordu

Kaşyari Dağı'nı 6 günde aşmış ve Nairi ülkelerine ulaşmıştır. Assurların bu seferde Savur geçidini kullanmış olması yüksek bir olasılıktır (Aydın vd., 2000: 42).

Assur krallarının Nusaybin ve çevresine yapmış olduğu seferlerden biri III. Şalmaneser'a (858-824) aittir. Midyat'a karşı bir sefer düzenleyerek bölgede hâkimiyetini güçlendiren kralın, ilgili belgede bu olay şu şekilde yansıtılmaktadır (Erkanal, 2005: 25).

“İştarate boğazını geçerek Yatu ülkesi üzerine yürüdüm. Yatu ülkesini tümüyle işgal ettim. Çok sayıda ganimet aldım”.

Bura da kullanılan Yatu Sümerce ülke anlamına gelmekte olup Akkadca karşılığı ise “matu”dur. Bu durumda III. Şalmaneser'ın metninde Midyat'ın adı “matuyatu” şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Matuyatu/Matiante, Kaşyari Dağı'nın en önemli siyasi merkezini oluşturmaktadır (Erkanal, 2005: 25).

Özellikle Kaşyari Dağı'ndaki kentlere yönelik MÖ 855 yılındaki en son Assur askeri seferi, III. Şalmaneser'ın (MÖ 858-824) yazıtlarında şu şekilde kaydedilmektedir:

“Benim beşinci kraliyet yılımda, Kasieri'ye tırmadım ve 11 surlu kenti ele geçerdim. Assur-itti-sheruri-ai'yi kentine kapattım. Ondan pek çok hediye aldım” (Demir, 2012: 60).

III. Şalmaneser döneminde Assur orduları seferlerini ayrıca, Toroslar ve Doğu Anadolu'nun yüksek yaylasında bulunan aşiretler üzerine de yapmıştır. Van Gölü havzasında Arame adlı bir beyin örgütlemeye çalıştığı Hurri kültürünün varisi olan Urartular, 9. yüzyılın ortalarında güçlü bir devlet kurdular (Tarhan, 1978: 72 vd.; Tarhan, 1982: 69 vd; Ceylan ve Kalmış, 2019: 756). Benzer bir gelişmede İran'da yaşanmaktaydı. Bu dönemdeki yazılı belgelerden giderek varlığını hissettiren Medlerden ve bu tehlikeye karşı alınan önemlerden bahsedilmektedir (Köroğlu, 2006: 163). Tüm önlemlere rağmen MÖ 781'de Nusaybin ve çevresi Urartuların eline geçti. Ancak Halpa'ya (Halep) kadar ilerleyen Urartular bölgede fazla tutunamadılar. MÖ

735'te Asurlular, Urartularla yaptığı savaşı kazanarak yöreyi tekrar ele geçirmiş ve yeniden güç kazanmışlardır. Bundan sonra Asurlular, Kuzey ve Güney Mezopotamya'ya, Suriye ve Filistin'e yayılmışlardır.

Assur Devleti'nin Urartu Devleti'ne karşı yaptığı savaşın ardından bu kez de karşılarna başka bir güç çıkmıştır. Bu güç Assur belgelerinde önce Amadai, sonra Madai şeklinde anılmakta olan Medlerdi. III. Şalmaneser'in Diyala Vadisi'ne ve oradan Zağroslara yapmış olduğu sefer sırasında ortaya çıkmıştır. Urmiye bölgesine kadar uzanan İran yaylalarında yer alan Medler üzerine Asur Kralı Şamşi-Adad, MÖ 820 yılında yaptığı sefer ile bu kavmi denetim altına almıştır (Aydın vd., 2000: 44). Assur Devleti tarafından baskı altında tutulan Medler, MÖ 7. yüzyıl sonlarında kral Keyaksar önderliğinde, Assur devletini durduran güç olmuştur. MÖ 612'de Yeni Babil'in kurucusu olan Nabupolassar, Kafkasya'dan gelen Kimerler ve İskitlerle işbirliği içinde olup, Medlere destek sağlayarak Assur başkenti Ninova'ya girmelerine neden olmuştur. Aynı ittifak Nusaybin ve yöresini de ele geçirmiştir. Medler başkenti aldıktan sonra yörenin yönetimini Yeni Babil devletine bırakarak, Batı Anadolu'ya yönelmiştir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 22; Köroğlu, 2006:181). Med Kralı Keyaksar, Babil devleti ile dostluklarını pekiştirme adına oğlu Astiyag'ın kızını Babil hükümdarının oğlu ile evlendirmiştir. Assur egemenliğinin yıkıldığı bu dönemde kısa sürede küçük beyliklerin sayısı artış göstermiştir. Özellikle kuzeyden gelen İskitler ve Suriye halkı Aramiler, Mardin bölgesi de dâhil olmak üzere giderek Yukarı Mezopotamya şehirlerini ele geçirmeye başlamışlardır. Ancak bu dönem uzun sürmemiştir. Assur ülkesini de ele geçiren Babil kralı II. Nabukadnezar, İskit ve Arami beylerini Mardin yöresinden çıkarmıştır (Aydın vd., 2000: 44).

Yukarıda verdiğimiz tarihsel sürece baktığımızda Nusaybin ve çevresinin Yeni Assur çağında, Assur ve Aramilerin mücadele alanında kaldığı anlaşılmaktadır. Nusaybin'deki Assur varlığını, Gınavaz kazıları da doğrulamaktadır. Gınavaz Höyüğü'nde yapılan kazılarda Assurca kaleme alınmış çivi yazılı tabletler ortaya çıkarılmıştır. Bu tabletlerin büyük bir kısmı, kral II. Aşurnasirpal (883-859) dönemine aittir. Tabletler sadece bölge kültürü açısından değil aynı zamanda Önasya kültür tarihi açısından da büyük önem taşımaktadır. İçeriklerinden anlaşılabacağı üzere bu tabletler arazi satış belgeleridir. Bu tabletlerden üç tanesi kazı çalışmaları sırasında bulunmuş, bir

başka tablet ise Mardin Müzesi tarafından satın alınmıştır (Erkanal, 2000: 23). Bu tabletlerden biri bahçe satışı ile ilgili bir antlaşma olup, ilk olarak da arazinin konumuna açıklık getirmektedir. Komşu arsalar ise, sahiplerinin adları doğrultusunda sayılmakta ve şahitler huzurunda satış işlemleri gerçekleştirilmektedir. Hatta şahitlerin bir kısmının sarayla bağlantısı olması da Girnavaz'da bir sarayın varlığını vurgulamaktadır. Kazıda ele geçirilen tabletler tarihi coğrafya açısından da değerlidir. Bu satış belgeleri içerisinde Çağ Çağ Suyu'nun arazinin bulunduğu kesiminde nasıl aktığı da kayda geçirilmiştir (Erkanal, 2009: 11). Çıkarılan bu tabletlerden biri üzerinde arazinin hangi kent içinde yer aldığı açık şekilde belirtilmiştir. Bu kentin ismi Nabula idi. Bu tablet, bugün Mardin Müzesi'nde sergilenmektedir. Tablet'in üzerindeki çivi yazısının çok azı okunabilmekle birlikte konunun mahiyeti açısından önem arz etmektedir (Resim 11). Burada satış konusu olan bahçe, Nabula şehri sınırları içerisinde ve Bay Şihaya'ya komşu, nehrin kuvvetli aktığı kısmına bitişik ve Harran-Şarri'ye (Assur Kral Yolu) yakındır (Erkanal, 1986: 207).

[Gır. 84/84]

(ön. I) Hampute (?) mührü Urad-G [ula] oğlu, Abu-[salām] mührü, Mannuki – [Arba'il] mührü, Hanşî mührü- kit (t) ir (i)'-şarri 'nin tüm 3 oğlunda, satılan meyva bahçesinin sahibi

(8) Şihāia, ana nehir, asiller yolu'na bitişik olan ve Nabulu [şehrinde bulunan], bu kişilere ait olan meyva bahçesi, üzüm ve meyvalarla, Iştar – nādin- ahhē [satın] aldı [1 mina 20 she] kel gümüş (kalan kısmı kayıp) karşılığında.

(Ters. 2') kral olmaksızın (?)

Bu tabletlerden birinde ise “*Anlaşmayı bozan taraf Urakka'da oturan Adad'ın kucağına 1 mina altın, 10 mina gümüş koyacak ve satış fiyatının 10 mislini sahibine ödeyecek*” ifadesi yer almaktadır.

Metinde geçen ifadedden, tanrı Adad ve Şala'nın kült merkezi Urakka şehrinin Girnavaz'a çok yakın olduğu da anlaşılmaktadır. Kessler'in bu konudaki

değerlendirmesine bakıldığında ise Urakka'nın Naşibina'yı batıya bağlayan Assur Kral Yolu (Harran Şarri) üzerinde batı istikametindeki ilk istasyon olduğunu ve bundan dolayı Naşibina'ya 1 günlük mesafede olduğunu belirtmektedir (Kesler, 1980: 106; Erkanal, 1988: 364). Kessler Suriye sınırında Suriye tarafındaki Tell Amuda'yı Urakka ile eşleştirilirken, Hayat Erkanal'a göre burası Kemaliye Höyükle eşleştirilmektedir (Erkanal, 1988: 364-365). Görüldüğü üzere Gırnava kazıları sadece arkeolojik açıdan değil aynı zamanda filolojik ve tarihi coğrafya açısından da yörenin tarihine ciddi manada katkı sağlamıştır.

3.5.2. Med ve Pers Mücadelesi

Yeni Babil kralları Mezopotamya ve çevresinde, Assur Devleti'nin bulunmuş olduğu alanda egemenlik sürmeye başlarken, Medler de Urartu devletine son vererek Doğu Anadolu üzerinden ilerleyerek Orta Anadolu'ya yayılmaya başlamışlardır (Köroğlu, 2006: 206). Bu süreçte Medler, Kimmer saldırılarını yeni atlatan Lidya Krallığı'nın sınırlarına kadar ilerleyerek Kızılırmak boylarında beş yıl sürecek olan savaşı başlatmışlardır. İki tarafın kesin bir başarıya varamamaları ve bir gün birden bire gerçekleşen güneş tutulması (MÖ 585), savaşın devamının tanrılar tarafından hoş karşılanmadığına yorumlanarak bir dostluk antlaşmasına gidilmiştir. Anadolu'nun batısı her ne kadar Lidya kralığına bırakılmış olsa da Ön Asya'nın büyük bölümü, Babiller ve Medlerin eline geçmiştir (Köroğlu, 2006: 207).

Bu dönemde dengeleri değiştiren yeni gelişmeler de oluşmaktaydı. MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısında Perslerin, Medleri yenilgiye uğratmalarıyla Medlerin idaresindeki tüm topraklar Perslerin hâkimiyeti altına girmiştir. Persler, on yıl içinde tüm Yakındoğu'yu ve İndus vadisinden Kuzey Yunanistan'a, Orta Asya'dan Güney Mısır'a uzanan diğer bölgeleri de içine alan geniş bir imparatorluk alanı oluşturmuşlardır (Mieroop, 2006: 325). Dolayısıyla Nusaybin ve çevresi de Perslerin hâkimiyeti altında kalmıştır.

MÖ 539 yılında Pers kralı Kyros (550-530) ordularıyla Mezopotamya'ya girerek Babil devletini yıkarak Babil de esir olan Yahudileri serbest bırakmıştır. Tüm Mezopotamya ve çevresi artık Perslerin denetimine geçmiştir. Pers kralı I. Dareios

(522-485) satraplıklar üzerinde tekrar düzenlemeler yapmıştır ve bunun sonucunda Nusaybin ve çevresi, Suriye-Finike-Filistin Satraplığı'na bağlanmıştır (Aydın vd., 2000: 46; Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 23).

3.6. BÜYÜK İSKENDER VE HELLENİSTİK DÖNEM

Makedon Devleti'nin kralı Büyük İskender Doğu Asya seferi sonucunda İssos (MÖ 333) ve kuzey Irak'taki Gaugamela (MÖ 331) savaşlarında Pers kralı III. Dareios'u yenmiştir²⁰ (Mieroop, 2006: 338). Savaşı kazanan Büyük İskender, Nusaybin ve çevresini de egemenliğini altına almıştır. İskender, bölgedeki yerel güçlerin konumlarını değiştirmemiştir. Bir dünya imparatorluğu kurma amacıyla olan İskender'in, bu doğrultudaki planı hâkim olduğu topraklara Hellen kültürünü yayarak buralardaki hâkimiyetini, ortak kültürel değerler aracılığıyla güçlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda pek çok ilim kenti kurdu ve Nusaybin şehri de bu kentlerden birini oluşturmaktaydı. Büyük İskender imparatorluğundan önce Suriye'ye bağlı bir satraplık olan Nusaybin, bu dönemde bağımsız bir satraplığa yükseltilerek Mezopotamya satraplığı olarak sayılmaya başlandı (Strum, 1936: 728; Yalçınkaya, 2010: 19). Ancak İskender'in MÖ 323'teki ölümüyle birlikte, Makedon ordusunun komutanları, uzun süren mücadeleler sonucunda imparatorluğu kendi aralarında nüfuzları doğrultusunda paylaşmışlardır (Özsait, 1982a: 288-294).

3.6.1. Seleukoslar Dönemi

Büyük İskender'in ölümünden sonra Nusaybin ve çevresi, yerli Hellenistik yönetimlerin hâkimiyetine girmiştir. Hellenistik Dönem'e ait kaynaklarda Nusaybin kenti Nisibis diye anılmaktadır. Nusaybin ve çevresine MÖ 305'lerden başlayarak ilk hâkim olan Hellenistik krallık Seleukoslar'dır (Lafli, 2009: 18). I. Seleukos Nikator, krallığının doğusundaki İran topraklarının büyük kısmında hâkimiyet kurarak kısa sürede diğer komşu Hellenistik krallıkların da topraklarını ele geçirerek Suriye'den İran'a kadar yayılan geniş bir hâkimiyet alanı oluşturmuştur. Krallığının yeni yönetim

²⁰ İskender, Perslere karşı düzenlediği seferini Belih Irmağı ve Cüllab Deresi'ni takip yoluyla Nusaybin üzerinden yürütmüştür (Kütük, 2006: 32).

merkezi olarak, kendi kurduğu “Dicle Seleukeia’sını”²¹ seçmiştir (Ahunbay, 2005: 41). Nusaybin (Nisibis) I. Seleucos Nicator tarafından kurulduğu veya yeniden düzenlendiği için bir dönem resmî olarak “Antiochea ad Mygdonia” (kentin içinden akan çayın antik adı Mygdonius’a itafen) olarak da anılmıştır (Plinius, Nat. Hist., VI, 42; Strabon, XVI/747; Kaçar, 2006: 133).

Rivayetlere göre, I. Seleukos, Nisibis’e bir Yunan kolonisi yerleştirmiştir (Honigman,1997:100). Nitekim IV. Antiokhos Epifanes döneminde Tarsus-Adana-Urfa-Nizip ve Nusaybin’de ticaret kolonilerin kurulmuş olması da I. Seleukos’un kurmuş olduğu koloniye delil oluşturmaktadır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 24). IV. Antiokhos dönemi Seleukoslar için bir gelişme ve zenginleşme çağı olmuştur. Nusaybin’de dönemin önemli ticaret yollarının kavşağında bulunması nedeniyle bu gelişme ve zenginleşmeden payını almıştır. IV. Antiokhos döneminde Nusaybin kentinde kralın adının yer aldığı sikkeler basılmıştır. Bu sikkelerin arka yüzünde “ANTIOXEΩN EN MYTAONIAI” ibaresi geçmektedir. Nisibis sikkelerinin arka yüzlerinde de en sık görülen tasvirler ise Tyche başları ile bir ırmak tanrıçasıdır. Arkeoloji dünyasında Nusaybin, ele geçen bir Helenistik sikke defnesi ²² ile tanınmaktadır (Laflı, 2009: 24-25). Ayrıca kent bu dönemde Grekçe de “Anthemusia” (çiçekli) diye de anılmıştır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 25).

3.7. PARTH KRALLIĞI DÖNEMİ

Seleukos kralı IV. Antiokhos’un bölgede yaymaya çalıştığı Helen kültürü, bölgenin ağırlıklı nüfusunu oluşturan Aramiler ve Ermenilerin tepkisine neden olmuştur. Bu dönemde ayrıca doğuda Parth (Arsakid) hükümdarı I. Mithradates (MÖ 171-138) devletin sınırlarını Hindikuş’a kadar genişleterek bölgede nüfuzunu artırmaya başlamıştır. Parth kralının Mezopotamya seferi sonucunda MÖ 129’da Nusaybin ve yöresi de Parth egemenliğine geçmiştir (Ahunbay, 2005: 42). Yaklaşık elli yıl Parth egemenliğinde kalan Nusaybin MÖ 80 yılında Armenia Krallığı’nın bir parçası olmuştur (Kaçar, 2006: 133). Ayrıca Armenia hükümdarı Tigranes’in savaşlardan

²¹ Bu kentin konumu İran bölgesindeki Parth devleti sınırına yakınlığı nedeniyle ayrıca önem taşımaktaydı (Ahunbay, 2005: 41).

²² Bu define için bkz: Seyrig, 1955: 85-128.

kazanmış olduğu hazinesini Nusaybin kentinde sakladığı antik yazılı kaynaklarda da bildirilmektedir (Cassius Dio, 36. 6) Nusaybin kenti bu dönemde bu şekliyle bölgesel merkez niteliğine bürünmüştür (Laflı, 2009: 20). MÖ 68 yılında ise Nusaybin kenti, Roma generali Licinius Lucullus komutası altındaki birliklerin akınına uğramıştır (*Plut. Lucullus* 32. 4). Kentte yaşayan Armenya Beyi Tigranes, Roma ordusu ile yaptığı savaşta yenilmiştir. Roma generali Lucullus, Armenya'nın yeni başkenti Tigranakerta'yı yağma edererek, buradaki hazineleri ele geçirmiştir. Sadece krallık hazinesinde 8 bin talenton (48 milyon) gümüş sikke bulunuyordu. Kıymetli eşyaların satışı ise takriben 16 milyonu bulmuştur. Roma generali Lucullus, çeşitli yerlerden getirilen ve burada yaşayan halkı yurtlarına göndermiştir. Tigranes'in kardeşi Guros'un valisi olduğu Nusaybin kenti hariç, Dicle'nin güneyindeki bütün şehirler Roma devletine bağlılıklarını bildirmişlerdi (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 26). Nusaybin kentinin kuşatılmasını anlatan belge ise şu şekildedir:

“Şehir tuğlalardan yapılmış iç içe iki surla çevrilmişti. Her iki sur arasında da derin bir hendek bulunuyordu. Nisibis'i savunanlar arasında, Romalıları Amisos'ta 18 ay uğraştıran mühendis Kallimakhos da vardı. Nisibis'i sonbaharın devamı müddetince Romalılara karşı şiddetle savundu. Fakat kış başlayınca garnizonun direnişi de gevşemeye başladı. Fırtınalı bir gece de Romalılar ani bir hücum ile dış sur içine girmeyi başardılar. Daha az mukavemeti olan bu suruda aşıldılar. Şehrin valisi olan Tigraes'in kardeşi Guros iç kaleye çekildi. Burada teslim teklifinde bulundu. Kendisine insanca muamele edildi, fakat Kallimakhos'a kin besleyen Lukullus onu zincire vurdurdu” (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 26).

Nusaybin'den elde edilen ganimetler Tigranokerta'dakinden az değildi. L. Dilemann “Haute Mesopotamie Orientale” adlı eserinde, “1955'te bulunan Nusaybin hazinesi, önemli miktarda Tigraes'in adına basılmış para içermekteydi” şeklinde belirtmekte ve bunun yanı sıra Nusaybin surlarının MÖ 1. yüzyılda yapıldığını da ifade etmektedir (Beysanoğlu, 1998: 101; Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 27).

Nusaybin kentinin Romalıların eline geçmesi üzerine L. Lucullus, Roma'ya geri dönmüştür. Bunu fırsat bilen Ermeniler kenti tekrar işgal edip ele geçirmiştir. Bu olaylardan sonra kent, Sasanilerin gelişine değin İran'da ve Mezopotamya'nın bir

kısımında hüküm süren Arsakid/Parth sülâsenin hükümdarı III. Artabanos (MS 11-38) tarafından ele geçirilmiştir. Parth kralı MS 37 yılında Nusaybin kentini topraklarına katarak burayı vasalı olan Adiabene (Halep) hükümdarı Izates'e devreder. Nusaybin artık Adiabene krallığının bir parçası haline gelmiştir (Kaçar, 2006: 132; Laflı, 2009: 21). MS II. yy.ın başlarına kadar Adiabene krallığının bir parçası olan bu şehrin, farklı krallıklar tarafından kontrol edilmeye çalışılması doğal olarak şehrin nüfus yapısını da etkilemiştir. Eskiçağ döneminde Nusaybin şehrinin nüfusunu Arap, Arami, Yunan ve İranlılardan oluşan çok zengin bir etnik mozaik oluşturmakta idi. Ayrıca Romalı emekli askerler ve kolonicilerde Nusaybin'in nüfusunu oluşturan önemli bir kesimi teşkil etmekteydi (Kaçar, 2006: 132).

Roma imparatoru Traianus'un son yıllarında (MS 114) İran üzerine yaptığı seferde, İran'ın içlerine kadar ilerleyen Roma ordusu daimi sınırı ilk kez Fırat'ın doğusuna kadar yaymış ve Nusaybin şehrini de ele geçirmiştir (Cöhce, 2009: 94). İmparator, bu sefer sonrasında Dicle ve Fırat arasında "Mezopotamya" adını verdiği yeni bir eyalet kurmuştur (Millar, 1993: 90; Kaçar, 2006: 132). Ancak bu yeni sınır düzenlemesi, İran tarafından hiçbir zaman tanınmamakla birlikte MS II. yüzyıldan MS IV. yüzyıla kadar devam edecek olan İran-Roma savaşlarının asıl sebebinin oluşturmaktadır.

MS 117 senesinde Trainus'un ölümüyle onun yerine geçen Hadrianus, bütün Mezopotamya'yı tahliye ederek Parth Krallığı'na karşı yeniden Fırat Nehri'ni sınır kabul etmiştir (Işıltan, 1960: 19-20; Kütük, 2006: 33). Böylece tekrar İran'daki Parth Krallığı'nın kontrolüne geçen Nusaybin şehri, MS 162-166 yılları arasında bölgeye sefer düzenleyecek olan imparator Lucius Verus dönemine kadar Parth Krallığı'nın elinde kalmıştır (Kaçar, 2006: 132). Lucius Verus, MS 163 yılında Parthlar üzerine sefer düzenleyerek kenti kuşatmıştır. Bu sefer sırasında kentte veba salgını başlaması üzerine Parth Kralı IV. Vologases, Tigris Nehri'nin (Dicle) gerisine çekilmiştir. Bunun üzerine Nusaybin kenti bir kez daha Roma hâkimiyetine geçmiştir (Kütük, 2006: 33; Laflı, 2009: 21). Bu tarihten sonra Nusaybin bir Roma kenti haline gelerek Yukarı Mezopotamya ve Şam arasındaki yol üzerinde yer alan bir sınır kalesi görevi üstlenmiştir. Kentin bu konumu Romalılar için burayı daha değerli kılmıştır. Bu sebeple Nusaybin, Romalılar tarafından çok iyi savunma mekanizmaları ile donatılmıştır. Yazılı

kaynaklarda kentin Romalılar tarafından “çok kalın kerpiç duvarlarla” çevrildiği, “çok güçlü bir kaleye” sahip olduğu belirtilmektedir (Millar, 1990: 91; Laflı, 2009: 21-22).

Roma imparatorluk döneminde Nisibis (Nusaybin) ve çevresi bir Roma sınır eyaleti olan “Mesopotamia” ile “Armenya (Ermenistan)” eyaletlerinin arasında kalmakta idi. Bu dönemde Mesopotamya ile Armenya arasındaki doğal sınır Tigris (Dicle) nehri olmasına rağmen Nisibis’in bu eyaletlere bağlılığı tarihsel verilere göre değişmektedir. Nisibis, MS 2. yy ile 4. yy.lar arasında bir Roma imparatorluk sınır kalesi olarak çok sık şekilde Parth ve Sasani devletlerinin saldırısına maruz kalmıştır (Laflı, 2009: 22).

Marcus Aurelius döneminde, MS 165-166 yıllarındaki Doğu’da Roma savaşları sırasında Nisibis Romalı garnizonların kurulduğu yer niteliğindeydi. Ancak Roma imparatoru Marcus Aurelius’un ölümünün ardından yerine geçen oğlu Lucius Aurelius Commodus’un iktidarı çok uzun sürmedi. Yaşanan taht kavgası neticesinde suikast sonucu öldürülen imparator ile Antoninuslar sülalesinin iktidarı da sona ermiş oldu (Tekin, 2008: 257-58; Laflı, 2009: 22).

MS 193 yılında Roma Senatosu tarafından Septimius Severus’a imparatorluk yetkisi verilmiştir. Yeni Roma imparatoru S. Severus döneminde Parth kralı V. Vologases, S. Severus’a karşı ayaklanıp imparatorluk iddiasında bulunan ve askerler tarafından imparator ilan edilmiş olan Syria (Suriye) valisi Pescennius Niger’i desteklemiş, Roma’nın Kuzey Mezopotamya’daki vasal krallıkları Orsoene ve Adiabene’ye müdahalelerde bulunmaya başlaması üzerine Roma kralı S. Severus sefer hazırlıklarına başlamıştır (Tekin, 2008: 258; Ünal, 2018: 401). S. Severus, Pescennius Niger’i saf dışı bıraktıktan sonra, MS 195 yılında Mezopotamya’yı işgal etmiş ve Orsoene Krallığını, Roma Eyaleti haline dönüştürmüştür. MS 198 yılında ise başkent Ktesiphon’a kadar Parth krallığının büyük bir kısmını ele geçirmiştir. Ancak S. Severus da Traianus gibi Hatra’yı geçemeyerek bir barış antlaşmasıyla geri çekilmiştir. Mesopotamia eyaletinin kurulması ile Tigris Nehrine kadar olan Kuzey Mezopotamya bölgesi artık doğrudan Roma imparatorluğu kontrolüne girmiştir (Millar, 1993: 121; Dabrowa, 2012: 177; Ünal, 2018: 401). Ayrıca Nisibis, artık “Septimia Colonia Nisibis” ismi ile Roma kolonisi adına bürünmüş ve yeni Mesopotamia Eyaleti’nin başkenti

olarak yeniden kolonize edilmiştir (Ünal, 2018: 401). İmparator S. Severus Roma'ya döndükten sonra, vali Laetus şehri Parthların hücumlarına karşı savunmuştur. MS 198 yılında Vologases devrinde Parthların, Mezopotamya'yı kendi egemenliğine almak için girişimlerde bulunması üzerine Septimius Severus, bölgeye tekrar bir akın düzenlemiş ve Nisibis ile birlikte Babylon, Seleukeia ve Ktesiphon gibi önemli kentleri tekrar ele geçirmiştir (Lafli, 2009: 22).

Parthların, Roma İmparatorluğu'yla olan son mücadelesi, Roma imparatoru Caracalla'nın MS 216 yılında Parthlara karşı yaptığı Mezopotamya seferidir. Roma ordusu Arbela'ya (Erbil) kadar ilerlemiştir. İmparator Caracalla ise 217 yılında Edessa'dan (Urfa) Parth topraklarına giderken kendi subayları tarafından öldürülmüştür. Parth kralı Artabanus bunu fırsata çevirerek Mesopotamya'yı işgal etmiştir. Roma imparatoru Macrinus (MS 217-218) bu sefer karşısında direnememiş ve Roma ordusu Nisibis yakınında yenilgiye uğramıştır. Macrinus, Nisibis yakınlarındaki savaşın ardından Parth devleti ile barış antlaşması imzalamıştır (Magie, 1950: 686; Millar, 1993: 144; Dabrowa, 2012: 178; Ünal, 2018: 401). Bu antlaşmaya göre Parthlara 50 milyon dinar harp tazminatı ödemelerine karşılık Mezopotamya, Romalılara bırakılmıştır (Honigmann, 1997: 100).

Bu antlaşma aynı zamanda Parth krallığının Roma imparatorluğu ile yapacağı son anlaşma olmuştur. Çünkü İran'da Arsakid/Parth sülalesi yıkılarak yerine Sasani hanedanlığı geçecektir. Bundan sonraki süreçte, önceleri Roma-Parth savaşları olarak baş gösteren Doğu-Batı savaşları, daha sonra Roma-Sasani savaşları olarak aynı hızla devam edecektir. Bu aşamada Nusaybin, bu iki gücün paylaşamadığı bir kent olarak bu savaşların merkezinde yer alacaktır. Sasani hanedanının İran'a egemen olmasıyla yaklaşık iki buçuk asırdan beri Roma'nın üstünlüğüyle devam eden mücadelede de artık iki taraf arasında bir denge kurulmuş, hatta İran lehine kısmi bir üstünlük görülmeye başlamıştır.

Nusaybin'in kentinin bir yerleşim olarak bu dönemde iki temel rolü bulunmaktaydı:

1-Bazı büyük imparatorlukların sınırında bir kale/kent niteliğine sahip olması

2-Bazı önemli ticaret yollarının üzerinde bulunması ve bu nedenle ticaret merkezi olması²³

Ergun Laflı'ya göre Nusaybin'in bu iki önemli özelliği, Nusaybin kentinin önce Roma-Parth daha sonra Roma-Sasani arasında ve geç devirde de Bizans-Sasani arasında sürekli el değiştirmesine neden olmuştur. Bu özellikleri ile Nusaybin kenti ve çevresi, Doğu-Batı çatışmasında tam bir çakışma noktası şekline dönüşmüştür (Laflı, 2009: 20).

3.8. ROMA DÖNEMİ

3.8.1. Sasani-Roma Mücadelesinde Nusaybin

MS 226 yılında Partların başkenti Ktesiphon'u da ele geçiren I. Erdeşir, 651 yılına kadar devam edecek olan Sasani İmparatorluğu'nun temellerini atmıştır (Ünal, 2018: 451). I. Erdeşir imparatorluğunu sağlama aldıktan hemen sonra 230-232 yıllarında bölge üzerine ilk Sasani-Roma hâkimiyet mücadelesi olacak olan seferlerini düzenlemiştir. MS 233 yılında Roma imparatoru Severus Alexander tarafından durdurularak bir barış antlaşması yapılmıştır. Bu antlaşma ile Sasaniler eski sınırlarına geri çekilmişlerdir. Nisibis, Severus hanedanının son mensubu Alexander Severus tarafından Mezopotamya eyaletinin başkenti (metropolis) yapılmış "Septima Colonia Nesibis Metropolis" olarak anılmıştır (Ünal, 2018: 401).

MS 235 ve 236 yıllarında, Severus Alexander'in ölümü ile ortaya çıkan boşluktan yararlanan I. Erdeşir tekrar Mezopotamya'yı işgal etmiştir. Nisibis, Carrhae (Haran) gibi bazı kentleri ve kaleleri ele geçirmiştir (Kütük, 2006: 35; Altungök, 2015: 53)

MS 243 yılında III. Gordianus, Fırat'ı geçerek, Osroene Krallığı'na son verip bölgeyi Roma eyaletine dönüştürmüştür. Nisibis ve Karrhai tekrar Romalılara geçti. Doğuda Roma egemenliği tekrar tesis edildi (Tekin, 2008: 276). Daha sonra Resu'l Ayn

²³Nisibis kentinin, *Seleukeia ad Tigris* (Belkıs) ve Babylon gibi bölgesel başkentlere; *Antiocheia ad Oronthes* (bugünkü Antakya), Hatra ve Palmyra gibi önemli Seleukos kentlerine ve batıdaki Osrhoene (Şanlıurfa ve yakın çevresi) ile Kommagene vasal krallıklarına yakın olması bölgede hüküm süren birçok yönetim için stratejik önemde bir yerleşim yeri olmuştur (Laflı, 2009: 20).

(Ceylanpınar) yakınlarında Sasani ordusunu yenerek Ktesiphon'a yönelmiştir. Ancak MS 244'te Ktesiphon yakınlarında Roma ordusu yenilmiştir. III. Gordianus ölmüştür. Yerine geçen Arap asıllı yeni kral Marcus Julius Philippus, 244 yılında I. Şapur ile barış antlaşması imzalayarak geri çekilmiştir (Dignas ve Winter, 2007: 22; Ünal, 2018: 402). Marcus Julius Philippus, daha sonra bu antlaşmaya uymayarak Mezopotamya'da bulunan Roma garnizonlarını muhafaza etmiştir. Bu sırada Sasani de zayıf düşmüş olduğundan anlaşmanın tam olarak tatbiki konusunda ısrar etmeyince bölge yine Roma idaresinde kalmıştır. Romalılar 250 senesinde tahribata uğrayan Nusaybin'i onardılar (Kütük, 2006: 35).

MS 252 Sasani kralı I. Şapur, Armenia Krallığı'nı işgal edip Roma ordusunu bozguna uğratmıştır. Syria eyaletini de geri alarak Romalıları Kapadokya'nın doğusuna kadar sürmüştür. 260 yılında Edessa yakınlarında Roma imparatoru Valerianus'u da ele geçirerek tutsak etmiştir (Altungök, 2015: 59). Bu olaydan sonra Mezopotamya'da üstünlük Sasaniler tarafına geçmiş ve dolayısıyla Nisibis'te tekrar İran kontrolüne geçmiştir (Kaçar, 2006: 133; Ünal, 2018: 402).

Roma imparatoru Gallienus, bölgede farklı bir politika izlemiştir. Güneyde Palmyra'nın Arap beyi olan Odenathos'u destekleyerek MS 261 yılında Roma ordusu öncülüğünde Nisibis'i, Sasanilerden geri almış ve tahrip etmiştir (Akşit, 2005: 420; Laflı, 2009: 23). Başlangıçta Romalıları bağlı bir şehir olarak ortaya çıkan Palmyra devletinin kurucusu olan bu şahsın, Roma imparatorluğu namına da olsa bütün doğuya hâkim olması, Romalılarca endişe ile karşılanmış bunun üzerine 272 yılında imparator Aurelianus'un saldırısıyla yeniden Roma İmparatorluğu'nun eline geçmiştir (Dignas ve Winter, 2007: 23-27; Ünal, 2018: 402).

MS 284 yılında Roma imparatorluğunun tahtını kontrol eden ve siyasi istikrarı sağlayan imparator Diocletianus döneminde, Sasanilerle olan savaşlar tekrar başlamıştır. Roma İmparatoru Diocletianus'un kurduğu tetrarchia rejiminin Doğu Caesarı olan Galerius ile Sasani kralı Narses arasında 297-298 arasında yapılan savaşların sonucunda Romalılar bir kez daha kesin bir üstünlük sağlamışlardır (Kaçar, 2006: 133). Geri çekilmeye mecbur kalan Sasani kralı Narses'in peşinden giden Galerius, eşini ve çocuklarını rehin alması üzerine, Sasani kralı Narses barış antlaşması

talebinde bulunmuştur. 299'da yapılan antlaşmanın kaynağı 500-565 yılları arasında yaşanan Bizanslı tarihçi Peter the Patrician'dır. Tarihçinin anlatısına göre şu şekilde gelişmiştir:

Elçi Apharban'ın barış teklifi üzerine Galerius ve Diocletianus, Nusaybin kentinde bir araya gelerek durum değerlendirmesi yapmışlardır. Kral Narses'e gönderilen elçinin ilettiği mesaj hakkında Peter the Patrician'ın anlatımı şu şekildedir:

“Doğu bölgesindeki Romalılar Sophene ile İngilene, Karduen ile Arzanene'yi almalıydı ve Zobdikene ve Dicle nehri iki devlet arasında sınır hattı olmalıydı. Media sınırında bulunan Zintha kalesi Ermenistan ile sınır olmalıydı. İberyar kalı, kralık statüsünü Romalılara borçlu olmalıydı ve Nusaybin şehri Dicle kenarında yasal olarak ticaret şehri olmalıydı. Narses bu noktaları dinledi ve onun şimdi ki durumunu bunların hiçbirini reddetmeye uygun değildi. Hepsini kabul etti. Bir istisna ile her şeyi ile itaate mecbur göründü. Nusaybin'in ticaret için tek yer olması koşullunu reddetti”(Yalçınkaya, 2010: 29).

Yukarıda zikredilen bu anlaşma ile Roma hem Mezopotamya'da Diyarbakır, Nusaybin, Singara ve Bezabde (Cizre) gibi önemli kentleri yeniden ele geçirmiş hemde kuzeyde Ermeni Krallığı üzerindeki hamiliğini Sasanilere kabul ettirmiştir (Kaçar, 2006: 133). Kafkas geçitlerine kadar olan topraklar Romalılara bağlanmıştır. Böylece Dicle ırmağından Kafkaslara kadar olan toprakların yönetimi Romaya geçmiştir. Bu şimdiye kadar Romanın doğuda sahip olduğu en geniş sınırdır (Özsait, 1982b: 346). Ayrıca MS 299 antlaşması ile Nusaybin'in doğuda, Roma ile İran arasında serbest ticari Pazar²⁴ olarak düzenlenmesini her iki taraf kabul etmiştir (Kaçar, 2006: 133; Cöhce, 2009: 95). Narses, Nusaybin'in tek ticaret şehri olması şartını kabul etmek istememiştir. Çünkü bu maddeyi kabul ettiği takdirde sınır ticaretinin Roma kontrolüne geçeceği bir gerçektir. Bu ticaretin Sasani krallarına sağladığı ekonomik katkı dışında bir diğer önem ise Sasanilerin, ticari girişimler vasıtası ile Roma sınırları hakkında bilgi sahibi de olmasıydı. Ancak Narses, Romalıların elinde esir olan ailesini kurtarmak için bu

²⁴ Nusaybin, İran-Roma ticaretinin doğudaki en önemli üç Pazar yerinden birisi haline gelecektir. Çünkü burası Türkistan'dan gelen ve İran'ı güneybatı yönünden kesen İpek yolu üzerinde yer aldığı gibi Dicle'ye yakındı ve Basra'dan gelen ticaret yolunun da üzerinde de bulunuyordu (Cöhce, 2009: 95).

anlaşmayı kabul etmek zorunda kalmıştır (Yalçinkaya, 2010: 29). Bu antlaşma, Sasani kralı II. Şapur tarafından çiğneninceye kadar, Roma-Sasani sınırına bir istikrar kazandırmıştır (Kütük, 2006: 36). Ancak kral Diocletianus döneminde yapılan 299 antlaşması ile Roma-İran sınır düzenlemesini de Sasaniler hiçbir şekilde hazetmemişlerdi. IV. yüzyılda Nisibis'in Roma İmparatorluğu'nun kontrolünden çıkışını hazırlayan savaşlar dizisinin temelinde kral Diocletianus döneminde yapılan bu antlaşma yatmaktadır.

İran ve Roma arasında 330'lu yılların ortalarından itibaren yeni bir savaşın başlamasının nedeni İran tahtına yeni çıkan kral II. Şapur'un, erken dönem Sasani krallarının batıya doğru ilerleme politikasını kendine hedef edinerek tüm Mezopotamya ile Roma topraklarının doğusunda yer alan Ermenistan topraklarına sahip olma isteğiydi. Roma imparatoru Constantinus'a sınırların yeniden düzenlenmesini talep eden bir mektup göndermiştir (Bernes, 1985: 126-136; Kaçar, 2006: 133). Ancak bu talebin reddedilmesi kral II. Şapur'un, MS 299'da yapılan antlaşmayı ihlal etmesine neden olmuştur. Mektupta şu ifadeler geçmektedir:

“Ben krallar kralı, yıldızlarla dost, güneşin ve ayın kardeşi Şapur, Kardeşim Caesar Constantius'a çok selamlarımı sunarım. Atalarımın imparatorluğunun Strymon nehrine ve Makedonya sınırlarına kadar ulaştığına sizin eski kaynaklarınız dahi şahadet etmektedir. Onun için bu toprakları geri istemem yanlış değildir. Ben ihtişamda ve gözle görülür erdemlerimde bütün eski krallardan daha ileriyim” (Kaçar, 2009: 9).

Bu gelişmeler üzerine tekrar alevlenen Sasani-Roma mücadelesinde Constantius'un ölümüyle yerine doğunun Augustusu olan oğlu Constantius geçti. Constantius'un hükümdar olduğu 337'den 361'deki ölümüne değin Roma ordusu ile Sasaniler doğuda dokuz kez savaşmışlardır ki, bunların beşi Sasanilerin Roma kentlerini kuşatmasıdır. Bu kuşatmaların üçü de konumuz için önem arz eden Nusaybin üzerine yapılan seferlerdir. Diğer iki kuşatma ise, Diyarbakır ve Singara (Sincar) kuşatmalarıdır (Lightfoot, 1988: 106; Kaçar, 2006: 133).

Bu dönemde Roma ile Sasanileri karşı karşıya getiren ilk sebep II. Şapur'un, Roma himayesi altındaki Ermeni krallığına saldırması ile Ermeni kralı Diran'ı

kaçırmasıdır. Bundan sonra II. Şapur'un hedefi Nusaybin olmuştur. Nusaybin 338-346 ve 350'de Sasaniler tarafından üç kez kuşatılmıştır (Honigman, 1997: 101; Kütük, 2006: 36; Kaçar, 2006: 133; Cöhce, 2009: 9). Nusaybin ilk kez 338 yılında kuşatılmıştır. Bu kuşatma sırasında kentin savunulması görevi kilise kaynaklarına göre, Piskopos Yakup tarafından üstlenilmişti. Efsanevi bir biçimde anlatılan kuşatmanın neticesi piskopos Yakup'un ilahi gücüne atfedilmektedir.

Kuşatma sırasında kilise tarihçisi Theodoret'in mitolojikleştirerek anlattıklarında kuşatmanın ne şekilde kalktığına dair bilgiler mevcuttur.

“Muhteşem Ephraim kutsal Yakup’a yalvardı duvarların üstüne çıkıp barbarları görmesi ve onların lanetlerini yok etmesi için. Bu dindar adam razı oldu ve bir kaleye tırmandı. Sayısız düşmanı gördüğünde duaya başladı. Sivrisinekler ve çekirgeler onların üzerine gönderilebilirdi. Bu küçük hayvanlar Roma’nın koruyucusu olmayı öğrenebilirdi. Onun duası ile çekirge ve sivrisinek bulutları belirdi. Onlar fillerin gövde boşluklarına ve atların burunları ile kulaklarına saldırdı. Bu küçük yaratıkların saldırıda bulunması dayanılmazdı, onların dizginleri kırıldı binicilerini attılar ve kargaşaya neden oldular. Sasaniler kamplarını terk ederek kaçtılar. Dolayısı ile zayıf prens tanrının cezasının gücünü arkadaşça öğrendi. O dindarların koruyucusudur. Ve ordusu ile birlikte evine döndü kuşatmadan zaferle çıkamamıştı ve gözden düşmüştü”(Yalçınkaya, 2010: 33).

Sivrisinek bulutu, piskopos'un duasından ziyade, savunma amaçlı biyolojik silah olarak Nusaybin halkı tarafından konteynırlarda biriktirilmiş olması fikri ağır basmaktadır. Çünkü daha önce II. yüzyılın sonunda Romalılara karşı da kullanılmıştı. Suriyeli Herodianus'un kaydettiğine göre, Nusaybin kentine yakın olan Hatra kentine (Musul civarı) yapılan 198'deki kuşatma esnasında aynı şekilde sivrisineklerin saldırılarından Roma ordusu neredeyse yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır (Kaçar, 2006: 134; Çevik, 2009: 70). Kentin coğrafyasında bahsedildiği üzere Ortaçağ'da bazı seyyahlar da Nusaybin kentinden bahsederken kent halkının sivrisineklerden ve akreplerden şikâyetçi olduklarını not etmişlerdir. Başarısız olunan birinci kuşatmadan (MS 338) sonra Sasani ordusu, ikinci bir saldırıya 346 yılında geçmiştir. II. Şapur tarafından yapılan seferde birincisi gibi başarısız olunmuştur.

Kaynaklarda bu sefere değinilmemiş olması muhtemelen kuşatmanın kısa sürmesi ya da etkili olmaması ile açıklanabilir (Yalçınkaya, 2010: 33-34).

Nusaybin'in Sasaniler tarafından üçüncü kuşatması 350 yılında gerçekleşmiştir. Roma imparatoru Constantius, Galya'da çıkan isyanı bastırmak için gittiği batı seferinden dönemediği için Nusaybin kuşatmasına destek sağlayamamıştır (Yalçınkaya, 2010: 35-36).

Antik yazar Julian'ın eserinde bu durum şu şekilde geçmektedir:

“Şehri kuşatmaya başladılar ve etrafını tamamen sardılar. Mygdonios nehrine set kurduktan sonra suyu, şehrin etrafına doğru bastılar. Kuşatma aletlerini gemiler üzerinde, surlarımıza karşı yerleştirdiler. Amaçları, şehrin savunucuları atış yaparken yüzen kuşatma teçhizatlarıyla surlarımıza saldırmaktı. Yer tamamen ölümler, enkaz, zırh ve oklarla doluydu. Suyun üzerindeki şiddetli atışlardan batıyorken, çok sayıda barbar kalkanı ve gemi parçaları ve gemiler üzerindeki kuşatma makineleri suyun üzerinde yüzüyordu. Yüzen silahların oluşturduğu kütle neredeyse duvar ve toprak arasında kalan alanı tamamen kaplamıştı. Şehrin etrafında oluşan göl kan ile dolmuştu. Ve duvarlarda barbarların iniltileri yankılanıyordu, farklı yaralarla her çeşit yoldan öldürülüyorlardı” (Yalçınkaya, 2010: 37-38).

Bu kuşatma hakkında bizleri bilgilendiren Abü'l Farac Tarihi'nde bu durum şöyle anlatılmaktadır :

“Şapur, fatih hükümdarın [Konstantius] ölmüş olduğu haberi alınca, Romalılar ile İranlıların hududu üzerinde bulunan Nisibis'e karşı yürüdü. Şapur bu şehri 70 gün muhasara etti ve şehre karşı tepeler vücuda getirerek şehre giren ve ortasından ikiye ayıran Magdonius [Çağçağ] Nehri'nin sularına karşı büyük bir baraj yaptırdı. Bu yüzden sular şehrin suruna karşı aktı, sur suyun tazyikine mukavemet edemeyerek sarsıldı ve yıkıldı. Şapur daha sonra şehri kolaylıkla zaptedeceğini sandığı halde içerde yeni bir surun inşa edilmiş olduğunu gördü” (Abü'l Farac Tarihi, 1987: 135).Yukarıdaki yazarların vermiş olduğu bilgilerden Sasanilerin 350 yılındaki kuşatma esnsında Nusaybin'in içinden akan Mygdonius çayının (Çağ Çağ suyu) önünü kapatarak

kent surları önünde bir baraj oluşturarak böylece su yükseldikten sonra birden önündeki engelleri kaldırarak, akan suyun şiddetiyle kent surlarını yıkmayı başardıkları anlaşılmaktadır. Ancak Kentin dış surlarının bir kısmı yıkılmasına rağmen, önemli bir bölümü ayakta kalmıştır. Ayrıca kuşatmanın sonucunda su gücü ile yıkılan kent surları Sasani ordusunun önün de bir balçık alan oluşturmuştur. Nitekim Sasani kuşatması tekrar sonuçsuz kalmıştır.

Üçüncü başarısız seferinden sonra Sasani kralı, ordusu ile şehrin etrafından ayrılmıştır. II. Şapur'un kuşatmayı kaldırılmasının bir nedeni de Orta Asya kavimlerinin, imparatorluğun kuzey sınırını tehdit ediyor olmasıdır. Bu nedenle II. Şapur'un 350 kuşatmasını takip eden 8 yıl boyunca askeri gücünü bu kavimlere karşı sınırlarını muhafaza etmeye ayırmıştır (Yalçınkaya, 2010: 37).

3.8.2. Nusaybin'in Roma Kontrolünden Çıkışı

Sasani kralı II. Şapur, kuzey sınırını Orta Asyalı kavimlere karşı güvence altına aldıktan sonra yeniden Roma toprakları üzerindeki hedeflerine yönelmiştir. Sasaniler bu kez Nusaybin ile meşgul olmadılar. Onların niyetleri doğrudan Suriye'ye girmektir. Sasaniler, yol üzerinde bulunan Amida'yı (Diyarbakır) kuşatmış ve şehri ele geçirip yağmalamışlardır. Ancak kışın yaklaşması üzerine Suriye'ye giremeyip geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Roma imparatorluğu Sasaniler üzerine bir sefere çıkmalıydı. Ancak Constantius bu sırada Batı'da olduğundan ertesi yıl Doğu seferine çıkabilmiştir. İmparator Constantius'un Doğu seferi Galya'da başlayan bir isyan ile son bulmuştur. Constantius, doğu seferini iptal ederek, Batı'ya yönelmek zorunda kalmıştır. Fakat Tarsus yakınlarında ölünce yerine kuzeni Julianus geçmiştir (Kaçar, 2006: 135).

Julianus, pagan bir imparatordu. Tahta çıktığı dönemde, yaklaşan Sasani tehlikesine karşın imparatorun yardımını sağlamak adına Nusaybin'den bir heyet gelir, ancak imparator heyeti kabul etmez ve halkın tamamının paganlığa dönmedikçe kente dönmeyeceğini iletir (Kaçar, 2006: 135).

İmparator Julianus, MS 363 yılında Ktesiphon önünde önemli bir zafer kazanmıştır. Ancak ordusu ile Dicle boyunca ilerlediği sırada tedbirsizliği sonucu

aldığı bir mızrak darbesi sonucu MS 363'te ölmüştür (Zosimus, 1814: 88; Yalçinkaya, 2010: 38). Bu beklenmedik ölümün ordunun motivasyonu düşürmesi üzerine ordunun ileri gelenleri tarafından Julianus'un yerine komutanlarından olan Jovianus seçilmiştir. İmparator Jovianus, tahta geçtiği süreç içerisinde mümkün olduğu kadar hızlı şekilde Roma topraklarına geri dönmek düşüncesinde idi. Roma imparatoru Jovianus, Sasanilerle savaşmak istemiyordu. Çünkü ordunun ihtiyaçları büyük oranda tükenmek üzereydi. Bu nedenle imparator Jovianus, Sasani kralı II. Şapur'un barış teklifini ve antlaşmasını kabul etmiştir. Roma ile Sasaniler arasında 30 yıl sürecek olan bir barış antlaşması imzalanılmıştır. Bu antlaşma çağdaş kaynaklar tarafından “*Utanç verici ama mecburi*” olarak nitelenmektedir (Kaçar, 2006: 136). Bu antlaşma barışı kapsamamakla birlikte Sasaniler, Roma imparatorluğundan birçok yeride geri almıştır (Harita 8).

Sasani kralı II. Şapur bu antlaşmada ilk olarak 298-99 yılında Galerius Maximianus'un Dicle'nin doğusunda ele geçirdiği tüm toprakları ve Dicle'nin batısındaki on beş kaleyi geri istemiştir. Doğudaki eyaletler; Ermeni bölgesindeki Arzanena ve Moxoena, Mezopotamya'da Zabdicena, Rehimena ve Korduena idi. Bunların yanı sıra, Nusaybin ve Singara kentleri ve Castra Maurorum kalesini²⁵ boşaltıp Sasanilere vereceklerdi (Honigman, 1970: 3).

Bu antlaşmadan anlaşılacağı üzere Romalıların Mezopotamya'daki varlıkları çok ağır darbe almıştır. Bu antlaşma neticesinde Sasaniler, yaklaşık 65 yıldır özlemini duydukları şehri geri almışlardı. Artık doğunun ticaretinin tekrar Sasanilerin kontrolüne geçmesi, Nusaybin halkı üzerinde büyük etki yarattı. Nusaybin coğrafi konumu yanında ayrıca Hristiyanlık dini için de önemli bir merkez oluşturmaktaydı (Kaçar, 2006: 136).

Nusaybin ve Mydonia civarında kurulan Sasanilerin yönetiminden kaçan yerli Nusaybin halkı, Roma toprağı olan Amid'e göç ederek kentin batısındaki düzlük alana yerleştirildiler. Bu yerleşim yerinin sakinlerinin tümü Nusaybinli olduğundan dolayı buraya “Küçük Nusaybin” (Nusaybin-i Suğra) adını verdiler (Kütük, 2006: 39). Ayrıca bir kısım halk da “limes/sınır” olarak da Nusaybin'in “70 stadia” güneyinde yer alan Sargathon'a²⁶ taşındı (Honigman, 1997: 101). MS 363 antlaşması sadece siyasi neticeler

²⁵ DUT HİSARI, Dara köyünün batısına düşmektedir (Umar, 1993: 181-182).

²⁶ Serçehan, Nusaybin'in 15 km güneyinde (Lafli, 2009: 23).

doğurmakla kalmayıp, sosyal, ilmi ve kültürel yöndende etkilendi. Bu dönemde Nusaybin Akademisi de Urfa'ya taşındı. Başta Aziz Efreim başta olmak üzere Nusaybin de yaşayan zengin, kültürlü Hristiyan halk ateşperest tebaası olmak istemediklerinden batıya göç etmek zorunda kaldılar (Işıltan, 1960: 25).

363 barışı, hem Nusaybin tarihi hem de Roma İmparatorluğu açısından bir dönüm noktasıydı. Bu antlaşmayla Romalılar, doğudaki güçlü sınır istihkâm şehri Nusaybin'i kaybetmişken, Sasaniler batı sınırında düşmana karşı askeri harekâtlarını yürüttükleri önemli bir kenti ele geçirmişlerdi (Kütük, 2006: 46). II. Şapur Mezopotamya'ya hâkim olduktan sonra, Nusaybin tarafında kalan kısmını yönetim merkezine dönüştürdü. Bu tarihten sonra Müslümanların VII. yüzyıl ortalarında Sasani krallığına son vermelerine kadar Nusaybin kenti, Sasani krallığının bir parçası olmuştur. Roma imparatorluğu bu durum üzerine doğu sınırı için yeni yollar aramaya başlamıştır. Bu doğrultuda ilk adımı ise, Amida'nın Mezopotamya bölgesinin metropolisliğine yükseltmek ve Cepha (Hasankeyf)'nin da Arzanene bölgesinin askeri idari merkezi yapılması olmuştur (Yalçınkaya, 2010: 42).

Bu tarihten sonra İslam fetihlerinin başlayacağı 639 yılına kadar Nusaybin şehrinin siyasi tarihine dair bir anlatım olmamıştır. Çünkü şehir geniş ölçüde kendinden bahsedecek kadar önemli bir gelişme yaşamamıştır. Nusaybin şehri üzerine kapsamlı çalışmasıyla bilinen Strum dahi 363 yılı sonrasına ait bilgi vermemiştir (Yalçınkaya, 2010: 42). Bu tarihten sonra Nusaybin bir süre daha ticari önemini korumasına rağmen sonrasında iki büyük imparatorluk arasında tek ticaret merkezi olma konumu yitirmesi Nusaybinin kaynaklarda çok daha sınırlı bahsedilmesine sebep olmuştur.

3.8.3. Roma Döneminde Nusaybin'in İlmi, Kültürel Açıdan Önemi ve Nusaybin Akademisi

Nusaybin Akademisi, şehrin önemli kültürel değerlerini yansıtması açısından ele alınması gereken bir konu teşkil etmektedir. Çünkü Nusaybin Akademisi kente ticaret ve sınır kenti unvanlarının yanı sıra ilim kenti unvanını almasını sağlamıştır. Büyük İskender MÖ 333-323 yılları arasında gerçekleştirdiği fetihlerde gittiği bölgelere kendi kültürünü yaymak amacıyla buralarda ilim kentleri kurmuştur. Amaç kültürel arası bir

bağ kurmanın yanında hâkim olunan bölgeler üzerinde askeri otoriteyi ortak kültürel değerlerin varlığı ile güçlendirmektir. Makedonyalı İskender bu gayesiyle, kurmuş olduğu ilim kentlerine Yunan edebiyatçı, filozof ve bilim adamlarını, bilgi ve birikimlerini aktarmak için teşvik etmiştir. Bu durum sonucunda İslam'ın zuhurundan önce ilim ve kültür şehirleri kurulmuştur. Bu şehirlerin en önemlileri İskenderiye, Urfa, Nusaybin, Harran ve Cundişapur idi (Doru, 2009: 185).

Pers ve Roma devletlerinin ortasında kurulmuş olan Nusaybin, tarih boyunca üstlendiği bilimsel ve kültürel rollere karşılık “Ümmü'l-Ulum” (İlimlerin Anası) ve “Medinetu'l-Maarif” (Bilge Şehri) unvanlarına layık görülmüştür (Şer, 1905: 4; Doru, 2009: 185).

Nusaybin ve çevresindeki Süryanilerin Hristiyanlığı kabul etmeleriyle birlikte I. yüzyıldan başlayarak Nusaybin, Antakya ve Urfa başta olmak üzere bölgenin değişik yerlerinde büyük kiliseler, dini merkez ve okulların açıldığı görülmüştür. Bu bağlamda Nusaybin kentinde kurulan Mor Yakup Kilisesi, dönemin dini, kültürel ve eğitimi açısından büyük önem arz etmektedir.

Süryaniler Hristiyanlık inancını kabul etmeden önce de, Nusaybin şehri ilim ve kültür merkezi olarak bilinmekte idi. MÖ yaşamış filozof ve şair olan Vefa ile II. yüzyılın ortalarında yaşamış olan filozof Mor-Bar Serapiyon, Nusaybin akademisinde yetişmiş paganist Süryanilerdi (Şer, 1905: 10; Yalçınkaya, 2010: 60). Bu paganist Süryani düşünürlerin oluşturdukları eserlerin daha sonra Hristiyanlığı kabul eden Tityanis, Barddaysan ve Mani (II. ve III. yüzyıl) gibi Hristiyan Süryanilerin eserlerine dil ve edebiyat açısından bezerlik göstermesi Nusaybin Akademisi'nin sürekliliği açısından önem arz etmektedir. Kentin ilim kenti olarak farklı bir özelliğe bürünmesine neden olan olay 313 yılında Roma İmparatoru Constantinus'un Hristiyanlığı resmi devlet dinleri arasına sokması olmuştur. Bu nokta Roma topraklarında Hristiyan teolojisinin gelişmesi adına çalışmalar yapan ve bu din ile ilgili eğitimin verildiği okullar kurmuştur. Antakya Akademisinin kurucularından olan Mor Yakup²⁷, MS 325

²⁷ Aziz Mor Yakup, MS 3. yüzyılın ortalarında bu tarihi yörede dünyaya gelmiş ve Nusaybin Kenti yakınlarında yer alan bir manastırda münzevi bir hayat seçerek rahiplik hayatına başlamıştır. Temiz ve seçkin kişiliği yanında yapmış olduğu değişik mucizelerin vasıtasıyla yöredeki halkın gönlünü

yıllarında Nikiya'da (İznik) toplanan evrensel olarak kabul görülen Hristiyanlığın en büyük sinotuna/konsiline öğrencisi olan Mor Efrem'le katılmıştır. Nusaybine döndükten hemen sonra MS 326 yılında ünlü Nusaybin Akademisi'nin tesisine başlamıştır. Bu akademi Babil imparatorluğun kültür ve uygarlık temelini teşkil edilmesi ve onun enkazı üzerinde kurulması ayrı bir önem taşımaktadır (Akyüz, 2009: 234). Akademinin ilk rektörü Mar Ephraim olmuş ve okulun rektörlüğünü 38 yıl süreyle devam ettirmiştir. Akademi, bünyesinde 800 ile 1000 arasında yatılı öğrenci barındırmak birlikte, özel kanunlar da esas olduğu belirtilmektedir. Bu önemli akademinin çatısı altında dünyanın en eski dillerinden biri olan Süryanice dili ve alfabesinde eğitim ve öğretim yapılmaktaydı. Akademiye teoloji başta olmak üzere felsefe, mantık, geometri, astronomi, müzik, şiir, çevirmenlik, tıp ve hukuk dersleri okutulmaktaydı (Arthur, 1961: 13-14; Akyüz, 2009: 234).

Nusaybin Akademisi, tarihsel süreç içerisinde önemli dönemler geçirmiştir. Bu önemli dönemlerin başında Nusaybin Kenti'nin, Sasaniler tarafından 363 yılında ele geçirilmesidir. Sasanilerin Nusaybin'i ele geçirmesiyle buradaki halkın büyük çoğunluğu kentti terk etmiştir. Kentin eğitilmiş ve zengin isimlerinde içinde bulunduğu bu terk edilmiş akademinin de önemini yitirmesine neden olmuştu (Hayes, 2002: 133). Ancak buradan giden eğitilmiş kişilerin birçoğu Urfa'ya yerleşerek Urfa Akademisi'nin güçlenmesine neden olmuştur²⁸ (Soyukaya, 2005: 268).

Mor Yakup Kilisesi'nin kalıntıları hala günümüzde mevcut olup, Tur Abdin Bölgesi içindeki kiliselerin en eskilerinden de sayılmaktadır (Resim 12,13).

kazanmıştır. Daha sonraki tarihlerde Nusaybin Kent'inden gelen yetkili kişiler Mor Yakup'u kendi manastırından alarak Diyarbakır'a götürmüşlerdir. MS 309 yılında Meryemana Kilisesi'nde toplanan episkopalsinottun/konsilin kararı ile ölen Nusaybin episkopal'ın yerine Mor Yakup'u terfi edilmiştir (Akyüz, 1998: 13).

²⁸ Okulun kapatılmasının ardından Süryaniler de Doğu ve Batı olarak ikiye ayrılmışlardır. Pers İmparatorluğun içerisinde kalanlar ile Nastur tezini savunanlara Doğu Süryaniler, Roma İmparatorluğu içerisinde kalanlar içinde Batı Süryaniler tabiri kullanılmıştır (Akyüz, 2009: 236).

BÖLÜM IV: ARKEOLOJİK ARAŞTIRMALAR SONUCU TESPİT EDİLEN TARİHİ VE ARKEOLOJİK MERKEZLER VE ESERLER

4.1. KALELER

4.1.1. Nusaybin Kalesi

Çağdaş kaynaklara göre kalenin ilk kuruluşuna dair bilgi bulunamamasına rağmen Roma, Bizans ve İslam çağındaki mücadeleler devrinde kalenin mevcut olduğu bilinmektedir.

Antik yazar Cassius Dio'nun eserinde Roma komutanı Lukullus'un MÖ 68 yılında Nusaybin kuşatmasını anlatan pasajında kalenin varlığına dair birtakım bilgiler geçmektedir: *“Nusaybin şehri tuğlalarla örülmüş iç içe iki surla çevriliydi ve bu iki surun arasında bir hendek bulunmaktaydı”* (Cassius Dio, 36.6).

Kalenin varlığını çok kısıda olsa Ortaçağ'da yaşamış seyyah ve coğrafyacıların verdiği bilgilerden de öğrenmekteyiz. Önemli coğrafyacıardan olan Yakut el-Hamavi'nin Nusaybin hakkında verdiği bilgilere baktığımızda, XIV. yüzyılın sonuna kadar varlığını koruyabilen surların, Romalılar döneminde yapıldığını daha da genişleterek son haline ise Sasani imparatoru Anuşirvan zamanında getirildiğini öğrenmekteyiz (Yakut el-Hamevi, 1996: 288-89). Devrin önemli coğrafyacılarından olan Zekeriyya Kazvini de Nusaybin şehri hakkındaki kayıtlarında, şehrin iç kalesinin XIII. yüzyıl sonlarında hala ayakta olduğunu belirtmektedir (Kazvini: 467-68; Çevik, 2009: 73-74).

İbn Havkal ve İbn Batuta'nın vermiş olduğu bilgilerden ise XIV. yüzyılda şehrin kalesinin halen var olduğu anlaşılmaktadır (Yuvalı, 2006: 35).

Nusaybin şehri hakkında değerlendirmeler yapan Hamdullah el-Müstevfi, Nusaybin'in Diyar-ı Rebia'da yer aldığını, surlarının çevresinin 6500 adım olduğunu bildirmiştir (El-Müstevfi, 1919: 105). 23 Nisan 1766'da Nusaybin'den geçen Danimarkalı gezgin C. Niebuhr, şehrin kalesi için özetle şu bilgileri vermiştir: *“Nusaybin'e ulaştık. Nusaybin'de yaklaşık 150 kadar ev vardır, hepsi kötü inşa*

olunmuşlardır. Kalesinden sadece birkaç eski yontulmuş taştan yapılmış binadan başka bir şey kalmamıştır” (Nasıroğlu, 2010: 48).

Son olarak da Fransız A. Dupre, şehir ve kalesi hakkında bizlere şu bilgileri vermektedir:

“Büyük ve kalabalık Nusaybin’den geriye yoksul ve zavalı bir köy kaldı. Kentin doğusunda ise sadece kulesini gördüğüm bir kale vardır” (Dupre, 1819: 86,87).

Seyyah ve coğrafyacıların vermiş olduğu bilgilerden XIV. yüzyılda Nusaybin Kalesi’nin varlığını öğrenmemize rağmen bugün mevcut kale kalıntısı bulunmamaktadır.

4.1.2.Serçehan Kalesi

Kale, Serçehan Köyü’nde bulunmaktadır. Sargathon Kalesi olarakta bilinmektedir. Antik kaynaklarda Nisibis’in “70 stadia” güneyinde bulunan Sargathon, Nusaybin kentinin 15 km güneyinde yer almaktadır (Lafli, 2009: 26). Kalenin kimler tarafından yapıldığı ile ilgili bir kayıt olmamasına rağmen, Roma-Sasani çatışmalarında bu kalenin kullanılması Roma dönemi kalıntısı olduğuna ışık tutmaktadır (Resim 14).

VIII. yüzyıl müelliflerinden olan Ebu Yusuf’un Kitabı’l-Harac adlı eserinde bu kalenin önemi şu şekilde vurgulanmıştır:

“R’esü’l-ayn ve Fırat’a kadar olan bölge Romalılara (Bizans), Nusaybin ve Dicle’ye kadar olan bölge ise İranlılara aitti. Mardin ve Dara ovası, Sincar ve çöle kadar İranlıların, Mardin dağları, Dara ve Tur Abdin Romalılarındı. Romalılar ile İranlılar arasındaki gözetleme kulesi, Dara ve Nusaybin arasında yer alan Serka (Serçe/Durakbaşı) Kalesi idi” (Çevik, 2009: 69).

4.1.3. Hafemtay Kalesi

Nusaybin İlçesi’nin 20 km kuzeydoğusundadır. Suriye sınırına yakın bir tepe üzerinde Romalılar tarafından inşa edilmiştir. Tepenin doğusunda yer alan vadiden

Nusaybin-Midyat kervan yolu geçtiği söylenmekle birlikte, Romalılar Suriye'den gelebilecek tehlikeler için ileri karakol işlevi yüklemişlerdir.

Hafemtay kalesi, gerek Nusaybin Ovası'na ve gerekse kervan yolunun geçtiği vadiye, Suriye Ovası'na tamamıyla hâkim bir durumdadır. Kalenin 14 burcu ve 2 gözetleme kulesi mevcuttur. Uzunluğu 1500 m, surların yüksekliği 10 m, burçlar ve gözetleme kulesinin yüksekliği ise 20 m kadardır (Laflı, 2009: 27).

Kaleye giriş güneyden tek noktadan yapılır. Kale meydanında su sarnıçları, erzak ambarları, bazı bina kalıntıları ile yer altı mahzenleri görünmektedir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 110).

4.1.4. Eskihişar Kalesi ve Harabeleri

Bu arkeolojik kalıntılar bugün Eskihişar köyünde yer almaktadır (Resim 15, 16, 17). Nusaybin İlçesi'nin 15 km kuzeydoğusunda bulunmaktadır. Burç ve surları günümüze kadar özelliğini muhafaza etmiş bir kale mevcuttur. Marin Kalesi olarak da bilinen bu kale, eski Merdis şehrinin üzerindeki yüksek kayalıklarda inşa edilmiştir. Kalenin çevre genişliği 1500 m olmakla birlikte 12 kule ve burcu bulunmaktadır (Resim 15) (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 109; Laflı, 2009: 27) Kalenin kimler tarafından kurulduğuna dair kesin yazılı bir kayıt olmamasına rağmen Bizanslara ait olduğu daha sonraki dönemlerde de birçok kez onarıldığı bilinmektedir.

Yapılan çalışmalarda Eskihişar harabeleri arasında Roma, Bizans ve Süryani Cemaatine ait kilise kalıntıları bulunmuştur. Kuzey yönünde ise saraylar, kiliseler, kayaların üzerinde ve mağara girişindeki çivi (Asurca) ve strangila (Doğu Süryanice) yazılar, çeşitli kabartma resimleri önemli kalıntılar arasındadır. Yine şehrin alt doğu kesiminde 60x60x60 m ölçülerinde kayadan oyma, tavanları ise kemer biçiminde birbirine birer ara duvarlarla ayrılmış 4 sarnıcı bulunmaktadır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 109).

4.1.5. Kalecik Kalesi

Nusaybin'in 10 km kuzeyinde yer alan Kalecik, Çağ Çağ Vadisi'nin batı kıyısında bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Halk arasında Kalebunzır olarak adlandırılmaktadır. Kalecik'te su sarnıçlarının yanı sıra batı kesiminde sur duvarlarını görmek mümkündür. Kalecik yerleşiminde bazı yerlerde sur yerine var olan kayaların işlenerek sur yapısına ilave edildiği gözlenmektedir. Tepe üzerinde kurulu olması teraslı bir yerleşim planının yanı sıra Mardin'de benzer örnekleri olan abbaraların²⁹ da gelişmesine neden olmuştur (Resim 18).

Kalecik kurulduğu yer itibariyle hem Gürün yerleşimini hem de batısında uzanan bir diğer vadiye de hâkim stratejik bir konuma sahiptir. Batı kısmındaki vadinin taban seviyesine yakın iki adet kaya mezarı bulunmaktadır. Bunların ve karşı kıyıda bulunan diğer kaya mezarlarının antik dönem meskûn kişilere ait olabileceği düşünülmektedir. Kalecik'te kale yerleşiminin yanı sıra daha erken evrelere ait olan bir yamaç yerleşimi de söz konusudur. Kesitlerden 3-4 m'lik bir kültür dolgusunun varlığı tespit edilmiştir. Çanak çömlek malzemeleri üzerinde yapılan ilk incelemelerde MÖ II. bin kültürlerine ait olabilecek örnekler tespit edilmiştir (Nusaybin Belediye Arşivi)

4.1.6. Turabdin Kalesi

Hatem-i Ta'y (Heysem) kalesi olarak da bilinmektedir (Çevik, 2002: 149). Günyurdu ile Dibek köyleri arasındadır. Servis yolunun 500 metre doğusunda, 1254 rakımlı Bagok Dağı'nın doruk yamacındadır. Mor Abraham Manastırı'nın bitişiğindedir. Bu kale MS 350'lerde Roma imparatoru II. Constantius emriyle inşa edilmiştir. Sasanilerin saldırılarına karşı inşa edilen üç kaleden biridir. Bugünkü mevcut durumu 451 yılında yapılmıştır. 6. yüzyılda Bizans ordularının doğu ucundaki önemli limes (sınır) kalelerinden biri olmuştur. Arap ve Pers sınırına yakın olması ve tüm ovaya hâkim olması nedeniyle, tarihte stratejik önemini hep korumuştur (<http://www.mardinhaber.com.tr>). Kale, kuzeyden ovaya inen bir yolun korunmasını güvenlik altında bulundurmak bakımından önemli bir yeredir. Ovadan bakıldığında bir kartal yuvası görünümündedir. Kuzeydoğusunda Şirvan, güneybatısında Yeni kale

²⁹Abbara: Mardin'in geleneksel sokaklarındaki kemerli geçitlere verilen ad.

bulunmaktadır. Kaleler birbirlerini görür durumdadırlar. Kalenin 10 burcu, 3 gözetleme kulesi, içinde odaları vardır. 2000 metre uzunluğundaki surlarının yüksekliği bazı yerlerde 10 metreye, burçları 16 metreye, gözetleme kulesi ise 18 metreye yaklaşmaktadır. Kaleye yalnız güneydeki kapıdan girilebilmektedir. Kale alanında su sarnıçları, odun depoları, askeri amaçlı kullanılan odalar bulunmaktadır (<http://www.nusaybinto.org.tr>)

4.1.7. Yeni Kale (Saçlı Ali)

Nusaybin İlçesinin Dibek köyünde yer almaktadır. Kale Roma İmparatoru II. Constantius'in emriyle Dimitriyos'a yaptırılmıştır. Kalenin konumuna bakıldığında ise, Midyat-Nusaybin kervan yolu üzerindeki boğazın dar geçidinde, dağın bittiği yerde, derin vadide, balık biçimi, tek parça bir kayalık düzlüğünde yapılmıştır.

Kale Roma-Bizans stilindedir. Oturma odaları, su sarnıçları, kuleleri ve burçları bulunmaktadır. Çevresi 1000 m geniş olan bu kalenin yüksekliği ise 10 m'yi geçmektedir (<http://www.nusaybinto.org.tr>)

4.1.8. Şirvan Kalesi

Kale Günyurdu mahallesinin kuzeydoğusunda, Turgutlu ile Değirmencik mahalleleri arasındadır (Resim 19). Sasaniler tarafından 451 yılında Romalıların saldırılarını önlemek için yapılmıştır. 451 yılında Romalılarla Sasaniler arasındaki bir savaşta Sasanilerin üstün geldiği ve bu başarılarından sonra bölge halkını esir alarak Şirvan Kalesi'ne götürdükleri söylenilmektedir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 112).

4.1.9. Kuru Köy Kalesi ve Yerleşmesi

Nusaybin İlçesi'nin kuzeybatı kesiminde kalan Kuru Köy ilçeye 34 km uzaklıktadır. Herabebaba (Harabbaba) Kalesi olarakta anılmaktadır. Antik kentin hangi dönemde kurulduğu bilinmemektedir. Ancak burada yapılan yüzey çalışmalarında bulunan sikkeler Seleukos, Roma, Sasani, Bizans ve İslam dönemlerine tanıklık ettiğini ortaya koymaktadır (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 113).

Kuru Köy Kalesi, yerleşim alanının 500-600 m güneybatısında yer almakla birlikte kale surları ve kule yerleri halen mevcuttur; ancak kuzey ve doğu tarafında yer alan surlar zamanla tamamen ortadan kaldırılmıştır. Güneyden kısmen taşlarla döşeli olan antik bir yol hala varlığını korumaktadır. Kalenin içinde su sarnıçları, mağaralar ve depo bulunmaktadır. (Resim 20). Değişik dönemlerde yerleşim alanında çok değerli antik eserler bulunmuş ancak tamamına yakını kaçakçılar tarafından alınıp satılmıştır. Rivayetlere göre 1976 yılında bir köylü tarafından tesadüfen bir mağarada bir sıra halinde kaya mezarları ve değerli eserler bulunduğu söylenmektedir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 113). Yerleşim alanında zaman zaman toprak altında tek parça mozaiklere de rastlanılmıştır. Kuru Köy’de sikkeler dışında heykeller, cam vazoların, mühür ve amforaların çıktığıda belirtilmektedir. Burada yapılacak bir bilimsel kazı çalışması daha ayrıntılı bilgilerin elde edilmesi bölge tarihi açısından önem arz edecektir.

4.1.10. Erdoğdu Kalesi ve Yerleşmesi

Erdoğdu köyü, Nusaybin’in 30 km kuzeyinde yer almaktadır. Köyün tam tepe kısmında “Küçük Kale” denilen ancak tamamen tahrip edilen bir kale bulunmakla birlikte, kuzeydoğusunda ise yine bir tepe üzerinde etrafa hâkim ve “Büyük Kale” denilen ikinci bir kale bulunmaktadır. Büyük Kalenin çevre surları kısmen yıkılmış olsalar da halen yerleri bellidir. Ayrıca Büyük Kale’nin 3 km kuzeyinde antik döneme ait yapı kalıntıları da bulunmaktadır (Resim 21) (<http://www.nusaybinto.org.tr>).

Erdoğdu Köyü’nde vadi boyunca sağlı sollu mağaralar mevcuttur. Bu mağaralar bazen çift sıra bazende üç sıra halinde olup 116 tanedir. Ancak bu mağalarda detaylı bir çalışma yapılmadığından hangi dönemden itibaren kullanıldığı bilinmemektedir.

4.1.11. Aznavur Kalesi

Nusaybin ilçesinin 14 km kuzeydoğusundaki Aznavur Kalesi, geniş bir vadinin üzerindeki bir tepenin zirvesindedir. Kale 970’de Hamdan bin Al Hasan, Nasir Al-Davla bin Abdullah bin Hamdan tarafından inşa edilmiştir. Doğudan batıya uzunluğu 400 m’dir. Genisliği 30-60 m arasında değişmektedir. Kalenin inşa edilmiş olduğu

düzlüğün zemini doğuda 800, batıda 300 m yüksekliktedir. Kale 14 burç, 2 gözetleme kulesi ile tahkim edilmiştir. Güneye açılan tek kapısı kale meydanına gider. Güneyde Suriye Ovası'na hâkim olan kulesi hâlâ ayakta'dır (<http://www.nusaybinto.org.tr>).

Bunların haricinde Nusaybin İlçesi'nin değişik yerlerinde başka kaleler ve yerleşim alanları mevcut olmakla birlikte bilimsel araştırma yapılmadığı için bilinmemektedir. Ayrıca üzümlere belirtelimki birçok tarihi yer ve kaleler, define bulmak uğruna ya tamamen ya da kısmen tahrip edilmiş durumdadır.

4.2. HÖYÜKLER

4.2.1. Girnavaz Höyüğü

Girnavaz höyüğü, Mardin merkezinin 50 km güneydoğusunda Nusaybin ilçesindedir. Nusaybin'in 5 km kuzeyinde, Çağ Çağ Vadisi'ne girmeden, yol kenarında büyük bir höyüktür (Resim 22). Höyük, 25 m yükseklikte ve 300 m çapında oldukça geniş bir alanı kaplamaktadır. Daha çok güney-kuzey istikametinde uzanmakta olan höyüğün merkezi, oldukça alçak olup güney terası ve kuzey terası belli başlı düz alanlardan oluşmaktadır (Erkanal, 1983: 69).

Kuzeyinde yer alan engebeli ve yüksek arazi kentin savunmasında önemli rol üstlenmekle beraber güneyinde ise bereketli bir ova yer almaktadır (Resim 23). Höyüğün çevresi sulanılabilir tarım arazileri ile kaplı olup bu arazilerde her türlü ağaç ve sebze yetişebilmektedir. Höyük, doğudan batıya ve güneyden kuzeye doğru uzanan Assur kral yollarının kesiştiği yerde, Çağ Çağ Vadisi'nin Kuzey Mezopotamya Ovası'na açıldığı noktada, tam vadi ağzında önemli stratejik bir konumda yer almaktadır. Erkanal, höyüğün Çağ Çağ Vadisi'nin tam ağzında olmasından dolayı burayı vadinin kapısı şeklinde nitelemektedir. (Erkanal, 2000: 20). Girnavaz höyüğünün stratejik konumunun yanı sıra, birçok bölgeyi birbirine bağlayan yollara hâkim olması ve içilebilen temiz suyunun bulunması, burada kurulan yerleşmelerin döneminin önemli birer kenti konumun da olduğunu düşündürmektedir.

Girnavaz höyüğü arkeolojik önemi nedeniyle birçok bilim adamı tarafından ziyaret edilerek üzerinde çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalara bakıldığında ise höyüğün daha çok tarihi coğrafyası üzerinde durulmuştur. 1918 yılında A. T. Olmstead, Girnavaz'ı tanıtan ilk bilim insanı olmuştur. Olmstead, daha çok yüzey buluntularına dayanarak Girnavaz'ı Assur Devri'nin Naşibina'sı ile bir tutmak istemiştir (Olmstead, 1918: 216). 1969 yılında Lucius ve Sornig, çalışmalarında bu konu üzerinde durarak, araştırmalarda bulunmuşlardır (Lucius ve Sornig, 1969: 10). Bu doğrultuda 1980 yılında Sornig, konu hakkındaki araştırmasını artırarak, tarihi kaynakların ışığında Girnavaz'ı Waşşukani olarak değerlendirmiştir (Sornig, 1980: 322). Girnavaz höyüğü ile ilgili olarak önemli filolojik çalışmalardan biri Kessler tarafından yapılmıştır. Kessler, Nabula'nın coğrafi konumunu yazılı belgeler doğrultusunda ele alarak elde ettiği sonucu Girnavaz ve çevresiyle karşılaştırmıştır. Kessler'e göre Girnavaz, Nabula için en uygun aday olarak görülmüştür (Kessler, 1978-79: 99-103). Forrer ise Nabula'yı Karasu kenarındaki Nibil ile bir tutmak istemişse de bu görüşü destek görmemiştir (Forrer, 1920: 21). Erkanal'ın yürütmüş olduğu yüzey araştırmaları sırasında Nibil'de Nabula'ya ait malzeme tespit edilmemiştir (Erkanal, 2000: 21).

1981 yılında Mardin Müzesi'ne MÖ III. bin yıllarına ait 22 parça gömü hediyesinin intikal etmesi ile kazı çalışması zorunlu hale gelen höyükte 1982 yılından itibaren kurtarma kazılarına başlanılarak, 1985 yılı dışında 1991 yılına kadar devam edilmiştir (Erkanal, 1983: 70). Girnavaz höyüğünde yapılan kazılar bölgenin Mezopotamya ve Suriye kültürleri ile ilişkilerini ortaya koyması açısından bizlere önemli bilgiler sağlamaktadır. Geç Uruk Devri'nden Yeni Assur Devri'ne kadar yani MÖ 4. bin sonlarından MÖ 7. yüzyıla kadar kesintisiz yerleşim gösterdiği tespit edilmiştir (Erkanal, 2000: 22).

Girnavaz höyüğünde yapılan kazı çalışmaları höyüğün merkezinde, kuzey terasında ve kuzeydoğu yamacında olmak üzere özellikle üç kesimde yoğunlaştırılmıştır. Çalışmaların hemen başında höyüğün üst yüzeyinin bir Ortaçağ mezarıyla kaplı olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmalar sonucunda bu mezarların yüz otuzu açığa çıkarılıp hem arkeolojik hem de antropolojik açıdan değerlendirilmiştir. Höyüğün üst yüzeyini kaplayan bu mezarlar İslami geleneklere uygun olarak doğu-batı

istikametinde uzanmaktadır. Mezar çukurları düzensiz olup birbirilerine çok yakındır (Erkanal, 1998: 174-75; Erkanal, 2000: 23).

Girnavaz höyüğünde yapılan çalışmalarda ortaya çıkan kültür tabakaları sırasıyla şu şekilde incelenmiştir; Höyük de tespit edilen en eski kültür tabakasını MÖ 4. bin sonlarına tarihlenen Geç Uruk Devri oluşturduğunu daha önce de değinmiştik. Girnavaz'da açığa çıkarılan ikinci kültür tabakası Er Hanedanlar Devri'ne, üçüncü kültür tabakası Eski Assur Devri'ne aittir. Dördüncü kültür tabakasında mimari özelliklerin yanı sıra seramik buluntular da ortaya çıkarılabilmektedir. Bu tabakanın Hurri-Mitanni Devleti ile bağlantılı olduğu düşünülmektedir. Erkanal'ın başkanlığında yapılan kazılar da ele geçen ve Hurrili sanatçılarca yapıldığı saptanan bir kült vazosu, bu yerleşim alanın önemli bir Hurri/Mitanni merkezi olduğunu kanıtlamıştır (Resim 24). Yürütülen kazı çalışmaları neticesinde bu önemli kültürün varlığı burada tespit edilmiş ise de mimari tabakalarına inilememiştir (Erkanal, 2009: 11). Girnavaz höyüğünde en ayrıntılı araştırılan kültür tabakası Orta ve Yeni ve Assur Devri'ne aittir.

Girnavaz kazıları, ortaya çıkarılan yazılı belgeler sayesinde Nusaybin ve çevresinin tarihi coğrafyasına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bu sayede yöredeki diğer höyüklerin de değerlendirilmesi yapılarak yeni tarihi bilgiler ortaya konulabilecektir. Ayrıca yapılan çalışmalar sonucunda elde edilen buluntular ve arkeolojik veriler Girnavaz'ın bölge içindeki merkezi konumunu açık bir şekilde ortaya koymuştur.

Girnavaz höyüğü arkeolojik değerleri dışında halk bilimi açısından da büyük önem taşımaktadır. Yöre halkına göre Girnavaz, adını ünlü Arap şairi Ebu Nuvaz'dan almaktadır. Elimizde bu konu ile ilgili yazılı bir belge olmamakla birlikte, halk arasındaki söylentilere göre Ebu Nuvaz, Abbasi kralı Harun Reşid'i yeren bir şiir okuması üzerine Harun Reşid buna çok sinirlenir ve onu çok uzak bir yere Girnavaz'a sürgüne gönderir. Uzun yıllar burada kalan Nuvaz'ın yerli halkın kendisine düşkünlüğünden dolayı onuruna tepeye "Nuvaz'ın Tepesi" adını vermişlerdir (Sornig, 1980: 321; Erkanal, 1983: 69-70). O günden sonra höyük Nuvaz'ın Tepesi anlamına gelen Girnavaz adıyla anılmaya başlanmıştır³⁰. Bir başka anlatımda ise, buranın bir cin

³⁰Gir= tepe anlamında bir sözcüktür, Girnavaz da Nuvaz'ın tepesi anlamındadır.

merkezi olduğudur. Yöre halkının inancına göre cinlerin Piri Mir Osman bu höyük üzerinde gömülüdür. Zihinsel özürlü kişilerin iyileşmek adına salı akşamları höyük üzerine çıkartıldığı ve bir gecelik höyükte konaklatılarak, cinler tarafından iyileştirildiğine inanılmaktadır (Erkanal, 2005: 27).

4.2.2. Giremira Höyüğü

Giremira Höyüğü, Nusaybin ilçesine 22 km mesafede bulunan Girmeli beldesinde yer almaktadır. Höyüğün güney yarısı tamamen evlerle kaplanmış olup kuzey kesimi ise açılan yollar ve alınan topraklar nedeniyle ciddi anlamda tahrip olmuştur (Resim 25).

Prof. Dr. Hayat Erkanal'ın başkanlığında Gırnava Höyük'te 1982-1991 yıllarında kazı çalışmaları devam ederken, bölgede aynı zamanda yüzey araştırmaları da yapılmıştır. Giremira Höyüğü, bu çalışmalar sırasında tespit edilmiştir (Uysal, 2006a: 804). Giremira Höyüğü, Gırnava Höyüğü'nün doğusuna düşmektedir. Eskiçağ'da önemli bir noktada yer alan bu höyük, Gırnava Höyüğü'nün yanı sıra Mezopotamya-Suriye kültürlerinin ilişkilerini ortaya koyan önemli bilgiler sağlamaktadır (Uysal, 2006a: 804).

Giremira Höyüğü'nde yapılan çalışmalar neticesinde, Ninive 5 seramiğinin yanında MÖ 3. bine ait basit yalın seramik, metalik seramik, MÖ 2. bine ait Habur seramiği ve MÖ 1. bine ait Geç Assur seramiği de bulunmuştur. Ayrıca bunlara ek olarak Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait çanak çömlek parçalarında bulunmuştur (Uysal, 2006a: 804-805).

H. Erkanal ve ekibi tarafından Giremira Höyüğü ve Tell Minar höyüklerinden toplanan Ninive 5 seramiğini temsil eden 24 parçanın 13'ü Giremira höyükte, 11 parçası ise Tell Minar Höyüğünde bulunmuştur. Giremira Höyük'te ele geçen Ninive 5 seramiğinin parçaları daha çok bezemeli örneklerle dayanmaktadır. Höyükte Boya ve Erken Çizi Bezeme döneminin varlığı söz konusu olmakla birlikte ancak höyük üzerinde ve Nusaybin yöresinde yapılacak detaylı ve sistematik yüzey araştırmaları, bu konuya açıklık getirebilir (Uysal, 2006a: 804-805; Uysal, 2007: 52).

4.2.3. Tell Minar Höyüğü

Tell Minar Höyük, Mardin ilinin Nusaybin ilçesine 15 km uzaklıkta yer alan Tepeüstü Köyü'nde bulunmaktadır (Resim 26). Tell Minar Höyüğü, yöre dilinde Tılminare olarak geçmektedir. Tell Minar Höyüğü'nde, Giremira Höyüğünde olduğu gibi günümüz yerleşmelerinin neden olduğu büyük bir tahribat söz konusudur. Höyüğün güneybatı yamacı evlerle kaplanmakla birlikte bu evlere ulaşım höyüğün kuzey kesiminde açılan yol ile sağlanmaktadır (Uysal, 2006a: 804).

Tell Minar Höyüğü, Giremira Höyüğünde bulunan aynı seramik parçalarını barındırmaktadır. Höyükte, Ninive 5 seramiğinin yanı sıra MÖ 3. bine ait basit yalın seramik, metalik seramik, MÖ 2. bine ait Habur seramiği ve MÖ 1. bine ait Geç Assur seramiği bulunmuştur. Bunların yanında Helenistik, Roma ve Ortaçağ dönemlerine ait parçalar da bulunmaktadır. H. Erkanal ve ekibi tarafından Giremira Höyüğü ve Tell Minar höyüklerinden toplanan Ninive 5 seramiğini temsil eden 24 parçanın 11 parçası bu höyükte yer almaktadır. Hem Tell Minar hemde Giremira höyükte Geç Oyma Bezeme döneminin varlığı belirgindir. Kesinleşmemekle birlikte Post Ninive 5 dönemide büyük olasılıkla bulunmaktadır (Uysal, 2006a: 805-806).

4.2.4. Kertvin Höyük

Girnavaz höyüğü kazı çalışmalarının devam ettiği sırada bölgede sınırlı bir yüzey araştırması yapıldığını yukarıda değinmiştik. Bu çalışmalar sırasında saptanan merkezlerden bazıları Ninive 5 kültürü bakımından büyük önem taşımaktadır. Söz konusu yerleşmeler içinde önde gelenlerden biri, küçük bir höyük olmakla birlikte Girnavaz Höyüğü kadar kaliteli Ninive 5 malzemesine sahip Kertvin'dir (Uysal, 2009: 53).

Kertvin Höyük, Nusaybin'in 8 km kuzeydoğusunda yer alan modern Duruca beldesinin altında kalmaktadır (Resim 27). Küçük bir höyük olmakla beraber Kertvin Höyüğü'nün güney tarafı tamamen evlerle kaplıdır. Günümüze ait olan bir mezarlıkta, kuzeydoğu yamacından başlayarak yukarıya doğru yayılmış durumdadır. Kertvin

Höyük'ten geriye kalan kısım kuzey ve kuzeybatı yamaçlardaki dar bir alandır (Uysal, 2006b: 746).

Kertvin Höyükte bölgedeki diğer höyüklerde olduğu gibi ağırlıklı olarak Ninive 5 seramiği ile birlikte, MÖ 3. bine ait basit yalın seramik, metalik seramik, MÖ 2. bine ait Habur seramiği ve MÖ 1. bine ait Geç Assur seramiği de bulunmuştur. Ancak bu höyükte, Tell Minar, Giremira ve Girnavaz höyüklerinde olduğu gibi geç dönemlere ait malzeme ele geçmemiştir. Höyüğün kuzey kesiminde yoğunlaşan Ninive 5 seramiği ile birlikte görülen insan kemikleri, burada MÖ 3. bin Girnavaz mezarları ile çağdaş intramural mezarların varlığını düşündürmektedir (Uysal, 2006b: 746).

Kertvin höyükte toplanan Ninive 5 seramiği ise 46 parçadan oluşmakla birlikte bunların 34'ü bezemesiz ve 12'si çizgi-oyma bezemelerdir. Höyükte çıkarılan 31 örnek belirgin özelliklere sahip olmakla birlikte bunlar; çanak, bardak ve çömlek formunda olan ağız kenarı, dip ve bezemeli gövde parçaları olmak üzere beş grupta toplanmıştır. Bölge seramiği üzerine çalışma yapan Uysal, toplanan bu parçaların formlarının, bezeme kompozisyonlarının ve hamur yapılarının, Girnavaz Höyük kazılarında elde edilen buluntularla büyük benzerliğe sahip olduğunu belirtmektedir (Uysal, 2006b: 747).

Kertvinde bulunan Ninive 5 seramiği parçaları, özellikle bezemeli örneklerin ortaya koyduğu tarihlendirme kriterlerine göre değerlendirildiğinde, en erken örnekleri Boya ve Erken Çizgi Bezeme dönemine aittir. Geç Oyma Bezeme döneminin varlığı ise belirgindir. Post Ninive 5 dönemide büyük bir olasılıkla bulunmaktadır. Bütün bunlar incelendiğinde sınırlı bir yüzey araştırması olmasına rağmen Kertvin Höyüğün, Ninive 5 yerleşmesinin iyi bir stratigrafi sergilediğini göstermektedir (Uysal, 2006b: 749).

Tell Minar, Giramira, hemen yakınlarında yer alan Girnavaz ve Kertvin ile birlikte, Kuzey Mezopotamya ve Kuzey Suriye'den tanınan Ninive 5 kültürünün Nusaybin Bölgesi'ndeki uzantılarıdır. Nusaybin İlçesi'nin Ninive 5 kültürünün gerçek anlamda yayıldığı bir alan olduğunu yapılan çalışmalar bizlere göstermektedir.

4.2.5. Nisibis Höyüğü

Nisibis Höyüğü, Mardin İli, Nusaybin ilçe merkezi ve bir bölümün de Suriye'nin Kamışlı ilçesi sınırları içerisinde kalmaktadır. Nisibis Höyüğün bir kısmı mayınlı saha içerisinde kalması ve geri kalan kısmının da yerleşim alanlarına çevrilmesi buranın Gırnava Höyük gibi arkeolojik açıdan araştırılmasını engellemektedir. Höyüğün yüzeyinde Orta ve Yeni Tunç Çağı, Hellenistik, Erken Roma ve Geç Roma (Bizans) dönemine ait seramik ve yapı kalıntıları bulunmaktadır (Resim 28) (Nusaybin Belediyesi Arşivi).

Türkiye-Suriye sınırında yer alan Eskiçağ kültürlerinin yoğunlaştığı bu höyük muhtemelen Assur kralı II. Tiglatpileser (MÖ 966-935) dönemine ait metinlerde geçen Naşibina (Nusaybin) olmalıydı. Bu dönemde Naşibina (Nusaybin) yakınlarında, Temanitler soyundan gelen bir Arami Krallığı bulunmakta idi (Erkanal, 2009: 13).

Nisibis Höyük, yıllarca tahribata uğramakla birlikte halen tahribata açık durumdadır. Höyük üzerinde yapılan tahribatlara ve yerleşimlere engel olunamazsa tarihin önemli kalıntıları yok olmaya mahkûm olacaktır.

Nisibis Höyüğü içinde bir Zafer Takı vardır (Resim 29). Bu Zafer Takı, Türkiye-Suriye sınırı arasındaki hudut kapısına giderken sol tarafında 10-15 m doğusunda kalmaktadır. Mayınlı saha içerisinde ve beş sütundan oluşan bu anıtsal sütun kalıntılarının bir tapınak veya saraya ait olduğu da düşünülmektedir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 116).

Bu kalıntıların sütun tamburları İyon Doric tarzında alttan yukarıya doğru daralmaktadır. Herhangi bir süsleyici öğeye yer verilmemiş olup ve bu sütun tamburlarında yiv kullanılmamıştır. Sütun başlıkları Roma Dönemi MÖ 2.3 Korint üslubunda, kenger yaprakları süsleme olarak kullanmıştır. 5 adet sütun tamburu ve bu tamburlar üzerinde sadece üç sütun başlığı günümüze kadar gelebilmiştir. En güneydeki iki sütun üzerinde arşitrav bloğu yer alır. Korint sütun kaideleri çok daha ince işlenmiştir. Başlıklarda ise, yine İyon nizamındaki kıvrımlar olmakla beraber, bunlar eski önemini yitirip, dört köşeye de yerleştirilmişlerdir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 116).

4.2.6. Kantar Höyük

Kantar Köyü, Nusaybin ilçe merkezinin 16 km kuzeydoğusunda ve Nusaybin-Cizre karayolunun 850 m kadar güneyinde yer almaktadır. Kantar Köyü'nün 150m kadar güneyinde yer alan höyük, 150x80 m ölçülerinde olup ismini üzerinde bulunduğu bu köyden almaktadır. Kantar Höyüğü üzerinde köyün faal mezarlığı bulunmaktadır. Bu durum ise höyükteki tahribatı günden güne artırmaktadır (Resim 30).

Kantar Höyüğü'nün 150 m kadar doğusunda bir kuru dere yatağı yer almaktadır. Söz konusu dere yatağı, Tur Abdin dağlık alanından akarak Girmeli Köyü doğusunda kıvrımlar çizerek, Kantar Köyü ve höyüğünün doğusundan devam ederek Suriye sınırına doğru devam etmektedir. Höyükte yapılan yüzey araştırmalarında saman katkılı, farklı hamurlarda seramik parçaları tespit edilmiştir (Mardin Müzesi Arşivi).

4.2.7. Dibek Höyüğü

Dibek Köyü, Nusaybin İlçesi'nin 28 km kuzeydoğusunda ve Nusaybin-Cizre karayolunun 1 km kadar kuzeyinde yer almaktadır. Dibek köyü, höyüğün güney yakasına kurulmuştur. Dibek höyüğün ölçüleri yaklaşık olarak 300x250 m kadardır. Höyüğün güney kesimi yerleşim yoğunluğundan oldukça fazla tahribata uğramıştır. Kuzey kesimi güney kesime oranla daha iyi bir durumda bulunmaktadır. Höyük üzerinde detaylı bir inceleme yapılmadığından dolayı buradaki malzemeler hakkında bilgi sahibi olunamamaktadır (Mardin Müzesi Arşivi).

4.2.8. Hasantepe Höyüğü

Hasantepe köyü Nusaybin'in 23 km kuzeydoğusunda ve Nusaybin-Cizre karayolunun 1 km kuzeyinde yer almaktadır. Bu köy, höyüğün tamamı üzerinde kurulmuş ve sık iskân olmuş evlerden oluşmaktadır. Mardin Müzesi kayıtlarında köyün eski ismine izafeten Tılhesen höyüğü olarak geçmektedir. Hasantepe Höyüğü, 280x180 m kadar geniş bir alanı kapsamakla birlikte yerleşimlerden ötürü çok fazla tahrip olmuştur. Hasantepe höyüğünün çok fazla büyük olması buranın eski dönemler de önemli bir yer olduğu düşüncesini doğrulamaktadır (Mardin Müzesi Arşivi).

4.2.9. Söğütlü Höyüğü I

Höyük, Söğütlü Köyü'nde bulunmaktadır. Söğütlü Köyü, Nusaybin'in 30 km kadar kuzey doğusunda ve Nusaybin-Cizre karayolunun 350 m kadar kuzeyinde yer almaktadır. Höyük ise Söğütlü Köyü'nün 600 m kadar kuzeyinde yer almaktadır. Mardin Müzesi kayıtlarında bu höyük GırkeTuğub Höyüğü olarak geçmektedir.

Höyük, yaklaşık olarak 220x210 m ölçülerindedir. Kuzey-güney yönünde uzantılı olan höyüğün güneybatısında ise küçük bir tepesi bulunmaktadır. Höyüğün üzeri otlarla kaplı olup, çevresinde yoğun tarımsal faaliyetler yapılmaktadır (Mardin Müzesi Arşivi).

4.2.10. Söğütlü Höyüğü II

Söğütlü Höyüğü II, Nusaybin ilçe merkezinin 30 km doğusunda ve Nusaybin-Cizre karayolunun 200 m kadar güneyinde yer almaktadır. Höyüğün ölçüleri 240x180 m'dir. Höyük ismini üzerinde kurulmuş olan köyden almaktadır. Mardin Müzesi kayıtlarında köyün eski ismi olan Gırebiya Höyük olarak geçmektedir. Höyüğün tepesinde kurulmuş olan köy höyükte ciddi anlamda tahribata neden olmuştur (Mardin Müzesi Arşivi).

4.2.11. Odabaşı Höyük

Odabaşı Köyü, Nusaybin İlçe merkezinin 20 km kadar kuzey doğusu ile Nusaybin-Cizre karayolunun 550 m kadar güneyinde yer almaktadır. Odabaşı Köyü, höyüğün üzerinde kurulmuştur. Höyük yoğun yerleşimden ötürü büyük tahribata uğramıştır. Höyüğün ölçüleri yaklaşık olarak 260x220 m kadardır. Odabaşı Höyüğü'nün 600 m kadar doğusunda yer alan kuru dere yatağının Tur Abdin dağlık alandan geldiği anlaşılmaktadır. Bu höyükte diğer höyüklerde olduğu gibi yoğun tahribata uğramasından ötürü üzerinde malzeme incelemesi yapılmamıştır (Mardin Müzesi Arşivi). Nusaybin yöresinde yer alan bu höyüklerden başka yapılan yüzey araştırmaları sonucunda, Bayraktar Höyüğü (Yazyurdu mahallesi), Şirintepe Höyük (Yerköy mahallesi) ve Nergizli Höyükleri (Nergizli mahallesi) tespit edilmiştir. Ancak bu

höyüklerin sadece nerede oldukları bilgisine ulaşılabilmemiş seramik çalışması yapılmamıştır. Nusaybin ve çevresinde yapılan sınırlı sayıda çalışmalar bölgenin Eskiçağ yerleşmeleri açısından zengin olduğunu göstermektedir. Ancak bölgede yapılacak olan sistematik yüzey araştırmaları ve arkeolojik kazılar sayesinde eski yerleşmeler ve höyükler hakkında daha detaylı bilgilere sahip olunabilir.

4.3. ESKİ YERLEŞMELER VE HARABELER

4.3.1. Pınarbaşı ve Dirim Harabeleri

Pınarbaşı ve Dirim harabeleri birbirlerini takip etmekte olup, Nusaybin İlçesi'nin 30 km kuzeyinde yer almaktadır. Pınarbaşı harabelerin üst tarafında vadiye hâkim olan yıkılmış kalesi bulunmaktadır. Pınarbaşı ile Dirim arasında yer alan ancak kimler tarafından yapıldığına dair yazılı bir kayıt bulunmayan duvarları halen sağlam, kesme taşlardan yapılmış bir yönetici rezidansı günümüzde halen ayaktaadır.

1969 yılında yapılan köylere sutaşıma amaçlı kazılan kanal kazısında tamamı gümüş ve Büyük İskender'e ait sikkelerin bulunması, yerleşim alanı hakkında bizlere önemli bilgiler sunmuştur (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 115). Harabelerin bitim noktasında vadi ağzında bir höyük ve sağ tarafında bir kısmı kayalara oyulmuş olan ancak tahrip edilmiş bir mezarlık alanda bulunmaktadır.

4.4. NUSAYBİNDE BULUNAN ASUR MÜHÜRLERİ

1980 yılında Nusaybin İlçesinde Girnavaz kazı ekibi tarafından yapılan yüzey araştırmaları neticesinde Çağ çağ suyunun doğduğu kaynağın yakınında bulunan iki tane Yeni Assur dönemine ait silindir mühür köylülerden satın alınarak Mardin Müzesi'ne götürülmüştür. Girnavaz höyükte yapılan kazılarda Yeni Assur dönemine tarihlenen tabakalarında ikisi tüm birisi parça halinde silindir mühürler ele geçirilmiştir. Bu kültür belgeleri Nusaybin bölgesinin Yeni Assur dönemi için olan önemini gözler önüne sermektedir.

4.4.1. Ayne Mührü

Çağ Çağ Vadisi'nin Beyazsu kaynağına yakın olan Ayne adlı eski yerleşim yerinde bulunan mühür, siyahımsı-gri serpantinden yapılmıştır. Boyutlarına bakıldığında; yüksekliği 2. 93 cm, baskı uzunluğu 3. 75 cm, çapı 1. 18 cm, ip deliği çapı 0. 29 cm.dir. (Erkanal, 1985: 381).

Bu mühür kabaca kazınmış, şematik linear bir üslupla yapılmıştır. Mührün yüzeyi alt ve üstten yatay çizgilerle sınırlandırılmıştır. Tek düze bir kompozisyon şeması izlenilmektedir. Ayne mühründeki tasvir incelendiğinde Yeni Assur döneminde en çok geçen içki sahnesi konu olduğu görülmektedir. Assurlu uzun giysisi ile sade bir tahtta oturan bir figür gösterilmiştir. Karşısında ileri uzattığı sol elinde yelpaze tutan hizmetkâr tasvir edilmekte, her iki figür arasında sivri dipli bir Assur seramiği ile buna ait bir kaide yer almaktadır. Bu figürlerin arkasında bir hilal bulunmakta olup tahta oturan figür ileriye doğru uzattığı sağ elinde kesin olmamakla birlikte bir phiale tutmuş olmalıdır (Erkanal, 1985: 381).

4.4.2. Stune Mührü

Çağ Çağ Vadisinde Beyazsu kaynağının yakınında bulunan Stune mevkiinde bulunmuştur. Kahverengi-gri-siyah renk nüansları göstermekle birlikte yumuşak bir taştan yapılmıştır. Mührün üst kısmı korunmamakla birlikte diğer kısımlarından da eksikler vardır. Mührün boyutları ise; yüksekliği: 3.17 cm, baskı uzunluğu: 4.8 cm, çapı: 1.52 cm, ip deliği: 0.38 cm.dir (Erkanal, 1985: 379).

Stune mühür yüzeyine figürlerin işlenişinde küre oyan matkap ve kazıcı aletlerden yararlanılmıştır. Mührün üzerinde karşımıza çıkan konu, Orta Assur döneminde de işlenmekle birlikte Yeni Assur Devrinde devam eden “karışık yaratık avı”dır. Bu örnekte, karşılıklı duran iki figürlü klasik ve tek düze bir kompozisyon şeması bulunmaktadır. İki figür arasında oluşan boşluğa bir palmye ağacı yerleştirilmiş, bu tür ağaç tasvirleri, Orta Assur ve Yeni Assur dönemlerine has bir özelliktir (Erkanal, 1985: 379).

4.5. ÜZÜM SUYU KANALI

Girmeli Beldesi'nin 1500 m güneydoğusunda, Odabaşı Köyü'nün kuzeyinde tarihi İpek Yoluna paralel biçimde doğuya doğru uzanan tarihi bir kanaldır. Yöre halkının anlatılarına göre ilçenin dağlık kesiminden ki buralar büyük ihtimalle Eskihisar (Marin) ve çevresini oluşturmakta Musul'a kadar toprak altında üzüm suyu kanalı döşenmiş ve bu bölgeden toplanan üzümlerin şırası Musul'a kadar bu kanallarla akıtılmakta idi (Resim 31). Bir rivayete göre "Hasıl ciha Musıl" (Hasılat Musul'a vardı) deyiminin kaynağı da buradan gelmektedir. Halk arasında üzüm suyu kanalı olarak bilinen bu yapı kalıntısı burada yaşayan çok eski medeniyetlerin delili olmakla birlikte bu kalıntılar üzerine detaylı bir bilimsel çalışma mevcut olmadığından tam olarak işlevi bilinmemektedir.

4.6. NUSAYBİN'DE BULUNAN MOZAIKLER VE SÜTUN BAŞLIKLARI

Nusaybin ilçesinin farklı noktalarında antik devirlerden kalma mozaik kalıntılarına rastlanılmıştır (Resim 32, 33). Mozaiklerden bazıları günümüzde Gaziantep Zeugma Müzesi'nde muhafaza edilmektedir (Tarihin Tanığı Nusaybin, 2001: 25). Bu mozaiklerden biri Triton mozaiği olarak bilinmektedir. Triton Mozaiğine mitolojik olarak bakıldığında; Amphitrite, dünyayı çepeçevre saran Deniz'in kraliçesidir. Nereidler adı verilen Nereus ve Doris kızları grubuna girer. Kız kardeşlerinin korusunu kendisi yönetiyordu. Amphitrite, bir gün kardeşleriyle birlikte Naksos adası yakınlarında dans ederken, Poseidon onu görüp kaçıtır. Poseidon'un onu uzun süredir sevdiği ama genç kızın iffetine düşkünlüğünden Poseidon'un reddettiği Okeanus'un derinliklerine, Hercules sütunlarının (Cebelitarık Boğazı) ötesinde gizlendiği ancak yunus balıkları tarafından bulunan Amphitrite, Poseidon'a getirilir ve onunla evlenir. Amphitrite'nin Deniz tanrısının yanındaki rolü, Zeus'un yanında Hera'nın ya da Ölüler tanrısının yanında Persephone'nin rolüne eşittir. Amphitrite ve Poseidon'un deniz altındaki muhteşem düğünlerinden sonra bir çocukları dünyaya gelir. Bu çocuğun yüzü hem tanrılara hem de insanlara benziyordu. Ancak deniz yosunları ile örtülü olan belinden aşağısı bir balık kuyruğu gibi uzanıyordu. Triton adı verilen bu çocuk doğar doğmaz annesine ve babasına hizmet etmeye başladı. Büyük helezoni bir sedef kabuğu onun borusu idi. Kuvvetli nefesi ile üfürdüğünde kurdurmuş dalgaların sesine benzer

sesler çıkarırdı. Triton'un annesi ve babası vakit kaybetmeden oğullarını denizkızları ile birleşerek birçok çocuğun dünyaya gelmesine sebep oldu. Triton'un çocukları da yüzleri insanlara, vücutları ise balıklara benziyordu. Bütün nehirlerin ve denizlerin tanrısı olan Poseidon, yanında güzel karısı olduğu halde denizlerin altındaki o muhteşem saraylarından çıkıp dolaşmaya başladıkları zaman bütün Triton'lar trampetlerini çalarak, borularını üfleyerek dalgaların hiddetini yatıştırırlardı (Resim 34)(http://www.zeugmaweb.com/zeugma/oyku_t7kl1892.htm).

Bunların dışında Çağ Çağ suyu kıyısında bulunan Roma dönemi villalarına ait (Zeugma'dakilere benzer biçimde) sütun başlıkları da bulunmuştur (Resim 34).

SONUÇ

Yakındoğu'nun verimli topraklarına sahip, uygarlıklara medeniyet ışıkları saçan buluşların yurdu olan Mezopotamya, tanıklık etmiş olduğu tarih nedeniyle geçmişini bilmek isteyenler için önemli bir başlangıç noktasıdır. Bu kadim bölgenin önemli bir parçası olan Nusaybin ise Yukarı Mezopotamya'da yer almaktadır. Bu denli önemli bir bütünün parçası olması hasebiyle Nusaybin, çok zengin ve köklü bir geçmişe sahiptir. Nusaybin'de yapılan bilimsel araştırmalar, yazılı ve arkeolojik veriler ışığında en erken yerleşim izlerinin Geç Uruk Dönemi'ne ait olduğu tespit edilmiş olsada bölgede kapsamlı ve sistematik bir araştırma yapıldığı takdirde bölge tarihinin çok daha eskiye dayandığına dair verilerin bulunabileceği kanaatindeyiz. Nusaybin şehri MÖ III. binyılın ortalarından itibaren sırasıyla Sümer, Akkad, Babil, Asur, Hurri-Mitanni, Orta ve Yeni Assur, Med, Pers, Seleukos, Roma ve Sasani devletlerine ev sahipliği yapmıştır. Bu uygarlıkların mücadelesi içerisinde kalan şehir nice savaşlar görmüş, defalarca yıkılıp yeniden kurulmuştur.

Nusaybin tarihi boyunca ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan da büyük roller üstlenmiştir. Nusaybin, Anadolu ve Mezopotamya medeniyetleri arasında bir geçiş noktası konumunda olduğundan kültürler arası köprü görevi de üstlenmiştir. Ticari yol güzergâhları üzerinde bulunduğundan ekonomik değerini sürekli korumuştur. Şehir her ne kadar devrin önemli güçleri arasında el değiştirmiş olsa da, hâkim olan devletlerin ticarete verdikleri önem nedeni ile değerini daima korumuştur. Nusaybin ekonomik değerinin yanında tarihin en eski çağlarından beri bir ilim kenti olarak anılmıştır. Büyük İskender'in başlatmış olduğu ilmi yapılanma daha sonra da devam ederek devrin en önemli Akademisinin açılması ile zirveye ulaşmış ve şehir için “Ümmü'l-Ulum” (İlimlerin Anası) ve “Medinetu'l-Maarif” (Bilge Şehri) unvanları kullanılmıştır. Tüm bu süreç Nusaybin şehrini, tarihin önemli dönemlerinin tanığı kılmıştır. Ancak ne acıdır ki, köklü geçmişine rağmen şehir hakkında neredeyse hiç araştırma günümüzde yapılmamış yapılan çalışmalar ise çok az bir mahiyet göstermektedir. Bu çalışma ile amacımız şehrin tarihi önemini ortaya çıkarmak ve hak ettiği ilgiyi görmesini sağlamak adına yapılmıştır.

KAYNAKÇA

ABU'L FARAC (1987). *Abu'l Farac Tarihi I.* Çev. Ömer Rıza Doğrul. Ankara: Türk Tarih Kurumu.

AHUNBAY, M. (2005). Antik Mardin. *Taşın Belleği Mardin.* (ss.41-74). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AKYÜZ, G. (1998). *Nusaybin'deki Mar Yakub Kilisesi ve Nusaybin Okulu M.S. 375.* Mardin: Resim Matbaacılık.

_____ (2009). Süryani Kaynaklarına Göre Nusaybin ve Nusaybin'deki Mor Yakup Kilisesi. *Geçmişten Günümüze Nusaybin : Sempozyum Bildirimleri* (ss.231-246), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

ALPMAN, A. (1981). Hurriler. *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi.* 14(25): 281-312.

ALTUNGÖK, A. (2015). *İslam Öncesi İran'da Devlet ve Ekonomi (Sasani Dönemi-MS 226-652).* İstanbul: Hikmet Evi Yayınları.

ARDEL, A. (1961). Güneydoğu Anadolu'da Coğrafi Müşahedeler. İstanbul: *Türk Coğrafya Dergisi.* 17(21): 21-40.

ARTHUR, V.(1961). *The Statutes Of The School Nisibis.* Stockholm.

ARSLAN, H., KARADOĞAN, S. (2007). Mardin Şehrinin Situasyonu ve Yer Seçiminde Etkili Olan Coğrafi Faktörler. *Makalelerle Mardin II (Ekonomi-Nüfus-Kentsel Yapı)* (ss. 205-232). İstanbul. Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi Yayınları.

ATALAY, İ. ve MORTAN, K. (2017). *Türkiye Bölgesel Coğrafyası.* İstanbul: İnkılap Yayınevi.

ASLANTÜRK, N. (2018). Eski Yakındoğu Dünyasında Kaybolmuş Bir Kavim: Hurriler. *Aktüel Arkeoloji Dergisi.* 64:64-73.

ASGHAR, H. (2004). *Hititler ile Huriler Arasındaki Siyasi ve Kültürel İlişkiler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi.

AY, E. (1993). *Mardin Bölgesi Zergan Çayı ve Çevresi Arkeolojik Değerlendirmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____. (1999). *Yukarı Habur Bölgesi ile Cırcıp Vadisi ve Çevresinin Arkeolojik Araştırması*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

AYTEKİN, O., ELYİĞİT, U. (2019). Midyat Barıştepe (Salhe) Köyü Mor Yakup Manastırı, *Arkeoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları (Yapılar, Buluntular, Müzeler ve Çizimler ve Fotoğraflar Eşliğinde)* (ss. 277-300). İstanbul.

AYDIN S. ve diğerleri. (2000). *Mardin Aşiret- Cemaat- Devlet*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.

AYAZ, Ş. E. (2007). *Bereketli Hilal'de Bir Yer: Savur*. Ankara: Mungan Kültür ve Sanat Vakfı.

Babazade, E. (2016). *Geç Neolitik Dönemde Güney Kafkasya Yerleşim Modelleri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BAHAR, H. (2015). *Eskiçağ Uygarlıkları*. Konya: Kömen Yayınları.

BALKAYA, T. (2009). *Hurri-Mitanni Devleti*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

BEYSANOĞLU, Ş. (1998). *Diyarbakır Tarihi(1)*. Ankara: Irmak Matbaası

BERNES, T. D. (1985). *Constantine and the Christians of Persia* *The Journal of Roman Studies*. Vol.75. (pp.126-136).

BİRİCİK, A. S. (1975). Mardin ve Mücavir Mıntıkasının Strüktür ve Jeomorfolojisi. İstanbul: *Türk Coğrafya Dergisi*. 26: 24-27.

BUCKINGHAM, J. S. (1827). *Travels in Mesopotamia*. London.

BULDUK. A. F. (1999). *Mardin Tarihi*. Ankara: Avşaroğlu Matba.

CASSIUS DİO. *Roman History*. Çev. E. Carry ve H. B. Foster. I-IX, 1914-1927 (The Loeb Classical Library).

CEYLAN, A. (1994). *Eski Anadolu'da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

CEYLAN, A. ve KALMIŞ G. (2019). Sürmeli Çukuru'nda Önemli Bir Merkez; Suveren Kalesi Ve Yerleşmeleri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 24: 753-768.

CÖHCE, S. (2009). İslam Hakimiyeti Dönemine Kadar Ana Hatlarıyla Nusaybin Ve Çevresi. (ss. 93-98), *Geçmişten Günümüze Nusaybin : Sempozyum Bildirimleri* (ss.17-42), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

CUINET, V. (1891). *La Turquie d'Asie*. C.II . Paris.

ÇAKIR, A., SANYÜREK, N. K., KARAKAYA, E. Ve AY, Ş. (2017). Nusaybin (Mardin) İlçesi Bağcılığı Sorunları ve Çözüm Önerileri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*. 34(1): 15-25.

ÇEVİK, A. (2002). *XI. XIII Yüzyıllarda Diyar-ı Bekr Bölgesi Tarihi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiye Araştırmaları Enstitü.

_____. (2009). Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre Nusaybin. *Geçmişten Günümüze Nusaybin; Sempozyum Bildirimler* (ss. 65-76), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

DALKILIÇ, S. (2016). *Orta Asur Devleti'nin Ortaya Çıkışı ve I.Tiglat-Pileser Dönemi Siyasi Faaliyetler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Nevşehir: Hacıbektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DABROVWA, E. (2012). The Arsacid Empire. *The Oxford Handbook of Iranian History* (pp.164-187). Touraj Daryaee (ed). New York: Oxford University Press.

DEMİR, M. (2012). Asur Kaynakları Işığında Tur Abdin (Kasieri). *Uluslararası Midyat Sempozyum Bildirileri* (ss. 43-66), Düzenleyen Mardin Artuklu Üniversitesi. Mardin. 7-9 Ekim 2011.

DEMİR, T. (2015). *Arkeolojik Veriler Işığında Genç Tunç – Erken Demir Çağı Geçiş Sürecinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Değişim*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

DİLLEMANN, L. (1962). *Haute Mesopotamien orientale et pays Adjacents. Contribution a la geographie historique de la region. du Ve s. avant l’ere chretienne au VIe s. de cette ere.* (Bibliotheque Archeologique 72) Paris.

DIGNAS, B. WINTER. E. (2007). *Rome and Persia in Late Antiquity*. Londra: Cambridge University Press.

DORU, N. (2009). Nusaybin Akademisi Bağlamında Süryaniler’de Felsefe. *Geçmişten Günümüze Nusaybin; Sempozyum Bildirimleri* (ss.185-196), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

DUMAN, S. (2009). Yabancı Seyyahlara Göre Nusaybin. *Geçmişten Günümüze Nusaybin; Sempozyum Bildirimler* (ss. 151-158), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

DUPRE, A. (1819). *Voyage en Perse, fait dans lesannees 1807, 1808 et 1809, en traversant La Natolie et la Mesopotamie*. I. Paris.

EGE, İ. (2015). Beyazsu Çayı Vadisi’nin (Nusaybin/Mardin) Jeomorfolojisi. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 4 (2): 24-43.

EL-İDRİSİ. (1989). *Nüzhatu ’l-Müştak fı İhtiraki ’l-Afak*. II. Beyrut.

ERKANAL, A. (1984). Girnavaz Kazısının Anadolu Arkeolojisindeki Yeri ve Önemi. *I.Araştırma Sonuçları Toplantısı* (ss.69-74), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü İstanbul. 23-26 Mayıs 1983.

ERKANAL, H. (1984). 1982 Girnavaz Kazıları. *5. Kazı Sonuçları Toplantısı*. (ss.131-136), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. İstanbul. 23-27 Mayıs 1983.

_____. (1985). 1983 Gırnavez Kazıları. 6. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. (ss.121-136), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. İzmir. 16-20 Nisan 1984.

_____. (1986). 1984 Gırnavez Kazıları. 7. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. (ss.201-210), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara. 20-24 Mayıs 1985.

_____. (1988). 1986 Gırnavez Kazıları”. 9. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. C.I.(ss.361-370), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Eski Eserler Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara. 6-10 Nisan 1987.

_____. (1989). 1987 Gırnavez Kazıları. 10. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. C.I. (ss.273-286), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara. 23-27 Mayıs 1988.

_____. (1990). 1988 Gırnavez Kazıları. 11. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. C.I.(ss.261-274), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Antalya. 18-23 Mayıs 1989.

_____. (1991). 1989 Gırnavez Kazıları. 12. *Kazı Sonuçları Toplantısı*. C.I.(ss.277-292), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Antalya. 28 Mayıs-1 Haziran 1990.

_____. (2000). Mardin Bölgesi Arkeoloji Araştırmaları. *GAP Bölgesi'nde Kültür Varlıklarının Korunması, Yaşatılması ve Tanıtılması Sempozyumu* (ss. 20-27), Düzenleyen T.C. Kültür Bakanlığı. Şanlıurfa. 01-05 Haziran 1998.

_____. (2005). Mardin'in Eski Mezopotamya Kültürleri Açısından Yeri ve Önemi, *Taşın Belleği Mardin*. (ss. 23-39) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

_____. (2009). Mezopotamya'ya Açılan Kapı: Nusaybin. *Geçmişten Günümüze Nusaybin:Sempozyum Bildirimleri* (ss.5-15), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

ERKANAL, H., AKYURT, M., DEVAM, B., ÖKSE, T. (1991). 1991 Girnavaz Kazıları. *14.Kazı Sonuçları Toplantısı.C.I. (ss. 267-280)*, Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara. 25-29 Mayıs 1993.

EROĞLU, M. (2011). *Erken Tunç Çağı'ndan Yeni Assur Dönemi Sonuna Kadar Mardin İli Tarihi Coğrafyası* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

FİEY, J. M. (1977). *Nisibe. Metropole Syriaque Orientale et ses Suffragantsdes Origines a nos Jours*. Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium 388. Subs. 54. Leuven .

FLETCHER, J. P. (1850). *Notes From Ninevehand Travels in Mesopotamia, Assyria and Syria*. London .

FLORIOTI, H. D. (2011). *Asur Devletinin Dış Politikası (Yeni Asur Devri)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

_____. (2012). Yeni Assur Dönemi Yazılı Kaynaklarında Bit-Bahiyani Arami Krallığı. *The History School January*. Number XII. pp. 23-40.

FORRER, F. (1920). *Die Provinzeinteilungdes Assyrischen Reiches*, Leipzig.

GİORGİERİ, M. (2013). Hurrice ve Urartuca. *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, XXXVI: 84-89.

GOETZE, A. (1962). Hippologia Hethiticaby Annelies Kammanhuber. *Journal of Cuneifor Studies*. 1 (16): 30-35.

GRAYSON, A. K. (1987). *Assyrian Rulers Of The Third And Second Millennia BC (to 1115 BC)*. Toronto: University of Toronto Press.

GÜNBATTI, C. (2007). *Sümerler, Gutlar, Hattiler, Hurriler, Urartular Kökenleri, Tarihleri, Dilleri ve Kültürleri*. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları. Genelkurmay Basımevi. Ankara.

_____. (2011). Asur Ticaret Kolonileri Devrinin Geç Dönemi Hakkında Bazı Gözlemler. *Uluslararası Dördüncü Ortadoğu Semineri İlkçağlardan İslâmiyetin*

Doğuşuna Kadar Orta Doğu (ss. 83-90). Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Merkezi. Elazığ. 29-31 Mayıs 2009.

GÜNAŞDI, Y. (2016). Geçitler Ülkesinde Önemli Bir Urartu Kalesi:Avnik. TÜBA-AR 19: 113-135.

HAYES, E.R. (2002). *Urfa Akademisi*. Çev. Y. Güneç. İstanbul.

HAMDULLAH El Müstevfi. (1919). *Nüzhetül Kulub*. Nşr. G.Le.Strange. Leyden.

HONIGMANN, E. (1970). *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*. Çev. Fikret Işıltan. İstanbul.
 _____(1997). Nasibin. *İslam Ansiklopedisi* (ss.99-101). İkmal Eden B. Darkot. C.IX. Eskişehir: MEB.

İŞILTAN, F. (1960). *Urfa Bölgesi Tarihi*. İstanbul.

İBN BATTUTA. (2004). *İbn Battuta Seyahatnamesi*. Çev. A.Sait Aykut. İstanbul: YKY.

İBN CÜBEYR. (2003). *Endülüs'ten Kutsal Topraklara*. Çev. İsmail Güler. İstanbul: Selenge Yayınları.

KAÇAR, T. (2006). Mezopotamya'da Roma Sasani Çatışmaları: Nusaybin'in Düşüşü. *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (ss. 129-138), Düzenleyen Mardin Valiliği. 26-27-28 Mayıs 2006.

KAYA, M. A. (2017). *Türkiye'nin Eskiçağ Tarihi 1*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.

KAYA, A. C., YAPICI, N., ANIL, M. (2008). *Midyat Taşının Kaplama Ve Yapıda Kullanılabilirliğinin Araştırılması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Adana: Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

KAPLAN, M. (2010). *Mezopotamya'da İktisadi Yapı (En eski Çağlardan Asurlulara Kadar)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Antalya: Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

KESSLER, K. (1978-1979). *Nawala Und Nabula*. Archiv für Orientforschung. XXVI: 99-103.

_____. (1980). *Untersuchungen zur Historischen Topographie Nord Mesopotamiens*, Weisbaden .

KILIÇ, T. (2009). Nusaybin'in Fiziki Coğrafya Özellikleri. *Geçmişten Günümüze Nusaybin : Sempozyum Bildirimleri* (ss.391-402), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

KINAL, F. (1983). *Eski Mezopotamya Tarihi*. Ankara: A.Ü. Dil Ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

KIYMET, K. (2019). Hitit Metinlerinde Akad Çağı İle İlgili Kayıtlar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 38(66): 1-66.

KLENGEL, H. (1968). Die Hethiter und Isuwa. *Oriens Antique*. 7: 63-76.

KODAŞ, E. (2019). Mardin-Hırbe Helale'de Yerleşim Yerinde Ele Geçen Paleolitik Dönem Buluntuları Üzerine İlk Gözlemler. *35. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*.(ss.195-207), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Diyarbakır. 17-21 Haziran 2019.

KODAŞ, E., ERDOĞAN, N. (2019). Boncuklu Tarla 2017 Kazıları. *40. Uluslararası Kazı Araştırma ve Arkeometri Sempozyumu C.I.* (ss.693-711), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Ankara. 7-11 Mayıs 2018.

KÖROĞLU, K. (2006). *Eski Mezopotamya Tarihi (Başlangıcından Perslere Kadar)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

KRAMER, S. M. (2016). *Sümerler Tarihleri, Kültürleri ve Karakterleri*. Çev. Özcan Buze. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

KÜTÜK, A. (2006). *Ortaçağ'da Nusaybin Bölgesinin Siyasi, Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durumu*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .

LAFLI, E. (2009). Hellenistik, Roma İmparatorluk ve Geç Roma-Erken Bizans Dönemlerinde Nusaybin ve Çevresi Arkeolojisi: Şavi Höyük VI Roma ve Geç Roma-Erken Bizans Çağları Pişmiş Toprak Buluntuları. *Geçmişten Günümüze Nusaybin : Sempozyum Bildirimleri* (ss.17-42), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

LIGHTFOOT, C. S. (1988). Fact sand Fiction-the Third Siege of Nisibis. *Historia* 32:105-125.

_____. (1990). Trajan's Parthian Warand the Fourth-century Perspective, *The Journal of Roman Studies*. LXXX:115-126.

LUCIUS, E., SORNIG, K. (1969). *Zum Lokalisierungsproblem von Waşşuganni und anderen mitannisch-hurritischen Siedlungen*. Avusturya Kültür Yayınları II. Vlg. Avusturya Kültür Ofisi. İstanbul.

MAGİE, D. (1950). *Roman Rule in Asia Minor: To the End of the Third Century After Christ*. Princeton Universty Press.

MEMİŞ, E. (2006). Akkad'lar Çağı'ndan Asur İmparatorluğu'nun Yıkılışına Kadar Mardin ve Çevresi. *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri* (ss.117-123), Düzenleyen Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi. İstanbul. 26-27-28 Mayıs 2006.

_____. (2012). *Eskiçağda Mezopotamya*. Bursa: Ekin Yayınevi.

_____. (2013). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*. Bursa: Ekin Yayınevi.

MIEROOP, Marc Van De. (2006). *Eski Yakındoğu Tarihi MÖ 3000-323*. Çev.Sinem Gül. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

MİLLAR, F. (1990). The Roman Coloniae of the Near East: A Study of Cultural Relations. *Roman Policy in the East and Other Studies in Roman History* (pp. 7-58). Proceedings of a Colloquium at Twarminne 2-3 October 1987. Commentatioones Humanarum Litterarum, 91 Societas Scientiarum Fenica. Helsinki.

_____. (1993). *The Roman Near East. 31 BC-AD 337*. Harvard University Press: Mass.& Londra.

MOLTKE, H. V. (1960). *Türkiye'deki Durum ve Olaylar Üzerine Mektuplar*. Çev. Hayrullah Örs. Ankara: TTK.

NASIROĞLU, M. (2010). *Batılı Seyyahların Gözüyle Mardin ve Çevresi (Mardin, Nusaybin ve Hasankeyf)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

NİŞANCI, B. (2019). *Sargonitler Devri'nde Askeri ve Siyasi Olaylar (MÖ 722-626)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

Nusaybin Belediye Başkanlığı. (2001). *Tarihin Tanığı Nusaybin*. İstanbul.

OKTİK, N. (2010). *Sosyal Risk Analizi: Mardin Proje Raporu Örneği*. Muğla.

OLIVIER, G.A. (1992). *Guillaume Antoine, Türkiye Seyahatnamesi*. Çev. Oğuz Gökmen. C.2. İstanbul.

OLMSTEAD, A. T. (1918). *The Calculated Frightfulness of Ashur Nasir Apal*, *Journal of the American Oriental Society* 38:209-263.

_____. (1964). *History of Assyria*. Chicago and London.

ÖKSE, T., GÖRMÜŞ, A., ATAY, E. (2009). Ilısu Barajı İnşaat Sahası 2008 Yüzey Araştırması. 27. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* (ss. 333-339), Düzenleyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları Ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Denizli. 25-29 Mayıs 2009.

ÖZSAİT, M. (1982a). Anadolu'da Helenistik Dönem. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* 2. (ss.280-324). İstanbul: Görsel Yayınlar.

_____. (1982b). Anadolu da Roma Egemenliği. *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi* 2. (ss. 326-361). İstanbul: Görsel Yayınlar.

ÖZÇELİK, N. (2010). *İlkçağ Tarihi ve Uygarlığı*. Ankara.

ÖZDOĞAN, M. "Kalkolitik Çağ Köyden Kente", *Arkeo Atlas*. Necmi Karul (Ed). Doğan Burda Yayıncılık. İstanbul 2011:102-119.

ÖZGÜL, O. (2011). *Eskiçağda (Yukarı) Aras Vadisi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

PALERMO, R. (2014). *Nisibis. Capital of the Province of Mesopotamia: Some Historical and Archaeological Perspectives*. *Journal of Roman Archaeology*. 27: 456-471.

PLİNİUS, *Naturalis Historia*. Çev. R. Rackham, W. H. S. Jones – D. E. Eichholz. 1938-1971 (The Loeb Classical Library).

PLUTARKHOS, *The Parallel Lives: Lucullus*, V.II. Çev. B. Perrin. London 1914.

ROAF, M. (1996). Mezopotamya ve Eski Yakındoğu. *Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi* 9. Çev. Zühal Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.

SEGAL, J. B. (2002). *Edessa (Urfa) the Blessed City*. Çev. A. Arslan. İstanbul.

SEVİN, V. (2004). Doğu Anadolu Orta ve Son Tunç Çağı. *Arkeo Atlas Yaşayan Geçmişin Dergisi*. 3: 96-98.

SEYRİĞ, H. (1955). *Tresor Monetaira de Nisibe*. *Revue Numismatique*. 85-128.

SORNİĞ, K. (1980). Hurritische Spurun. Vielsprachlichkeit im Alten Orient, der Tur Abdin und die Waşşuganni-Frage. *Grazer Linguistische Studien*. 11(12): 320-324.

SOYUKAYA, N. (2005). Nusaybin, Ömerli, Mazıdağı, Yeşilli. *Taşın Belleği Mardin* (ss. 265-282). Yapı Kredi Yayınları. İstanbul.

STRANGE, G. L. (1905). *The Lands of the Eastern Caliphate*. Cambridge.

STURM, J. (1936). Nisibis. *Paulys Real-Encyclopadie der Classischen Altertumswissenschaft*. Vol.33. Stuttgart. 713-757.

STRABON. *Geographika XI*. Çev: H. L. Jones. London. 1928. (Loeb).

ŞAHİN, H. A. (2015). Kültepe Metinlerindeki Hurri Kültür Unsurlarının Doğu Anadolu'daki Kanıtları ve Hurrilerin Göç Yolları (ss.289-298), Düzenleyen *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kültürleri Sempozyumu* 1.

ŞER, A. (2006). *Nusaybin Akademisi*. Çev. Nesim Doru. Yaba Yayınları.

TARHAN, M. T. (1978). *M.Ö. XIII. Yüzyılda Uruatri ve Nairi Konfederasyonları*. (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi). İstanbul : İstanbul Üniversitesi Fakültesi.

TARHAN, M. T. (1982). Urartu Devletinin Kuruluş Evresi ve Kurucu Krallardan “Lutupri=Lapturi” Hakkındaki Yeni Görüşler. *Anadolu Araştırmaları VIII*: 69-114.

TAVERNIER, J.B. (1980). *XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran’a Seyahat*. Çev. Ertuğrul Gültekin. İstanbul.

TEKİN, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.

TUNCEL, M.(2007). Nusaybin. *TDV İslam Ansiklopedisi* (ss. 269-270) C.33. İstanbul.

UMAR, B. (1993). *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.

UYSAL, B. (2006a). Tell Minar ve Giremira. Nusaybin Bölgesinde Yer Alan İki Ninive 5 Merkezi. *Belleten Dergisi*. LXX(259): 803-810.

_____. (2006b). Kertvin. Nusaybin Bölgesi’nde Bulunan Önemli Bir Ninive 5 Merkezi. Erkanal, A. vd. (eds.). *Hayat Erkanal’a Armağan, Kùltürlerin Yansıması* (ss.746-758) İstanbul: Homer Kitpevi.

_____. (2007). Ninive 5 Kùltürü’nün Güneydoğu Anadolu Bölgesi’ndeki Yayılımı. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*. 6(19): 48-62.

_____. (2009). Uruk ve Ninive 5 Kùltürleri Kapsamında Nusaybin’in Önemi. *Geçmişten Günümüze Nusaybin : Sempozyum Bildirimleri* (ss.41-64), Düzenleyen Nusaybin Kaymakamlığı. Nusaybin. 27-28 Mayıs 2004.

ÜNAL, A. (1997). Hurriler, Hurri Tarihi, Kùltürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler. 1996 Yılı Anadolu Medeniyetleri Müzesi Konferansları. Ankara :11-35.

ÜNAL, E. (2018).Tarihi Coğrafya. *İlisu Barajı İnşaat Sahası Kurtarma Kazıları III (Roma İmparatorluk Dönemi ve Orta-Yakın Çağ Yerleşmeleri)* (ss. 397-406), Düzenleyen Mardin Müze Müdürlüğü. Mardin 2018.

YAKUT EL-HAMEVİ. (1996). *Mu’cemu’l Buldan*. Nşr. F.Abdülaziz. Beyrut.

YALÇINKAYA, D. (2010). *III. ve VII. Yüzyıllar Arasında Nusaybin*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla: Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

YİĞİT T. (1996). Tarih Öncesi ve Hitit döneminde İsuwa Bölgesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*. 28: 233-251.

_____ (2005). Hurriler'e İlişkin Hititçe Çivi Yazılı Belgelerdeki İlk Kayıtlar. *Tarih Araştırmaları Dergisi*. 38:55–69.

YUVALI, A. (2006). Artukoğları Döneminde Mardin'deki Maddi Kültür Unsurları. *I.Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri (ss.29-36)*, Düzenleyen Mardin Tarihi İhtisas Kütüphanesi. İstanbul. 26-27-28 Mayıs 2006.

Z. KAZVİNİ. *Asaru'l Bilad ve Abbar-l İbad*. Beyrut.

ZOSİMUS. *History of Count Zosimus*. Çev. G.J.Vossius. Londra. 1814.

WILHELM, G. (1994). *The Hurrians*. Warminster.

İNTERNET KAYNAKLARI

<http://www.gerty.ncl.ac.uk> veya <http://gertrudebell.ncl.ac.uk>, Erişim Tarihi: 26. 02. 2020

<http://www.tayprojectorg>: boncuklu tarla, Erişim Tarihi: 26. 02. 2020

<http://www.mardinmuzesi.gov.tr/tr/md-845-kazilar>, Erişim Tarihi: 26. 02. 2020

<http://www.mardinhaber.com.tr>, Erişim Tarihi: 26. 02. 2020

<http://www.nusaybinto.org.tr>, Erişim Tarihi: 26. 02. 2020

http://www.zeugmaweb.com/zeugma/oyku_t7kl1892.htm, Erişim Tarihi: 26. 02. 2020

<https://www.kulturportali.gov.tr>, Erişim Tarihi: 26. 02. 2020

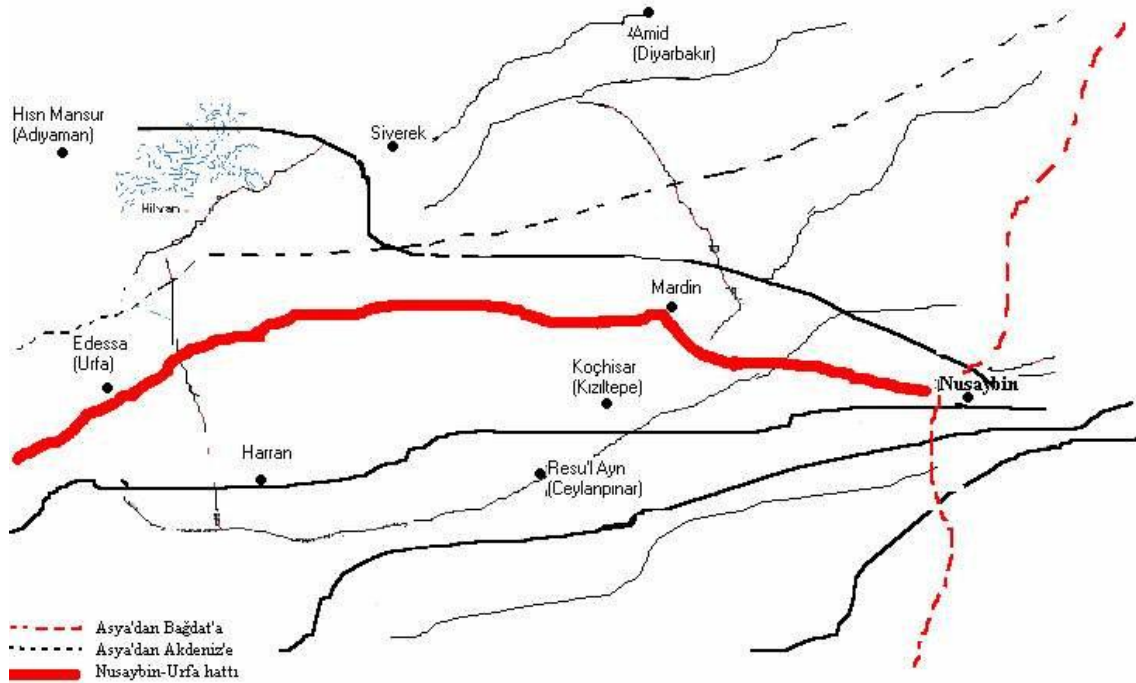
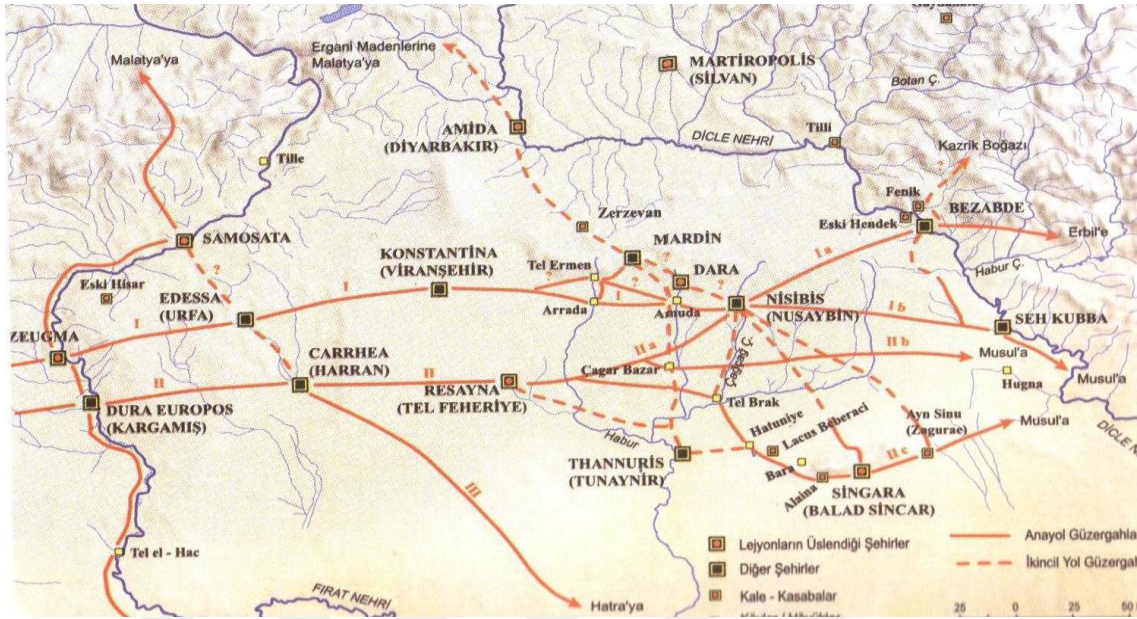
EKLER

Harita 1: Mardin İl Haritası (Nusaybin Belediye Arşivi)

Harita 2: Nusaybin İlçe Haritası (Nusaybin Belediye Arşivi)

Harita 4: İpek Yolu Üzerinde Nusaybin'in Konumu (Kütük, 2006: 167)

Harita 5: Halaf Kültürünün Yayılım Alanları (Arkeo Atlas, 2011: 106)

Harita 6: Obeyd Kültürünün Yayılım Alanı (Arkeo Atlas, 2011:108)

Harita 7: Kaşgari Bölgesi (Nişancı, 2019: 169)

Harita 8: MS 363 Barışı Sonrası Roma-Sasani Sınırı (Yalçınkaya, 2010: 39)

Resim 1: Çağ Çağ Suyu (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 2: Tur Abdin Dağı Silsilesinin İçinden Geçen Çağ Çağ Vadisi (Ege, 2015: 34)

Resim 3: Nusaybin ve Çevresinde Yer Alan Ovalar (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 4: Gırnavez Höyük Kazılarında Tespit Edilen Ninive 5 Seramikleri (Mardin Müzesi)

Resim 5: Gırnavaaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Toprak Mezar (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 6: Gırnavaaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Hocker Durumunda Yatırılan İskelet (Mardin Müzesi)

Resim 8: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Kerpiç Sanduka Mezar (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 7: Girnavaz Höyüğü'nün Kuzey Yamacında Tespit Edilen Yeni Assur Devri Atık Su Depolama Havuzu (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim9: Girnavaz Höyük Kazılarında Bulunan Orta Assur Devri Kaideli Kült Vazosu (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 10: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Habur Seramiği (Mardin Müzesi)

Resim 11: Girnavaz Höyük Kazılarında Ele Geçirilen Yeni Assur Devri Tableti (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 12: Mor Yakup Kilisesi (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 13: Mor Yakup Kilisesi içerisinden Bir Görünüm (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 14: Serçehan Kalesi (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 15: Eskihsar Harabeleri (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 16: Eskihsar Kalesi (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 17: Eskihsar Yönetici Rezidansı (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 18: Kalecik Kalesi (Nusaybin Belediye Arşivi)

Kalecik Kalesi Yakından Görünümü (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 19: Şirvan Kalesi (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 20: Kuru Köy ve Yerleşmesi (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 21: Erdoğdu Kalesi ve Yerleşmesi (Nusaybin Belediye Arşivi)

HÖYÜKLER:

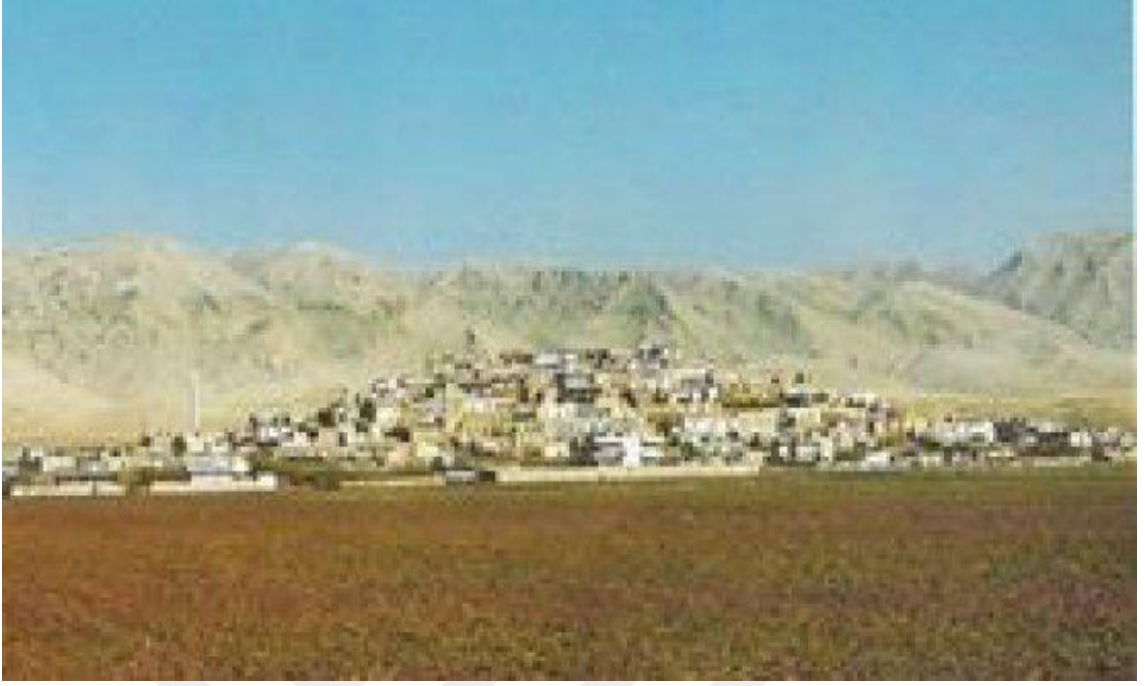
Resim 22: Gınavaz Höyük (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 23: Gınavaz Höyük ve Çevresindeki Ovalar (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 24: Girnavaz Höyük Kazılarında Tespit Edilen Hurri-Mitanni Dönemine Ait Vazo (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 25: Giremira Höyük (Nusaybin Belediye Arşivi)

Giremira Höyük (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 26: Tell Minar Höyük (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 27: Kertvin Höyük (Nusaybin Belediye Arşivi)

Kertvin Höyük (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 28: Nisibis Höyük (Mardin Müze Arşivi)

Nisibis Höyük

Nisibis Höyük

Resim 29: Nisibis Höyük İçinde Yer Alan Zafer Takı (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 30: Kantar Höyük (Mardin Müze Arşivi)

Kantar Höyük Kuzeydoğudan Genel Görünüş

Resim 31:Üzüm Suyu Kanalı (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 32: Nusaybin’de Bulunan Mozaikler (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 33: Nusaybin’de Bulunan Mozaikler (Nusaybin Belediye Arşivi)

Resim 34: Nusaybin’de Bulunan Mozaikler (Triton Mozaïği) ve Sütun Başlıkları (Nusaybin Belediye Arşivi)

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı :Neda YALAP

Doğum Yılı ve Yeri : 01.08.1993/ Nusaybin

Eğitim Durumu Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü(2012-2016)

Yüksek Lisans Öğrenimi : Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih
Anabilim Dalı Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı(2016-.....)

Yabancı Dili : İngilizce

Bilimsel Faaliyetleri :

İş Deneyimi :

İletişim E-Posta Adresi: Nedayalap47@gmail.com